# SUPHİ ETHEM'İN ULÛM-I TABİİYYE LÜGATİ'NİN GÜNÜMÜZ TÜRKİYE TÜRKÇESİ İMLÂSINA AKTARIMI

**Hazırlayan: Tarık Tuhan FINDIK**
**Danışman: Yrd. Doç. Dr. Selma SOL**

**Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Edebiyatı Bilim Dalı için öngördüğü YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak hazırlanmıştır.**

**Edirne**
**Trakya Üniversitesi**
**Sosyal Bilimler Enstitüsü**
**Mayıs, 2006**

**Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne**

Bu çalışma jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ OLARAK Oybirliği/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Başkan : ..........................................................................................................................

Üye : ..........................................................................................................................

Üye : ..........................................................................................................................

....../....../2006

# TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

**TEZ VERİ FORMU**

**Tez No:** **Konu No:** **Üniv. Kodu:**

*** Not:** Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

**Tez Yazarının**

**Soyadı:** FINDIK **Adı:** Tarık Tuhan

**Tezin Türkçe Adı** : Suphi Ethem'in Ulûm-ı Tabiiyye Lügati'nin Günümüz Türkiye Türkçesinin İmlâsına Aktarımı

**Tezin Yabancı Dildeki Adı** : Translation of "Ulûm-i Tabiiyye Lugati" Prepared by Suphi Ethem into Today's Turkish Orthography

**Tezin Yapıldığı**

**Üniversite:** Trakya Üniversitesi **Enstitü:** Sosyal Bilimler Enstitüsü **Yılı:** 2006

**Tezin Türü:** Yüksek Lisans **Dili:** Türkçe

**Sayfa Sayısı:** v+198

**Tez Danışmanının:**

**Unvanı:** Yrd. Doç. Dr. **Adı:** Selma **Soyadı:** SOL

| **Türkçe Anahtar Kelimeler:** | **İngilizce Anahtar Kelimeler:** |
| --- | --- |
| **1.** Lügat | **1.** Dictionary |
| **2.** Ansiklopedi | **2.** Encyclopaedia |
| **3.** Madde | **3.** Article |
| **4.** Terim | **4.** Term |
| **5.** Bilim Dalı | **5.** Science Branche |

**Tarih:** **İmza:**

# ÖN SÖZ

Ulûm-ı Tabiiyye Lügati Osmanlı Türkçesiyle hazırlanmış ilk ansiklopedik sözlüktür. Bütün araştırmalara rağmen eserin sadece ilk cildinin bir bölümüne ulaştık. Ulaştığımız bu bölümün günümüz Türkiye Türkçesi imlâsına aktarımını yapmaya çalıştık.

Bu bölümde toplam 622 sözcüğün açıklaması yapılmıştır. Biz bu sözlüğün aktarımını yaptıktan sonra bu sözcüklerden terim olanları ilgili bilim dallarına göre sınıflandırmasını yaptık.

Çalışmamızda aktarım ve sınıflandırma yöntemini kullandık.

Tezin hazırlanmasında katkılarını esirgemeyen değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Selma Sol ve Doç. Dr. Ali İhsan Öbek'e ve tezin yazımında emeğini esirgemeyen Erhan Tosun'a teşekkür ederim.

Tarık Tuhan Fındık

Edirne, Mayıs 2006

# ÖZET

Suphi Ethem tarafından, 20. yüzyılda hazırlanan "Ulum-ı Tabiiyye Lügati", Osmanlı Türkçesinde hazırlanmış olan ilk ansiklopedik lügattir. Biz bu lügatin –tüm araştırmalarımıza rağmen– sadece I. cildinin bir bölümüne ulaşabildik. Bu bölümde değişik bilim dallarıyla ilgili terimlerin açıklaması yapılmış, tanınmış bilim adamlarının biyografisi verilmiş, kimi bitki ve hayvanların gelişimi anlatılmıştır.

Lügatte bulunan maddelerin üzerinde durulması ve incelenmesi çok önemlidir. Çünkü bu lügatte farklı sahalarda kullanılan yabancı kökenli bilimsel terimlerin açıklamaları yapılmıştır.

Çalışmamızın amacı "Ulum-ı Tabiiyye Lügatini" günümüz alfabesine ve Türkiye Türkçesi imlasına aktarmaktır.

Çalışmamızda eserdeki terimleri bilim dallarına göre tasnifini yapmayı da amaç edindik. Bunun için "Ulum-ı Tabiiyye Lügati"nde geçen maddeleri sınıflandırma yöntemi kullanarak bilim dallarına göre tasnif ettik.

Çalışmamızın sonucunda tüm zorluklara rağmen Türk dilinde kullanılan yabancı kökenli bilimsel terimlerin hangi dönemlerden itibaren dilimizde kullanılmaya başlandığının tespit edilmesi; yüzyıllara göre Türk dilinin etkileşim içinde olduğu dilleri ve bu dillerden alınan terimlerin sayısının belirlenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lügat, Ansiklopedi, Madde, Terim, Bilim Dalı

# ABSTRACT

"Ulum-ı Tabiiyye Lügati" which was prepared in the twentieth century by Suphi Ethem, is known as the first encyclopedic dictionary written in Ottoman Turkish. We could only find one part of the first volume of this dictionary for all our searches. In this part, existing, the explanations of terms related to several sciences, biographies of wellknown scientists and explanations of evolutions of certain plants and animals.

It's important to deliberate and study the articles situated in this dictionary. Because, there are the explanations of scientific terms of foreign extractions used in different areas.

The aim of our study is to translate the "Ulum-ı Tabiiyye Lügati" into today's alphabet and orthography of Turkey Turkish.

İn our study we also aimed to classify the terms according to science branches. So we assorted the articles situated in "Ulum-ı Tabiiyye Lügati" according to science branches by using classification method.

At the and of our study, we should signify that, despite all difficulties, it is necessary to fixate that from which historical period, the terms of foreign extractions have been started to be used in our language and to determine the languages interacted Turkish according to the centuries and to determine the number of the terms taken from these languages.

Keywords: Dictionary, Encyclopedia, Article, Term, Science Branche

# İÇİNDEKİLER

# KISALTMALAR

| | | |
|---|---|---|
| Etnografya | → | fiya |
| İspanyolca | → | İspa |
| Istılah | → | sat |
| Almanca | → | Al |
| Antropolojya | → | a |
| Ensac | → | nesc |
| İngilizce | → | İn |
| İtalyanca | → | İta |
| Bakteriyolojya | → | ba |
| Biyolojya | → | biyo |
| Tarih-i Tabi'î | → | tt |
| Tarih-i Fen | → | Tf |
| Teşrih | → | teşr |
| Türkçe | → | Tü |
| Coğrafya-yı Tıbbî | → | cf |
| Hayvanat | → | hayv |
| Hurafat | → | fa |
| Remz-i Kimyavî | → | ry |
| Rumca | → | R |
| Zootekni | → | Z |
| Arapça | → | Ar |
| İlm-i Eşkâl | → | şek |
| İlm-i Arz | → | z |
| İlm-i müstehase | → | m |
| Avam Lisanı | → | av |
| Farisî | → | Fas |
| Fransızca | → | F |
| Fizik | → | fiz |
| Fizyolojya | → | fizyo |
| Kozmoğrafya | → | K |

| | | |
|---|---|---|
| Kimya | → | k |
| Kimya-yı Kadîm | → | Kk |
| Latince | → | La |
| Müracaat | → | § |
| Meşahir | → | meşa |
| Madeniyat | → | mâ |
| Nebatat | → | neb |

# GİRİŞ

Ulûm-ı Tabiiyye Lügati, Suphi Ethem tarafından yazılmıştır. Lügat başlangıçta 40 bin sözcükten oluşmuştur. Fakat lügatin yazılması döneminde müsveddelerin büyük bir bölümü kaybolmuş ve bir kısmı da müellif tarafından çıkarılmıştır.[1]

Yapılan tüm araştırmalara rağmen eserin sadece I. cildinin bir bölümüne ulaşılabilmiştir. Eserin bu bölümünde 622 sözcüğün açıklaması yapılmıştır. Sözcükler fizik, kimya, biyoloji, tıp, tarih, coğrafya, antropoloji vb. bilim dallarıyla ilgili terim özelliği taşımaktadır.

Ulûm-ı Tabiiyye Lügati'ni günümüz Türkiye Türkçesi imlâsına aktarırken madde başlıklarını şu şekilde düzenledik:

1- Tekli okumalarda yazarla bizim aynı okuduğumuz fakat latincesi verilmeyenler,

2- İkili okumalarda birincisi yazarla bizim aynı okuduğumuz, ikincisi sözcüğün latince karşılığı,

3- Üçlü okumalarda birincisi bizim, ikincisi yazarın, üçüncüsü de sözcüğün latince okunuşudur.

Maddelerin Osmanlı Türkçesindeki yazımlarını da maddelerin yanında verdiğimiz için günümüz alfabesine göre yeniden tasnif yapma gereği duymadık. Ayrıca, kimi maddelerin açıklaması yapılırken bunların İngilizce, Almanca ve Fransızca karşılıkları Latin harfleriyle verildiği için biz bunları italik olarak gösterdik. Okunuşundan emin olamadığımız kelimelerin yanına ise soru işareti (?) koyduk.

Lügatin günümüz Türkiye Türkçesi imlâsına aktarımı konulu tez çalışmasındaki temel gayemiz, bir ilk olma özelliği taşıyan lügati günümüz Türkçesine kazandırmak ve lügattaki terimlerin bilim dallarına göre tasnifini yapmaktır.

### a) Problem

Bir milleti millet yapan unsurların başında dil gelir. Milletin sahip olduğu değerleri geçmişten geleceğe taşıyan dildir. Dilin gerek edebi ve gerekse bilimsel bir işlevi vardır. Bu işlevler bir bütünlük arz eder. Bundan dolayı Türk diliyle geçmişte verilen eserleri günümüz Türkçesi imlâsına aktararak ilgili alanları kazandırmak kaçınılmaz bir

[1] Ulûm-ı Tabiiyye Lügati, Suphi Ethem, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1917.

zorunluluktur. Dolayısıyla Ulûm-ı Tabiiyye Lügatini günümüz Türkçesi imlâsına aktararak dildeki bütünlüğü sağlamak için bir adım atmış olacağız.

**b) Amaç**

Bu tezin seçilmesindeki amaç, Osmanlı Türkçesiyle yazılan ilk ansiklopedik lügat olma özelliği taşıyan bu eserin günümüz Türkçesine kazandırılmasıdır.

**c) Önem**

Türk diliyle yapılan pek çok değerli çalışma vardır. Bunlardan biri de Ulûm-ı Tabiiyye Lügatidir. Bu yüzden bu eserle ilgili yapılacak çalışmalar da büyük bir önem taşır.

Ulûm-ı Tabiiyye Lügati'nin günümüz Türkiye Türkçesi imlâsına aktarımı araştırmacılara kolaylık sağlayacak olan ayrıntılı bir çalışmalıdr.

**d) Sayıltılar**

Değişik bilim dallarıyla ilgili terimlerin neler olduğu gibi öğeler Ulûm-ı Tabiiyye Lügati'nde toplanmıştır.

**e) Sınırlılıklar**

Türk dili ve edebiyatı tüm dallarıyla bir bütündür. Bu tez çalışmasında Ulûm-ı Tabiiyye Lügatinin günümüz Türkiye Türkçesine aktarımı yapılarak eserde bulunan terimlerin tasnifi yapılacaktır.

**f) Tanımlar**

**Lügat**: Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, sözlük.

**Ansiklopedi**: Bütün bilim, sanat dallarını tek veya bir arada belli bir yönteme göre inceleyen eser veya eser dizisi, bilgilik.

**Madde**: Sözlük ve ansiklopedilerde tanımlanan, anlatılan kelime, ad veya konulardan her biri.

**Bilim**: Belli bir konuyu bilme isteğinden yola çıkan, belli bir amaca yönelen bir bilgi edinme ve yöntemli araştırma süreci.

**Terim**: Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah.

## ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

### a) Araştırma Modeli

Araştırma aktarım ve sınıflandırma modelindedir. Türk diline diğer dillerden girmiş terimler bu eserin incelenmesiyle tespit edilmiştir.

### b) Evren ve Örneklem

Araştırmada varlığından söz edilebilecek evren Ulûm-ı Tabiiyye Lügatinin günümüz Türkiye Türkçesi imlâsına aktarımıdır.

### c) Veriler ve Toplanması

Araştırma ile doğrudan ve dolaylı olarak ilgili olan yurt içi yayınlar ve yabancı literatürler incelenmiştir. Asıl çalışma ise Suphi Ethem tarafından hazırlanan Ulûm-ı Tabiiyye Lügatinin günümüz Türkiye Türkçesi imlâsına aktarımıdır.

### d) Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Aktarım sırasında lügatte bulunan terimler tespit edilmiş ve ilgili oldukları bilim dallarına göre sınıflandırılmıştır.

# ULÛM-I TABİİYYE LÜGATİ

**Ulûm-ı Tabiiye ve İctimaiyye Kütüphanesi**

**Suphi Ethem**

**Askeri Baytar Mektebi muallimlerinden ve Istılahat-ı Aliye-i İlmiye Encümeni Azasından**

## Ulûm-ı Tabiiye Lügati

Tabiat pek mukaddes bir mabeddir ki oraya insanların yapamadığı esname perestiş için girilir. Montening (Montaigne)

## Birinci Cilt

Ulûm-ı tabiiyyenin muhtelif şubelerinden… İlm-i hikmet hayatı, ilm-i kimya hayatı, ilm-i hayvanat, ilm-i nebatat, ilm-i arz, ilm-i müstehasat, acaibat, cevviyat, ilm-i ensac, antropolojya, bakteriyolojya, biyolojya, zootekni, kozmoğrafya gibi ilimler ile sedeflerden madenlerden ve tarih-i tıptan bahis… Nebatatta Lamark, Darvinin, Kovyenin felsefî nazariyelerini şarih… İhtisas sahiplerinin Türk-İslam ve ecnebî tabiiyat alimlerinin fikrî hayatları ve fen erbabının resimleriyle muvaşşah takrîben beş binden fazla resmi havî mükemmel ve fennî bir ansiklopedidir.

**Der-saadet "Orhaniye" Matbaası**

**1917**

## Lügatte mevzu-ı mukataatın tefsiri

| | | |
|---|---|---|
| Etnografya | → | fiya |
| İspanyolca | → | İspa |
| Istılah | → | sat |
| Almanca | → | Al |
| Antropolojya | → | a |
| Ensac | → | nesc |
| İngilizce | → | İn |
| İtalyanca | → | İta |
| Bakteriyolojya | → | ba |
| Biyolojya | → | biyo |
| Tarih-i Tabi'î | → | tt |
| Tarih-i Fen | → | Tf |
| Teşrih | → | teşr |
| Türkçe | → | Tü |
| Coğrafya-yı Tıbbî | → | cf |
| Hayvanat | → | hayv |
| Hurafat | → | fa |
| Remz-i Kimyavî | → | ry |
| Rumca | → | R |
| Zootekni | → | Z |
| Arapça | → | Ar |
| İlm-i Eşkâl | → | şek |
| İlm-i Arz | → | z |
| İlm-i müstehase | → | m |
| Avam Lisanı | → | av |
| Farisî | → | Fas |
| Fransızca | → | F |
| Fizik | → | fiz |
| Fizyolojya | → | fizyo |
| Kozmoğrafya | → | K |
| Kimya | → | k |
| Kimya-yı Kadîm | → | Kk |

| | | |
|---|---|---|
| Latince | → | La |
| Müracaat | → | § |
| Meşahir | → | meşa |
| Madeniyat | → | mâ |
| Nebatat | → | neb |

## Bir İzah

Bu lügati bundan yedi sene evvel Manastır'da neşre başladım. Levazım-ı tabiiyyenin eksikliği bir senede ancak on üç formanın basılabilmesine müsaade etti. O zamanın gerek yevmî ve gerek üsbûî ceraîdi bu eserden uzun uzadıya bahsettiler. Hasetsen "Tanîn" her nusha tabedildikçe izhar-ı hayret ediyordu. Bu meyanda Muhterem Abdullah Cevdet: "Suphi Ethem Bey cümlemizin takdir ve şükranımıza müstehaktır ve cümlemizin takdir ve şükranımızdan müstağnidir. Takdir ve şükrandan müstağni olamayan bir yiğit bu kadar muazzam bir işi tek başına deruhde edemez."* Kadir-şinaslığını göstererek lazım gelenleri bazı mühim imalarda bulunmuştu.

… Son Balkan Harbi'nde bilcümle vesait-i mütalaamı, mehazlarımı, yazdığım yazıların müsveddelerini gaib etmek bedbahtlığına dûçar oldum. Yalnız elimde dört senelik bir hayatımı kemiren bu lügatin ilk planı ve harfleri kalmıştı.

O defteri yanımda taşıyordum. Fiyer'de muhasarada iken "Radostimazima" Masatırı'nda bunları tekrar intizama koydum. Sulhun akdi yakınında Garp Ordusu'nun bakıyetüssüyufa ile maskat-ı re'sim olan İstanbul'a döndüm. Tarih-i tabiî tedris ettiğim bir iki mektepteki talebenin hali bende acı bir tesir bıraktı. Tekrar kelimeleri tarif ve tavsife başladım. Aradan epeyce zaman geçti. Her memlekette ve her yerde olduğu gibi birçok müşkilata maruz kaldım. Nihayet işte bugün, vatanımın birçok buhran-ı ictimaî ve siyasi geçirdiği bir zamanda bunları neşre fırsat buluyorum.

Bizde ulûm-ı tabiiyyeye ait Türkçe yazılmış hiçbir ansiklopedik lügat yoktur. Ben ilk defa olarak yazıyorum.

Bununla da iftihar ederim. Vatandaşlarım, fikir ve meslek arkadaşlarım bunu bir eser-i ibdâ gibi kabul etmelidirler. Fazla tevazu, tazmini mümteni bir ziyandır. Ben serbest söyleyeceğim: Lügatimi hem tecrübeye hem vukufa hem de tetbia müsteniden yazdım. "Bu kehkeşan malûmat icmalen bile ihate olunamaz!" diye pek balapervâz söz söyleyen laf feylesoflarına burada bir numûne sa'y ve gayret veriyorum. Şu halde bu lügatten yalnız talebe efendiler değil hîn-i hacette sairleri de istifade edeceklerdir. Ana noktasını kaydetmek isterim:

Lügatimde noksan değil ihtisar vardır. Fazla temhidatı bu eserin hitam-ı tabında neşredeceğim. "İlm-i hayvanat lügati, ilm-i nebatat lügati, antropoloji lügati, ilm-i

---

* İctihat, sahife 758-759; üçüncü sene 1911, numara: 65.

hayvanat tarihi, ilm-i arz ve hikmet tarihleri, meşâhir-i tabiiyun, tarih-i tıp, fen adamları[2]" ilh. namlarındaki eserlerimde tafsil edeceğim. Söylemezsem incaz-ı vaad ederim. Şimdi lügatin tarz-ı tahrîri hakkında bazı irae ve işaretlerde bulunacağım:

1- Lügatin ihtiva edeceği ıstılahat kırk bin kelimeden ibaret idi. Kısa bir müddet zarfında tabedilebilmesi için bu kırk bin kelimeye ithal ettiğim ekserî meşâhirin isimleriyle tarih-i tabiînin anatomolojya, mezolojya, konikiliyolojya, parazitolojya ve ilh. şubelerine ait ıstılahatı, kısmen tayyettim.

2- Lügatte mevzu kelimat ve ıstılahat Şanizade zamanından bugüne kadar ulûm-ı tabiiyyeye ait tedvin edilen asarda mevcut olanların aynıdır. Yeni kelime ibdâ etmedim. Yalnız eski kelimeleri yeni fikirler, yeni nazariyelerle şerh ettim. Eğer bu suretle hareket etmeseydim, talebeyi müşkilata maruz bırakacaktım.

Sebebi meydandadır: Herkes biliyor ki Sultan Aziz'in zaman-ı saltanatında ser-asker namdâr Hüseyin Avnî Paşa'nın lütuf ve himmetiyle mekteb-i tıbbiyede ilmî bir encümen tesis etmişti. Ve yine herkes kanidir ki o zamandan bugüne kadar mekteb-i tıbbiyeden başka hiçbir yerde ulûm-ı tabiîye ile mütevaggıl bir fert zuhûr etmemiştir. İşte o cemiyetin vazettiği ıstılahat bu ana kadar yazılan ilm-i nebatât, ilm-i hayvanât, ilm-i arz vesaire gibi eserlere aynen kaydedilmiştir. Eğer bu ıstılahatı bozarak nebatâtta fasile-i şakîkaya… Hayvanatta muğammedülcenah… Tabakâtta sühûr… Teşrîhte azd… Fizyolojide vicdan… Kimyada klor, sodyum kelimelerini düğün çiçeği fasîlesi, kın kanatlılar, taşlar, pazu kemiği, anlama, matbah tuzu tarzında kaydetse idim talebe veya bu gibi eserlerden birini okuyan herhangi bir hevesli [amatör] lügatimden istifade edemeyecekti. Binaenaleyh ikincileri de yazdım, yalnız bunların yanına hangi kelimelerde izah edildiğini gösterdim. Hatta ıstılahat-ı aliye-i ilmiye encümeni tarafından karîben neşredilecek olan ıstılahat ve lügati de kabul edeceğim. Bu hususta kitabımın nihayetine bir de lahika suretinde cetvel koyacağım.

3- Biz hiçbir zaman ıstılah vazına salahiyetdar değiliz, istek de faydasız olur. Biz taklitten ziyade tahkike muhtacız. Esasen bilcümle tarifler veya kelime ibdaî nihayetsiz bir lisan-ı muadelesinden daha açıkçası kusurlu bir fikir çerçevesinden başka bir şey değildir. Her lisanda mevzu-ı tabiratın hemen hepsi ya bir tekrardan veyahut yediğerin az çok muadil ve müteradifinden ve belki, doğrudan doğruya, tercümesinden ibarettir. Şu halde her bir tabir mutlak daima bir tabir-i izafî olmaktan kurtulamamıştır.[3] Biz öğrenmeden

---

[2] Cüz cüz intişâr ediyor.

[3] Musahabelerim. Suphî Ethem. Sahife 5.

kelime vazına kalkıyoruz ve hiç düşünmüyoruz ki biz öğretici değil, belki öğrenmeye muhtaç bir milletiz. Şimendifer, kozmoğrafya, prensip ilh. kelimatın Türkçeye tercümelerini herhalde asıllarından daha az anlayıp daha az selasetle telaffuz edebileceğiz.

4- Lügatim Türkçeden Türkçeyedir. Yani kitaplarımızda tesadüf ettiğimiz aslî değil zarurî o müstamel Türkçe kelimelerdir. "Bin müvellidülmâ, zerre, harşef, tağzî, tenasül, re's, zıl kelimelerini Arapça değil Türkçe olarak kabul ediyorum. Nitekim ki antropolojya, biyolojya, zootekni, zoolojya, etik, etnoğrafya, moral" kelimelerini de Yunan ve Latinceden mürekkep bir kelime değil belki umumî ve müşterek alimşümûl birer ıstılahat olarak makbul görüyorum. Şu halde "Aseroplan", "teyyare" mukabil gösterdiğim halde "tenyasajinata"ya abdest bozan… "distum"a düdülkebed demedim. Bu husustaki kanaat ve itaatim şuradan gelir:

1889'da Paris'te, 1893'te Moskova'da, 1900'de Londra'da teşekkül ve inşikaf eden beynelmilel zoolojya kongrelerinde "ıstılahat-ı müsenni" üzerine birçok münakaşat oldu. Neticede mevcüdat-ı mütaazzıva hakkındaki ıstılahatın Latince olarak vazı takarrür etti. Bunu bizden başka herkes, Bulgarlar, Rumlar, Yunanlılar, Sırplılar ilh. her kavim kabul etti. Muarızlarım bilmiyorlarsa gelsinler kongrelerin matbu raporlarını takdim edeyim okusun ve öğrensinler… İşte, bu sebeple lügatimde her ne kadar "abdest bozan, tenya-yı minşarî, şerbetçi otu, ıhlamur, ecdada müşabehet, şibh-i zülal, kelimelerini" tenya sajinata, tenya serata, hapulus lupulus, tilya, atavizm, albumin, namı altında tafsil ettim ise de birincilerin yanına yalnız müracaat kaydıyla, bir işaret koydum. Birinciler mütefenninlere, ikinciler ise amatörlere hitap ediyor demektir.

5- "Ogust Kont"un mesaisinden biri bilcümle şuabat-ı ulûm "mücerret ve gayrimücerret" namıyla iki kısım gibi kabul edilmiştir. Binaenaleyh, makine, fizik ve kimya gibi kısmen mücerret olanları kaydettim ise de nokta-i nazarım başkadır: Lügatimde hikmet tabiiye-i umumîden değil hususînin hikmet-i hayatı kısmından bilcümle kelimatı aldım. Hikmet-i tıbbî, hikmet-i ispençeyarî, hikmet-i sanayî ve ilh… Şuabatı terk ettim… Kimya vesairede de aynı usulu muvafık buldum. Kimya-i hayatî, hikmet hayatı doğrudan doğruya ulûm-ı tabiiye ile münasebetdardır. Şu halde "Atovod" makinesine anlatmadığım halde "abbe meksefesi" hakkında izahat-ı lazıma verdim; çünkü birinci ilm-i hikmet-i umumînin sükut-ı icmam mesaili diğeri hurdebini muazzalat muayene ederken tatbikî muktazî ameliyat üzerine müstenittir. Şu halde bu lügatte "röntgen" mikroskop, termometre, asemetre, ilh. kelimelere ait izahat mevcut, bilakis aseroplan, aseromobil, otomobil veya şimendifer yoktur. Nitekim ki "selüloz, albumin, aloron" gibi ecsam yazıldığı halde "mum, sabun, morfin" gibi kelime-i sanayiye ait kelimat ihmal olunmuştur.

6- Istılahatı Fransızca harfiyle sıralamadım. Şu halde kitabımın herhangi bir müellifin eserini taklit veya tercüme olmadığını iddiada haklıyım. Dedim ya bir eser-i icattır. Yalnız metni malûmat-ı garbiye ile müveşşahtır. Eğer hurûfatı Fransızca sıralamış olsa idim "at" kelimesinin "*cheval*", "ot" kelimesinin "*herbe*", "taş" kelimesinin "*pierre*" olduğunu bilmeyen bir zat benim eserimden istifade edemeyecekti. Halbuki, ilm-i hayvanata veya ilm-i nebatata ait kitap yazan bir muallim ot veya at kelimesinin yanına Fransızcasını veya Almancasını da koymaya mecbur değildir. Bizde, mekteplerimizde takip edilen usul-ı tedris muhtelif, fertlerin sarf ettiği mesai muhteliftir. Almanca ile Türkçeyi iyi bilip de Fransızca bilmeyen birçok gencimiz vardır. Şu halde yalnız Fransızcaya adem-i vukuf masumiyetini gösteren bir genç niçin kendi lisanındaki bir eserden istifade etmesin? On sekizinci asrın ansiklopedi müessisleri "Didero, Garim, Alveteyus, Dalenber, Keva" lügatlerini yaparlarken kelimatı Latinceden veya Yunancadan Fransızcaya mı geçirdiler? Her ne kadar eserlerinin esas ve mehuzunu "Cambers'in ansiklopedya"sı vesair asar teşkil etti ise de ruhu Fransız idi. Bugün elde mevcut olan "Sakıs"ın ansikloıpedisi Yunancadan Almancaya mıdır? Hulasa "Pol Bovare, Edmon Paye, Biryosde Şanel, Litre, Kamil, Felamaryon, Adanson, Kade, ilh… müellifler eserlerini yazarken herhangi ibr ecnebî lisanının hurufatını mı esas tutmuşlardır? İnsafta küçük bir nasibi olanlar bu ciheti teslim edeceklerdir ki azıcık okuyup yazması olan biri sokakta öten horozun yalnız ismini aramakla benim lügatimde onun menşeine, tarz-ı tağzîsine, tarz-ı tenasülüne, tarz-ı hayatına ait malûmat-ı esasiyeye destres olacaktır.

7- Lügati baştan nihayete kadar huruf-ı heca tertibiyle yazdım. İşaret-i mevhume ile harekelere riayet etmedim. Eğer hemze-i meftuha, hemze-i meksure, hemze-i mazmume vesair harekelerle yazılan kelimatı ayrı ayrı sahifelerde bulundursa idim lügata müracaat edenlerin beyhude vakitlerini ziyana uğratacaktım. Bakınız neden: Bizde ecrübe kelimesine "ücribe" diyenler, "cersûme"ye "cersume" tarzında telaffuz edenler pek çoktur. "Cereb", "cerb"… "zevk", "zevuk" diyen muallimler de tesadüf ettim. Şu halde doğrusunu bilmeyen bir talebe bu istediği gibi okuyarak üç türlü harekelisine de bakacak ve faidasız bir yorgunluğa düşecekti.

8- Her Türkçenin yanına Fransızcası, Almancası, Rumcası, Latincesi hatta sırasına göre İngilizcesi de vazedilmiştir. Binaenaleyh leksikolojya nokta-i nazarından esaslı bir izah verilmiştir. Şu suretle eserimin bir de hidmet-i tarihiye ve lisaniyesi vardır.

9- Herhangi bir kelimenin izahında hususat-ı atiyeyi nazar-ı itibara aldım: Mesela "Apandikolata" kelimesinin yanına şu tarifat konmuştur: Gayr-ı fıkariyeden "pelisipod" sınıfına mensup bir naimedir. Bunlarda dört galsama varsa… da ilh… Kariye burada

“gayr-ı fıkariye, pelesipod, naime, galsama lügatleri yabancıdır. Şu halde aynı kelimeleri yine bu lügate müracaat ederek bulup öğrenmek pek kolaydır. Bu kelimelere müracaat eden sınıfın hayvanatta neye, ilm-i nebatat veya antropolojyada neye mukabil olduğunu da ayrıca öğrenmiş olacaktır. Buna nazaran bir ikinci lügat kitabına hacet görülmüyor demektir.

10- Ulûm-ı tabiiye lügati, lügat olmaktan ziyade kudret ve faaliyet-i beşeriyenin kâinat-ı uzviye ve gayr-ı uzviye üzerindeki fütuhatını gösterir bir zafernamedir. Bu lûgat ile beşerin şimdiye kadar icra ettiği keşfiyat ve ihtiraat anlaşılacaktır. Tecrübe metinde esas olduğu için kamus-ı felsefeye tekaddüm eder.

11- Yakinen biliyorum ki ulûm-ı tabiiyyenin şuabat-ı muhtelifesinden birine: Mesela biyolojyaya ait bütün teferruat bir kitapta gösterilememiştir. Bu ihtiyacatı fenni lügatlar ikmal eder. Bu eserde ise en basit furuat-ı fenniye bile mufassalen ve herkesin anlayabileceği tarzda izah edilmiştir.

12- Bazı arkadaşlarım milletime “irfan ve fazileti güç beğenir!” tavsifiyle bühtan ettiler. Bizde kendi vazifesiyle meşgul olan zümre-i halk daha ziyade kadirşinas, daha ziyade minnetşinastır. İrfansızlık, faziletsizlik bizlere muharrirlere racidir. Biz bilmediğimiz, anlamadığımız her müfit ve her iyi şeye büyük bir hûd-pesendlikle hücum ve itiraz edenleriz. Maalesef en faal bir saî ve himmeti ikamete uğratan her şeyi biliyor gibi görünenler arasından yetişmektedir.

İhlafa bir destur cehit veriyorum. Onun dest-i himmetiyle daha mükemmellerinin vücuda geleceğine imanım vardır.

Haydarpaşa, 11 Mart 1917

Suphi Ethem

**A** [fiz] A harfi, esasi bir savt ile buna muavin olan birtakım savtlardan mürekkeptir. Bu fikir, ibtida 1886 sene-i miladîsinde fizik muallimi “Helmolç [*Helmohitz*]” tarafından dermiyan edilmiştir. Müşarünileyh muallimin tarifi şu suretledir:

“… Bir savtın husulu anında diğer birtakım esvatın birinci ile az çok muvafık bir ahenk tekvin etmelerinden münbaistir.”

Fizyolojya, bu savtın femin huni şeklinde bir vaziyet iktisabından sonra cihaz-ı tasavvutun serbest bulunmasıyla husula geldiğini sölüyor ki ağzın teşkil ettiği sadaların buna mürafakatta bulunması da şarttır.

Yine fizyolojya “Railerinden tard edilen hava-yı zefirinin, hançerenin üst ve alt tarafında vaki aksam-ı teşrihiyeyi titretmesiyle “a” harfi tahassul ettiğini” beyan ediyor. Ciğerlerden havanın harice püskürtülmesi için kafi bir tazyik de lazımdır. Hava çıkarken “hubul-ı savtiye” tevettür ederek “azala-i tırcihaliye ve derkiye” sadanın husuluna yardım eder.

“A” sadasının husulu için mutlaka hançerenin mütevettir; femin, mümkün olduğu kadar açık bulunması şarttır.

Perdelerin esası tertiplerini teşkil eden vasati esvat: Yani “gam”lar insanlarda “tiz” ve “pas” olmak üzere iki kısımdır. “Tiz” olanlara “sada-yı re’sî”… “Pas” olanlara ise “sada-yı Sadrî” denir.

Fizyolojist “Mandal”ın tasnifine göre sada-yı beşer iki “oktav” yani bir diğerinden sekiz derece daha farklı görünen sadanın heyet-i mecmuası üzerine mütehavvildir.

İşte, bu suretle Alman hikmetşinaslarından “Helmolç” bu tahlil-i esvatı, diğer sadalara tatbik etmiş ve en pastan en tize doğru Saitlerin ehlanını teşkil eden ahenkleri yoluna koymuştur.

İnsan sadalarının hudud-ı kusvası bir “mi”den pas “do”ya kadardır. Hanendelerin, mugannilerin bu hududu tecavüz eden sadaları tabiî müstesna…

“A” harfinin verdiği sadayı temyiz hususunda soprano “*Soprano*”denilen “si” perdesinin yani basit nevatlının himmeti aşikardır.

**A** [ry] Kimyada, şibh-i maadin sınıfına mensup 14 vezin cüz-i ferde malik olan azot cism-i basitinin Türkçede rezm-i kimyevisidir.

**A, AA (آا)** [ry] Kimya-yı kadimde halita bu rezm ile irae edilirdi.

**ABAN, AABAN, Aaban (آابان)** [Kk] Bazı müellifler tarafından rasasın müteradifi gibi gösterilmiştir.

**AİBA, AAİBA, Aaiha (آآئیبا)** [neb] Şarkî Hindistan'da nema bulur bir şecereye verilen isimdir.

**AL, AAI, Aal (آآل)** [neb] Teremintiye fasilesinden Hindistan'da nema bulur iki ağaca verilen isimdir. Bunların kabukları ile sağu şarabını tatin ederler.

**ALKİN, AALKİN, Aalihene (آآلکین)** [Tt] Muhtelif muharrirler tarafından çok tarzda tarif ve irae edilmiştir.

Bazıları, Garbî Hindistan'da nema bulur mütehafit bir ağaca bu ismi verir.

Bazısı, Kamçatka'da yaşayan uzun kuyruklu bir ördeği bu nam ile yad eder. Bu kelime (*c*) veya (*k*) ile de yazılabilir.

**ANGİBÇ, AANGİBÇ, Aangitch (آآنکیبچ)** [Tt] Kamçatka'da yaşar, çatal ve uzun kuyruklu bir ördeğe verilmiş isimdir.

**EYRİD, AERİD, Aeride (آئرید)** [neb] Sahlebiyye fasilesine mensup senait musarrah bir nebattır.

Rutubetli mahallerde neşv u nema bulur. Menşeî Hint olduğunu bazı nebatiyun iddia ediyor.

**AEĞL MARMELO, Aegl Marmelos (آئهغل مارمه لو)** [neb] Narenciye fasilesine mensup bir nebattır. Bu nebatın ke'si küçük tüveyci beş tanedir. Bezrinin lihafesi portakaldaki gibi beyazdır. Hindistan'dan neşet etmiştir.

Esmarına "balo meyvesi" (*fruit de balo*) namı verilir. Bu meyvelerle reçel ve şekerleme yaparlar. Ticarette kuru olarak satılır. Hindistan'da kanlı basur ve koleraya karşı istimal ederler. İsmi fennîsi (*Grata avea*) (*mermelos*)tur.

**AB (آب)** "Farisîden mehuz su manasını ifade eder. §Su

**ABABTİSKA, Ababtisca (ابابتسقا)** [sat] Mahrut şeklinde bir sakb-ı minşarîdir. (Lügat-ı tıbba bakınız.)

**ABAT (آبات)** [meşa] Bu zata "Abati *Abbati*" de derler. On altıncı asırda yaşamış İtalyalı bir tabiptir. İlm-i hayvanat ile tevaggul ederdi. Yılanların zehrinde muzadd-ı sem hasası bulunduğunu ileri sürmüştür. Hayvanatın aza-yı tenasüliyesinin teşkilat-ı bünyevîsini tetkik etmiştir.

**ABAET (آبائت)** §Abaket

**ABABOY, Ababoy (آبابوی)** [neb] Narenciye fasilesine mensup bir nebattır. Portakaldan üzerinde dikenleri bulunmasıyla mefruktur. Sıcak memleketlerde neşv u nema bulur. Asıl menşei Antil Adasıdır.

**ABADA (آبادا)** [hayv] Hintçe gerdedan demektir. §Gergedan

**ABADA (آبادا)** [fa] Biri cephesinde, diğeri başının üstünde iki boynuzu bulunduğu rivayet edilen vahşî ve korkunç bir hayvana verilen isimdir. Bu hayvanın cephesindeki boynuz beynelahali pâd-zehir gibi tahayyül edilmiştir. Kudema bunun evailde Afrika içlerinde yaşadığını iddia ederler.

**ABADİVA, Abadiva (آبادیوا)** [hayv] Merhulmisbah esmak kabilesi, gados cinsine mensup, yumuşak misbahlı, sert ciltli bir balıktır. Ekseriya bu balığa şimal denizinde tesadüf olunur.

**ABAZOLA, Abasola (آبازولا)** [neb] Mürekkebe fasilesinden nemciye kabilesine mensup muhiti harşefî ekseriyesinin kımem-i zührevîleri müteşaşı bir halde, yaprakları müsennen bir nebattır. Meksika'da tenebbüt ederse de cinsleri henüz malum değildir.

**ABAZÎ (آبازی)** Lügat-i tıbba bakınız.

**ABAR (آبار)** §Koyu

**ABARNAHAZ, Abarnahas (آبارناخاز)** [Kk] Elkimyagerler bunu "mağnazi"nin müteradifi olarak kullanırlardı.

**ABARİD, Abarid (آبارید)** [hayv] Rumcadan mehûzdur. Haşarat sınıfının mugammedülcenah takımı humasulersag kabilesine mensup memleketimizde bulunmayan bir böcektir. Üst kanatları karnı ve kiteyni[?] resağ mütefarrik beş mafsaldan terekküp etmiştir.

Abaridlere en ziyade Amerika'da tesadüf olunur.

**ABARİĞA, Abariga (آباریغا)** [neb] Nahliye fasilesine mensup Sentomas Adası'nda yetişir bir nev' hurma ağacıdır. Meyvesi "abaniğa" ismiyle yad olunur. Usaresini mayalandırarak bir nev' içki vücuda getirilir. Sakı oldukça yüksektir. Yaprakları sakının zirvesinde bulunur. Çiçekleri yeşil, zühre-i mürekkebe tarzındadır.

**ABAZİKARPON, Abasicarpon (آبازيقارپون)** [neb] Rumcada [A] edat-ı nefyidir. "Basis *Baaıç*" esas kaide "Karpus *xaaxoç*" meyve manasındadır. Salibye fasilesinden bir nebattır. "arabis" ve "arabidim"e pek müşabihtir.

**ABASKANTOS (آباسقانتوس)** [meşa] Milattan bir buçuk asır sonra gelmiş bir tabiptir. Zehirli yılanlar tarafından ısırılan adamları feribonya fasilesi nebatlarından istihraç ettiği bir madde ile tedavi ederdi. Bu ilaç bugün tıpta "abaskantos mizad-ı semî" namı altında maruftur. Bugün kullanılmaz.

**ABASOLA, Abasola (آباسولا)** [neb] "*A-ba-co-la*" tarzında telaffuz olunur. Mürekkebe fasilesinden bir cinstir. Menşei Meksika'dır. Yaprakları müteakıbe, haytî ve biraz da serttir. Hafatı dişli dişlidir.

**ABAT (آباط)** §Abt

**ABAĞA (آباغا)** Tatarcadan mehuzdur. §Eğrelti otu serhasilzikr

**ABAKA, Abaca (آباقا)** [neb] Muzya fasilesine mensup memalik-i hara ve bilhassa Filipin Adaları'nda bulunur bir nev muz ağacıdır ki buna ilm-i nebatatta "iplik veren muz ağacı" namı verilir. Nebatiyyun bu nebatın menşei asliyesini "Filipin Adaları" görüldüğünü müttefikan kabul ediyor.

Abaka, haşayiş-i kebiredendir. Çiçekleri gayrı muntazam bir sünbüle şeklindedir. Meyveleri nişastayı havî olduğundan ağza alınıp çiğnenince tatlı bir lezzet verir. Elyafı beyaz renkte ipek gibidir.

Filipin Adaları'nda meyvelerini pek ekletmiyorlarsa da yapraklarından "Mannil" veyahut "Abaka Keneviri" namıyla maruf birtakım elyaf elde edip satıyorlar. Bu kabil teftil olan maddeden biz, hasır kâğıt, telgraf kabloları, keçe, çıngırak ipleri, arabaların içine ve kapıların önüne konan ayakkabı temizlemeye mahsus "paypas *paillasson*"lar imal ederler.

Elyafıyla vücuda gelen kumaştan elbise meydana getirilir, lakin yalnız abaka elyafından müteşekkil ise pek kaba olur, elbise yapılmaz. Bunun için ensacı içine keten, pamuk, sırasına göre ipek de katılır. Fennî ismi "*musatexil tilis*"tir. Türkçede "lifî muz" derler. Rutubetten, yubusetten pek de kolaylıkla müteessir olmaz. İrtifası bir metre elli

santimetreden seksen santimetreye kadar uzar. İyot ile muamele olunmuş elyafı hamız-ı kibrit muvacehesinde sararır.

**ABAKADO, Abacado (آباقادو)** [Tt] Antil Adaları'nda nema bulan bazı defne ağaçlarına bu isim verilir.

**ABAKS, Abax (آباقس)** [hayv] Muğammedülcenah haşerattan humasulersag kabilesine mensup bir böcektir. Fransanın vasatında ve ekseriya Paris ormanlarında çok bulunur. Ağaç kovuklarında dallarından düşen kuru yaprakları taşların altına sürükleyip ekleder. Rengi koyu mavi, ekseriya siyah ve turuncu olur. Müteaddid envaı varsa da aslı "abaks estiriyola *abax striola*"dır.

**ABAKUS ESTERYOLA, Abax STRİOLO (آباقس استريولا)** [hayv] Muğammedülcenah haşerattan humasulersag kabilesine mensup 65 milimetre tulunda küçük bir haşeredir. Abaks namı verilen haşerenin aslı gibi nazar-ı itibara alınıyor. Bu haşere en ziyade Fransa ormanlarında bulunur.

**ABAKOPTERİ (آباقوپترى)** [neb] "Şatrıncalı eğrelti otu" manasınadır. Serahsiye fasilesindendir.

**ABAKET, Abacet (آباكت)** [hayv] Muğammedülcenah takımından humasulersag bir böcektir. Rengi bazen turuncu ve mavi olur. Mutedil ve sıcak memleketlerde bulunur. Afrikanın şimal ve Avrupanın cünup taraflarında çoktur. Kırka yakın envaı vardır.

Üst kanatları elitli, alt kanatları gışaîdir. Serfelerinin istihalesi mükemmeldir. Hepsinin tenasülü tebeyyüzdür.

Bazı müellifler bunu "ferutiyen" kabilesinden "karab" familyasına ithal edeler. Rumcada "abaksis *aBaxnç*" sakit, sukuti manasınadır. Buna "abaketus" de derler.

**ABAKETUS (آباكتوس)** §Abaket

**ABAKUR, Abakur (آباكور)** [har] Selt kavminde güneş mabudu sunanın peykeri.

**ABAKUS (آباكوس)** §Abaka

**ABAL (آبال)** §Ebl

**ABAMA, Abama (آباما)** [neb] Zanbakiye fasilesinden bir cinstir. Meşhur nevi arasında "abama ossi fraga *Abama ossi fraga*" vardır. Bu nevin müteradifi "Narka eiven ossi fragum *Narcheim ossi fragum*"dur. "Zanbakiye" kelimesine bakınız.

**ABAME, Abamees (آبامه)** [neb] Zanbakiye fasilesinden abama cinsini ihtiva eden bir güruhtur. "Zanbakiye" kelimesine bakınız.

**ABANKA HURMA AĞACI (آبانقا خورما اغاجى)** §Abariga

**ABANO, Abano (آبانو)** (Piyerdo) [meşa] İtalyalı meşhur bir kimyagerdir. Tıbbiye mektebinden çıkmıştır. 1250'de "Abanobanyi"de doğmuştur. On üçüncü asrın sayılı mütefekkirlerindendir. Sihirbazlıkla itham olunarak 1316'da ateşte yakılmak istenildi ise de hükm-i idam icra edilmeden tesirinden aynı günde vefat etmiştir.

**ABANO, Abano (آبانو)** [cf] Pado'dan sekiz kilometre mesafede İtalya'nın küçük bir şehridir. 82 santigrattaki kaplıcalarıyla meşhurdur. Bu suların terkibinde iyotur, bromür mevcuttur. Abano şehrinin Roma tarihinde büyük bir kıymet-i sıhhiyesi vardır. Eskiden beri burada mevcut suların cilt hastalıklarına, romatizmaya, saracaya karşı yegâne deva olduğu kabul edilmiştir.

Abano sularından banyo halinde istifade olunur. Yahut dibinde tahassül eden çamurlar doğrudan doğruya, yaralar üzerine tatbik edilmektedir. Bu suların menbaları pek çok suda en meşhuru "Monte Ortun Monte Ortone" menbaıdır. Bu şehir meşhur "Titliyo" ile "Piyer do Abano"nun Maskat-ı re'sidir.

**ABANOZ (آبانوز)** §Abanos

**ABANOS (آبانوس)** §Abanos

**ABAVO, Abavo (آباوو)** §Abavi

**ABAVUM, Abavum (آباووم)** §Abavi

**ABAVİ, Abavi (آباوى)** [neb] Buna "*Abavo* ve *Abayum*" da derler. Hibaziye fasilesindendir. Habeşistan'da nema bulur. Büyük bir ağaçtır. Meyvesi bal kabağına benzer.

**ABBE, Abbe (آببه)** [meşa] Almanların meşhur bir hikmetşinasıdır. “Abbe meksefesi” namında hurdebinlerde müstemel adese-i mukaribelerden mürekkep bir cihaz-ı tenvir ihtira etmiştir.

**ABBEKUR, Abbecurt (آببه قور)** [coğr] Parisin 24 kilometre garbında kain bir maden suyu men baıdır. Buradan çıkan suyun terkibinde “sani karbonit sud” ve “hadid” mevcuttur. Bundan dolayı biraz linit verir.

**ABBE MEKSEFESİ (آببه مكثفه سى)** Meşhur Abbe tarafından ihtira edilmiş 2,3 veyahut daha fazla adese-i mukarribelerden mürekkep bir cihazdır. Ulvideki adese müstevi-i muhaddep, suflideki ise muhaddebültarafeyndir. Mikroskoplarda ayine-i akise vasıtasıyla gelen hüzemat-ı ziyaiyeyi takrip ve teksip edip bir huzme halinde adese-i meriyeye gönderir. Bu sayede lam üzerine konmuş olan bir cismin kabiliyet-i tenviriyesi artar.

Buna Fransızcada “*Condansateur d’Abbe*” veya “*Eclerage d’Abbe*” derler.

**ABBE HUÎ, Abbe Hauy (آببه هويئ)** [meşa] Bir dokumacının oğlu olan bu zat 1743 sene-i miladisinde “Sen-Joset” kasabasında doğmuştur. Ulûm-ı tabiiyyeyi beş sene devam ettiği “Navar” Kolejinde öğrenmiştir. İspatlarda müşahede ettiği tipler hassasını iyice tetkik ile menşurların zaviyelerini mihaniki bir surette ölçmüş ve “bu zaviyeler aynı enva-ı madeniyede bir hadd-i müstemerre maliktir.” Kaziyesini meydana koymuştur. Avrupa’da ilk defa olarak “kristaloğrafî” yani mebhas-ı billurat hakkında ehemmiyetli fikirler beyan eden bu zattır. Tarih-i fende Abbe Huî halihazırdaki ilm-i meadının mübda ve müessesi tanınır. 1782’de fen akademisine dahil oldu. Fransa nebatat bahçesi muallimi unvanının kazanması akademiye aza olduktan sonradır. Aynı zamanda Fransa hükümeti Huî’yi maadin odası muhafızlığına tayin etti.

Tarih-i tabiî müzesi ile Paris Fen Fakültesi ilm-i maadin muallimliklerinde bulunmuş ve iki cilt üzere mürettep “tavsif-i billurat ve kıymetdar taşların secaya-yı hükmiyesine dair müfit eserler neşretmiştir. 1822 tarihinde vefat etti.

**ABTİLA (آبتلا)** [Tt] Şikârının üzerine büyük bir tehevvürle atılmaktan ibaret bir fiil-i behimîdir. §İftiras

**İBTİLAL (آبتلال)** [fiz] Arapçada “yaş olmak, ıslatmak” manasınadır. Bir mayiin salb olan cisimlerin zerreleri arasında mevcut olan mesamata nüfuz ederek mezkûr cismi ıslanmasına, “ibtilal” namı verilir. [F. *lmbihition*], [Al. *Kung Drehdaem*]. İbtilal, doğrudan

doğruya, bir mayiin salb bir cismin zerreleri mesamatı arasına nüfuzudur. Yoksa o cism-i salbın aslı olan maddesine mayiin karışmaz. Fizik kaidesi mucibince “her cisim zev müsavidir.” Bir cismi teşkil eden eksam cüz-i ferdiyenin araları boştur. Bu gözle görülemez. İşte ibtilal hassasında mayi daima bu cüz fertler arasındaki mesamatı işgal eder: Mesela şeker katı bir cisimdir ve mesamatı da oldukça daha açıktır. Bunu bir su derununa sokup derhal çıkaracak olursak kap içinde mevcut olan mayiin miktarının azaldığını görürüz. İşte suya gats ettiğimiz bu salb cismin mesamatı arasına mayi nüfuz ettiğinde kapta bulunan suda veznen gaib eder. Bu veznin tenakkusu da mayiin derece-i kesafetine ve cism-i salbdaki mesamatın genişliğine tabidir.

İbtilal iki kısımdır: Biri şiiri, diğeri de balantac…

1- İbtilat-ı şiiri: Salb olan cisimlerde maddeten mevcut mesamat arasına sulu cisimlerin nüfuzu keyfiyetidir.

2- İbtilal-ı balantac yahut ibtilal-ı zerrevî ise salb olan cisimlerin zerreleri arasına sulu cisimleri zerratının duhulundan ibarettir.

İbtilal keyfiyeti, ensac-ı hayvaniyede daha güzel tecrübe olunur.

Elde edilen “ağşiye-i masliye”nin bir cihetine “Prusya mavisi” konsa, biraz sonra diğer cihette aynı maviliğin baş gösterdiği müşahede olunur.

İmtisasın ibtilal ile vukua geldiğini ispat için fizyolojihanelerde bir köpeğin ameliyat masası üzerinde hiss-i iptal olunduktan sonra “verid-i vidaci”si: Aynı “şahdamarı” katolunup beyazca kalın bir mukavva ve yahut ince bir tahta üzerine konur. Üzerine de münasip miktarda kimya-yı uzvîde “tartarit antimoni-i potas” namı verilen “tatar maki *Tartre Stibie*” mürekkep cismi vaz edilir. Bir müddet sonra hayvanda zehirlenme alaimleri görülmeye başlar. Bu suretle, hayata malik olan ensicede “ibtilal” hassasının mevcudiyeti ispat edilmiş olur. İbtilalı inhilal ile karıştırmamalıdır.

**ABTİZ (آب تیز)** [Kk] Kudema azotun müvellidülhumuza ile olan mürekkabatına “abtiz” namı verirlerdi. Bugün avam arasında “kezzab” ismiyle maruf olan cisim budur. Kimya ıstılahında bu “hamız-ı azot, $am_3\ m$” ismiyle benamdır.

“Abtiz”in ilk kaşifi, Arap meşahir-i kimyageranından “Cabir el-Kufi”dir. Terkibinde mevcut olan unsurların cinsini, evsafını da ibtida meşhur İngiliz kimyagerlerinden “Kavan Dilen” tayin etmiştir. Kimyager “Kilosak” en sonra “Kavan Dilen”in fennî nazariyelerine istinaden bu unsurlar arasındaki nisbetleri tayin ve işar etmiştir. §Hamız-ı azot

**ABHAVAR (آبخوار)** [z] §Yalak

**ABDAL OTU (آبدال اوتى)** [neb] sevdelikin cinsinden bir giyahtır.

**ABDAN (آبدان)** [z] Denizde veyahut tatlı sularda yaşayan şekilleri zarif kıymettar balıkları veyahut şayan-ı temaşa hayvanat-ı bahriyeyi beslemeye mahsus camiden mamül hususi kap.

**ABDEST BOZAN (آبدست بوزان)** [hayv] Şeritilşekl didan sınıfına mensup "tenyasajina" namındaki bağırsak solucanına avam arasında verilen isim. §Tenyasajinana

**ABDEST BOZAN (آبدست بوزان)** [neb] Zatülfilkateyn sınıfından sanegi züripe [?] fasilesine mensup rutubetli çayırlar arasında tesadüf olunur. [F. *Pimprenelle*], [Al. *Pimipinelle*], [İta. *Pimpinalla*]

Havalî-i mutedile haşayışından acı, kabız, bir giyahtır. Sakı ince, uzun; yaprakları yeşil; çiçekleri, müdevver sünbüle şeklindedir. Vüreykat-ı tüveyciyesi mefkuttur. Terkibinde tanin bulunur.

Biri küçük "*Poterium sanguisorba*" diğeri büyük "sanguisorba officinalis" abdest bozan otu… Namıyla iki nevi vardır. Nebetat-ı ıtriyeden madud olan bu giyahı mukaddema tababette, sütü terbiyede medar olur maksadıyla kullanmışlardır. Ekseri tabipler, yaraların tedavisi ve gaslı hususunda muvaffakiyet elde ettiklerini ileri sürüyorlarsa da bugün terakkiyat-ı fenniye ile mütenasip birçok dafiütteaffün ve nafiilcüruh edviye yanında, bu nebat pek de nazar-ı itibara alınmıyor. Ekseri mahallelerde hayvanata yem makamında veriyorlarsa da terkibinde tanin bulunmasından kabız hassasına maliktir. Bunun için pek de tavsiye edilemez. İştiha makamında bazı ilaçlarla beraber verilir. Her hususta bugün gayr-ı müstameldir. Meyvelerinde tanin daha fazladır.

**ABR, Abre (آبر)** [neb] Buna "abrus" namı da verilir. Menşei Hint'tir. Firaşiye fasilesine mensuptur. §Abrus

**ABRA, Abra (آبرا)** [sat] 1845 tarih-i miladisinde "Rekluz *Reehta*" namında tabiiyundan bir zat tarafından ribat manasına gelen "sindezmiya *Sydesmya*" ismini verdiği bir sedefin müradifidir. §Sindezmiya

**ABRASTUL (آبداستول)** §Abrastul

**ABRAŞ (آبراش)** [şek] Buna Fransızlar "*Ronsu*" derler. Koyu tonda bulunan bazı hayvanatın cilde renk veren hücerat-ı büşreviye ve mevadd-ı sabbağiyesinin kılletiyle husule gelen lekelere abraş namı verilir. Bu lekeler, en ziyade bulunduğu mevkideki eşar-ı rakikanın adem-i mevcudiyetiyle mütemayizdir. Şekilleri, vüsatları, teşekkülleri daima muhteliftir. Alelekser, hayvanların alt ve üst dudaklarında bulunur ki böyle hayvanlara beynelavam "ağzı kilitli" namı verilir. Halbuki tıbb-ı baytaride, hayvanatın eşkali yazılırken "alt ve üst dudakları abraş" denir. Abraş, pek çok defalarda gözlerin etrafında şerc, ican, aza-yı tenasüliye gibi kılları hadd-ı zatında az olan nevahî-i uzviyede mermerimsi bir surette teşekkül ederler.

**ABRAKSAS, Abraxasse (آبراقساس)** [hayv] Haşerat sınıfında, harşefîlcenah takımına mensup dört kanatlı, istihalesi mükemmel neharî bir kelebektir. Kıta-ı femmîyesi yalamaya ve mas etmeye müsait bir surette teşekkül etmiştir.

Şefetanı arasında uzunca bir hortumu vardır. Kurun-ı lamisesi erkeklerde kısa, dişilerde ise uzundur. Ekseriya memalik-i mutedilede bulunur.

Frenk üzümü yaprakları üzerinde yaşar. Kanatlarının rengi beyazdır ve üzerinde siyah benekler vardır. Erkekle dişi, yavru hasıl etmek için mevsim-i sayfta, bilhassa Ağustosta izdivaç ederler. Dişi abraksas yumurtalarını Frenk üzümü, kaysı ağaçları üzerine bırakır. Tortulların batınları sarı renkte olmak şartıyla, alelumum beyazdır. Eylül nihayetinde tortıllar nemf halini alır. Nemflerin rengi maden gibi parlaktır. Son neharda toprağın içine saklanır, orada bir iki nüsul geçirir.

Abrakslar, münferit yaşar. Mayıs nihayetlerinde ağaçların yaprakları üzerinde kendilerine mahsus bir koza örerler ve hemen bir buçuk ay sonra kozayı terk edip haşere-i kamile haline gelirler.

**ABRALYA, Abralia (آبراليا)** [hayv] İlm-i iştikakı gayr-ı malumdur. Bu ismi ibtida 1849 tarih-i miladisinde "Ğaray" namında bir zat vermiştir. İlm-i hayvanatta zatülercülirre'siye sınıfına mensup bir naimedir. Ağzı etrafında iki saf üzerine dizilmiş ercülleri vardır. Bunlarla gıdasını tedarik eder. Vücudu mahrutî tarzda üstüvanidir. Ercüllerinin kaidesi çengel tarzında nihayeti ise muzaaf bir gışa ile mesturdur. Mesbehleri müselsidir. Üç nevi vardır. Bunlar ekseriya Bahr-ı Sefid, Bahr-ı Muhit-i Atlasi ve Bahr-ı Muhit-i Hindî sevahilinde yaşarlar.

**ABRAMOD, Abramode (آبرامود)** [hayv] Soğukkanlı hayvanlardan, esmak-ı azimesi; yani telöüsten sınıfına mensup "siprinide *cyprinde*" zümresi, sazan balığı ile çıpak balığına pek benzeyen "abramis bijo erkana *abramis bijo erkna*" namındaki balığın mukarininden vücuda gelen melez bir balıktır. Çamçe balığına müşabehetçe daha yakındır. Başı kısa ve küttür. 10-20 santimetre büyüklüğünde rengi gayet güzeldir. Sırtı uskumru balığı gibi yeşil mavimtırak, karnı gümüşî beyaz, zahrında mevcut aza-yı sübhiye esmer siyahımtırak renkte, müsbeh batnı ve şercisi turuncudur. Bir kise-i havaiye maliktir. Eti o kadar lezzetli değildir.

**ABRAMİS BRAMA, Abramis bruma (آبراميس براما)** [hay] Adi çıpak balığının nefisidir. Fransızlar buna "*breine*" derler.

**ABRAMİS BEJOERKNA, Agramis bejoerka (آبراميس بژوئرقنا)** [hayv] Telöüsten sınıfından ekle şayan ve nehirlerde yaşayan balıklardandır. Cildi üzerindeki haraşif gayet büyüktür. Batnı beyaz kırmızımtırak, zahrı esmerimtıraktır. Müsbeh şerçi siyah ile beyaza mütesaviyen taksim olunmuş, müsbeh zahrının yalnız hafatı siyahtır. Tatlı sularda alelhusus göllerin kumlu, çamurlu olan mahallerinde çok bulunur. Bu balık küçük balıklar, solucan ve enkaz-ı nebatiye ile müteayyiştir. İlkbahar nihayetlerinde yumurtlar, lühumü leziz olmadığından her memlekette yemezler. Yalnız bunları hususî havuzlarda veyahut ab-danlarda beslerler. Sazan ve alabalık gibi lühum ü leziz olan hayvanatı tesmin maksadıyla çoğaltırlar.

**ABRAMİS SOPA, Abramis sopa (آبراميس سوپا)** [hayv] Bu da telöüsten sınıfı siprinide zümresinden maduttür.

Bu balığın müsbeh-i şercisi muşaşadır. Müsbeh zenebisi –çatalvari– iki kısma ayrılmıştır. Yeşil olan sırtından maada her tarafı beyazdır. Büyük nehirlerde yaşar.

**ABRAMİS VENBA, Abramis vinba (آبراميس وه نبا)** [hayv] Büyük nehirlerde yaşayıp bilahire Karadeniz sevahili gibi muvakka bahriyeye inen bir balıktır ki kendisi telöüsten sınıfındadır. Tûlu kırk santimetredir. Mesabih-i zahriye ve şerciyesi muşaşa, renkleri beyaz ve sarımtıraktır. Zahrı siyah karnının rengi ise beyazdır. Tenasülü tebyizî olup ilkbaharda yumurtlar.

**ABRANŞİYA, Abranchia (آبرانشيا)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden naime sınıfı "hetrodoride *hetrodiride*" familyası "glossofora *glossophora*" nevine mensup bir cins naimeye verilen isim.

**ABRANŞİYATA, Abranchiata (آبرانشياتا)** [hayv] Gayr-ı fıkariye naime sınıfı nodbiranşiyata tahtı sınıfı ve "ferossak *ferossoc*" tarafından "antobranşiyana" ismi verilen cinse mensup birtakım naimelerdir. §Antobranşiya

**İBRAHİM LÜTFÜ PAŞA (آبراهيم لطفى پاشا)** [meşa] Bu zat Manastır vilayetinin İstarova kazasına mülhak Bizişta kurbesinde doğmuştur. 1852 tarih-i miladîsinde tıbbiye mektebine kabul olunmuş, on bir sene bu mektepte tahsil ettikten sonra tabip kolağalığı ile diploma almıştır. Mukaddime mektep-i tıbbiyede tadrisat Fransızca lisanı üzerine idi. Bilahere tedrisatın Türkçe olarak devam edilmesi kararı üzerine İbrahim Efendi Yanya'dan celp edilerek teşrih-i marazî dersi muallim muavinliğine tayin olunmuştur. Bir müddet sonra görülen lüzuma mebni Yemen'e gönderilmiştir. 1875 tarihinde Tirilopet Abdullah Bey'in vefatı üzerine Lütfü Efendi mektep-i tıbbiye ile askerî baytar mektebi sınıflarına asaleten ilm-i arz muallimi tayin olunmuştur.

İbrahim Lütfü Paşa Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ve Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiyenin en eski azasındandı.

Ulûm-ı tabiiye ve tıbbiyeden bazı eserleri Türkçeye nakil hususunda gayretli görülmüştür. Ezcümle Tiribolit Abdullah Bey'in "Jeoloji" kitabını Türkçeye tercüme etmiştir. Bu eser mektep-i tıbbiye matbaasında ve "1883"te tab ve neşr olunmuştur. Tarih-i vefatı 1902 tarih-i miladisine müsadiftir.

**ABROTOLUS, Abrotalus (آبروتالوس)** [neb] Nakısatülfalaka veyahut zatülkah-ı hafiye şubesi, adimetülrüşeym kısmından hurdabinî fütûrdur ki umumiyetle yosunlar üzerinde yaşar.

**ABROTANELLA (آبروتانللا)** [neb] Mürekkebe fasilesinden yer necasif-i cinsiye mensup haşefeleri mütelasık bir nebattır. Civanperçemi veyahut "haşişetülneccar kaysum ve "*Millefolium Achillea*" tesmiye edilen enva-ı nebatiyeye müşabehet arz eder. Bu nebatın menşeî asliyesi Yeni Zelanda'dır.

**ABROTANOM (آبروتانوم)** [neb] Latince "kaysum" manasına gelir. §Kaysum

**ABROTANOİD (آبروتانوئيد)** [neb] Adeta bir kaya yosunudur. Aynıyla kaysuma müşabihtir. Deniz diplerinde tenebbüt eder.

**ABROZ (آبروز)** [zo] İbad selasesiyen vasati derecede, kulakları kısmen düşük uruk-ı kelbiyeye mensup, cunubî İtalya'da "abroz" arazisine mahsus bir köpektir. Bu ırkta bulunan köpeklerin kulakları kısmen kaim, nihayet saibesi düşüktür. İrtifaları bazen altmış santimetreyi tecavüz eder. Burunları sivri, adeta kurdunkini andırır. Eşarı uzun ve yumuşaktır. Kuyruğu üzerinde ziyade kıllar bulunur. Rengi beyaz, başının yan tarafları açık sarıdır. İtalya'nın ekseriya harekat-ı arziye maruz kalan "Kalabar" şehrinde çobanlar bu köpekleri koyun sürülerine muhafız gibi beslerler. Terbiyeye gayet müsaittir.

Koloton'da [?] abroz ırkına da tesadüf olunmaktadır. Son derece gayretli ve sadıktır. Ekseriya avda bile muvaffakıyet göstermiştir.

**ABRUS, Abrus (آبروس)** [neb] Buna sadece "*Abre*" de derler. Firaşiye fasilesinden, celban kabilesine mensup bir haşişedir. Menşeî Hint'tir. Bazıları "miyan sarmaşığı" diyorlar. Tıp Fakültesi İlm-i Nebatat Muallimi Esat Şerefüddin Beyefendi "habbülarus veya şeşemülahmer" diye tercüme ediyorlar. Bu en ziyade Amerika'da ve "Gavr Dolup" da nema bulduğundan "Âmerika bezelyesi" namı da verilir. Halbuki, asıl miyan sarmaşığı "abrus berakatoryos"dur. Abrusun bezirleri, müdevver; rengi, parlak kırmızıdır. Semeri paklı, bir meskenli, haricen mücella ve taş gibi serttir. Çiçekleri küçük sümbüle ve daima yaprak ile dal arasında bulunur. Renkleri koyu pembedir. Kokusu yoktur. Vüreykat-ı ke'siyeye maktu ve ekseriya beş parçalıdır. Vahidülah olan uzv-ı tenis kesirüladettir. Beyizde küçük bir ibre bulunur. Beyziyatı çoktur.

Hint ve Mısır'da bezelye gibi ekl ederler. Bulunduğu mahale nazaran isimler alır: Mısır'da ve ticarette ayı üzümü, Hintliler arasında "roti" ismiyle malumdur. Rişiye olan yaprakları müleyyin makamında zatülhançerede müstemeldir. Tohumları dökülüp bazı ilaçlara katılır. Araplar bezirlerini ipe dizip tesbih veya gerdanlık yaparlar.

**ABROFİL, Abrophyle (آبروفيل)** [neb] Kasiriye fasilesine mensup bir nebattır. Aslı Runca ve "rakik, ince, latif" manalarına gelen "abro" ile "yaprak" manasını tazammun eden "filan" kelimesinden terekküp etmiş bir ism-i mürekkeptir.

Sakı haşayişi veyahut nim-i haşebîdir. Yaprakları müteakibe; ezharı hinasî, muntazam; kesi mütelasık; tüveyci ise müteferriktir. Uzv-ı tezkirler tüveycin adedine müsavîdir. Mebyiz müstatil ve az çok esfel; ibre kısa; meyveleri ineptir. Abrofilin gusunları üstüvanî,

ğışaî olan yaprakları da müteakibedir. Nevahi-i cunubiyede tahtılmedarîde bulunur. Birçok cinsleri vardır.

**ABROM, Abrome (آبروم)** [neb] İngilizlerin Hindistan keteni namını verdikleri bu nebat, levz-i Hindîye fasilesine mensuptur. Menşeî Hint'tir. Avusturalya Adaları'nda birçok cinslerine tesadüf olunmaktadır.

Bu nebatın elyafı gayet mukavim olduğundan usul-ı mahsusiyle örülüp ip, gemi halatı, adi mensucat ve kâğıt imalinde kullanılır. Evsafı hakkında tafsilat almak için levz-i Hindiye fasilesine müracaat.

**ABROMA (آبروما)** [neb] §Abrom

**ABROTYA (آبروتيا)** [neb] Zatülfilkateynden ugziye fasilesine mensup adimetültüveyc ziynet makamında müstamel bir nebattır. Ke'sleri müstemer, mülevven, şekli enbutî üzerine yeşil bir lihafe ile mesturdur. Gulaf zeheriyesi de renklidir.

**İBREVÎ (ابروى)** [Tt] *Ciculaire* veya *stylien* ilm-i nebatat ve madeniyatta iğne gibi ince uzun ve ucu sivri eksam-ı nebatiye ile eksam-ı billuriye bu saffet ile mevsuftur.

**İBRE (ابره)** [hayv] *Aignillon.* Gışaîlcenah haşerattan arı ve karınca gibi hayvanların batınlarının kısm-ı halfilerinde gayet ince bir iğne vardır ki buna ıstılah-ı fende "ibre" namı verilir. Bu hayvanların bir müdafaa ve tariz aletidir. İbreli olan hayvanata, ilm-i hayvanatta "zatülibre" derler. Hayvanların şerclerinin yanında mevzu olup hal-i sukunette iken batınlarının altında örtülü kalın bu ince kısmın örtüsü delik bir burgudan ibarettir. Bunun nihayetinde bir de "gudde-i zebibe" vardır ki bu gibi hayvanlar soktukları mahale muharriş bazen zehirli, bir mayii akıtırlar. Bu, derecesine göre orada bir iltihap yapar. Ekseriya bu iltihap bir kabartı ile başladığı gibi tesemmüm ile de nihayet bulanları vardır.

**İBRE (ابره)** [neb] *Style* çiçeklerde mevcut olan mebyiz ile ibrenin inhai kısımları gibi nazar-ı itibara alınan istigamat arasında göze çarpan kısımdır.

İbre bazen üstüvanî, bazen kat-ı nakıs, menşurî, şibh-i tüveyci ve ilh olur.

Çiçeklerdeki ibreler umumiyetle mebyizin ucunda bulunur. Bazı çiçeklerde ya yan tarafta veyahut kaidede durur.

İbre umumiyetle nesec-i hücrevîden müteşekkildir. Hücrelerin muhitî "eviye-i kasaba" en hariç kıtası ise "beşere-i nebatî" denilen madde ile makruştur. İbrenin ortasında tûlanî

bir boru vardır ki buna “kanat-ı nakıl” ismi verilir. Telkih esnasında “gubar-ı tal” mebyize bu tarik ile gider.

İbre basit olursa bir semireden neşet ettiği anlaşılır. Gelincik çiçeğinde ibre kalkan şeklinde inbisat etmiştir. Ulvî olan bu cihette “istigmat” bulunur. §Uzv-ı tenis

**İBRETÜLRAÎ (ابرة الراعى)** [neb] *Geranium* ilm-i nebatatta “ibretülraiye” namıyla mevsum fasileye mensup güzel kokulu bir nebattır. Buna kokusundan naşî lisanımızda “kokulu erodyum” namını verirler. Türkçesi “turna gagası *c. robertianum*”dur. Vüreykat-ı semiriyesi zirvede müdevverdir. Kemale erince katziga [?] sair cinslerde olduğu halezön tarzında kıvrılmaz. Uzv-ı tezkirler mahsuldardır. Adetleri ondur.

Bu nebat, muzadd-ı teşennüc, mukız, kabız, yaralar için faydalı olmak gibi hassalarından dolayı çok kullanılır. Madde-i müessiresine “jeratin” denir. İspirto içinde yapılan mahlulü, ağızda husule gelen, tabiatı karhavî cerhalarda istimal olunur. Bazı kehhallar bu subğu imraz-ı ayniyenin tedavîsi maksadıyla haricen kullanmayı tavsiye ediyorlar.

Rusya’da bunun bir diğer nevi vardır ki “şükeratı ibretülraî” namını alır. Rahmin enzefesinde birçok etibba muvaffakıyet gördüklerini söylüyorlar.

**İBRETÜLRAÎ FASİLESİ (ابرة الراعى فصيله سى)** [neb] Bizim “dön baban” dediğimiz nebata Araplar “ibretülraî” derler. Bunun Türkçeye tercümesi “turnagagası”dır. Fransızlar “*Graniacees*” veya sadece “*Geramees*” diyorlar. Bu kelime Rumcadan alınmıştır. “Jeranyus” turna demektir.

Bu fasilede bulunan ecnas-ı nebatiye haşayişe veyahut şibh-i beciledir. Hemen hepsi gudedîdir. Yaprakların vaziyeti müteakibe, nadiren mütekabiledir. Kurs-i varak keffî veya üzeynî olur. Çiçekler muntazam ve hanaî, müzehher-i muhaddep, ke’s müstemirdir. Vüreykat-ı ke’siye serbest ve beş parçalıdır. Sakıt olan vüreykat-ı tüveyciyenin irtikazı mebyizin altındadır. Uzv-ı tezkirin adedi ondur. Bazen mütevalî bir surette mahsuldar veya akar olurlar. İbre beş adet ve gaga tarzında mütetavil bir mihver üzerine irtikaz etmiştir. Meyve beş vüreyk-i semiriden mamul olup kunzua tarzında uzar ve mihverin tülanî bir surette husule getirdiği harfe içine girer. Meyve aleptir. İnficarı hacizlerin inkisarıyla veyahut elastikiyet ile vakıdır. Tohumlar vüreykat-ı semiriyenin dahili fürcesi arasında müşeyime üzerine mültesıktır. Rüşeym mültevî, filikalar ise mütekabilen imtizaç etmiştir. Sevidas az çok lahmî ise de bazen mefkuttur.

Bu fasilede bulunan ecnas ve enva-ı nebatiye medarı ve mutedil nevahide, nısıf küre-i şimalinin mutedil nevahîsinde, Asyanın medarî-i garbîsinde, cunubî Amerika, Afrika'da, Ümit Burnu'nda mebzulen tenebbüt ederler.

Vüreykat-ı semiriyenin teşkilatına nazaran iki sınıfa ayrılır:

1- İbretülraî sınıfı,

2- Ürodyum sınıfı.

İbretülraî sınıfında şu nevler vardır:

*G. robertianum*, *Geranum rotandifolium*, *G. maerorhizum*, *G. leidum*, *G. reylexum*, *G. phxum*, *G. sylvatienm*, *G. pahisthe*, yabani turnagagası ilh…

Ürodyum sınıfından ise:

*G. moşehatun*, *G. Cientarinm*, kokulu ürodyum, kokulu sardunya ilh…

*Monadelphie decanudrie* (line) *Rosacee* (turnüfor) *ceraniacee* (Dokandol) Türkçede (İbriyye) bu fasilenin müradifleridir.

**İBRE-İ SEPİKS (ابره سپيقس)** [teşr] Alt çenenin safiha-i ünsasından iştikak eden "neşv-i minkarî" halet-i ceninîyede iken azmî bir istitale-i ibrevî teşkil ettiğinden buna "ibre-i spiks *Aiguille ile Spix*" namı verilir.

**İBRE-İ MÜBERREZE (ابره مبرزه)** [neb] Buna lisan-ı fende "stylosper *stylospore*" ismi verilir. Yosunlar üzerinde bilavasıta tevellüt eden "ecribe-i hafiye" muzikbir zenep vasıtasıyla fütûrun hücrelerinin ilkah ve inkısamından mütehassıl birçok beziratı havîdir. İşte bunlara ibre-i müberreze derler. §Tenasül-i fütûr

**İBRE-İ MIKNATIS (ابره مقناطيس)** [fiz] Sunî iki mıknatıs alınıp bunların kutupları, yani mıknatısın en ziyade cazip olan kısımları yekdiğere temas ettirilirse bazılarının bezirini cezp ettiğini görülür. İbre-i mıknatıs, mıknatıslarda mevcut olan şu hassaları tetkik ve muayene için yapılmış iki tarafı kutup mıknatısını haiz ortası delikli muin şekilde çelikten bir alettir. Bu kaide üzerinde tespit edilmiş bir mihver-i amudînin zirvesine, hatt-ı mutedili kutr-ı sağîrine muntabık bulunan, mebhus muin şeklindeki çelik parçanın sukbesi sokulur ve üzeri akikten yapılmış bir dökme ile sıkıştırılır.

Bu alet ile bugün siyahlar şimal-i cunub istikametlerini tayin ederler. Gemilerdeki pusulaların esasını da teşkil eden budur. İbre-i mıknatıslarda bulunan kutuplardan birinin şimal, diğerinin cunub istikametlerine inhirafı henüz tayin ve tavsif edilememiş müessirattandır.

Hikmetşinaslar, bu hususu doğrudan doğruya, arzda mevcut olan mıknatısıyet hassasına atfediyorlar.

**ABRİYAKANİT, Abriachanite (آبرياقانيت)** [maa] Hamız-ı silisyum mürekkebatından bir madendir. Aslı "*Hydrosilicale de for*" yahut "*H. de magnesie*"dir.

**İBRİYYE FASİLESİ (ابريه فصيله سى)** [neb] *Geranacee* ibretülraî fasilesine "ibreye" de derler. §İbretülraî

**ABJORSENYA, Abjorsonia (آبژورسنيا)** [hayv] Gayr-ı fıkariye naime şubesi zügalsamatülmusaffaha sınıfına mensup bir hayvandır. Polfişer sedeflere dair yazdığı eserinde bu naimeye "polasipod *pelecypode*" sınıfında aynı isimdeki ecnas arasında zikrediyor.

Polasipot ismi ibtida 1822 tarih-i miladisinde tabiiyundan "Galdfus *Galdfuss*" namında bir zat tarafından verilmiştir. Halbuki bu isme Aristo'nun kitaplarında tesadüf edilmektedir. Aristo, hayvanatı kanlı kansız kısımlara ayırdığı zaman naimeler arasında bir de çift kapı manasını müfit "ditira" ismiyle bir sınıf göstermişti. Halbuki aynı sınıfta bulunan naimelere Fransa meşhur nebatşinaslarından Tornfer "ditoma" 1757'de tabiiyundan Fransalı Mişel Adanson ise "konkea *conchea*", Şarel 1767'de Line iki kabuklu manasına gelen *Bivalviax* isimlerini verdikleri halde 1797'de Jorey Kovye "başsız" mukabili "*Acephala*".

Bole Noyel 1816'da "Zügalsamatülmüsaffaha *lannellibranehiata*" unvanını vermiştir. Bole Noyel'den sonra 1818'de Jan Lamark "Konşifera *cenchifera*" "menke *elatobranchiata*" gibi isimler takmışlarsa da halihazırda bile nevîlik tensibi muvafık görülmüştür.

Abjorsenya, yassı, bir taraftan maktu ve dilleri gayr-ı müsavî olarak beyzîye karip bir mahrut şeklinde küçük bir naimedir. Buna bu ismi veren "Friyel *Friels*"tir.

Haricen sathı da müşterekülmerkez olmak üzere böyledir. Kavkaalardan birinde merkezî bir kuddamî ve halfî olmak üzere iki tane esnan-ı canibiye mevcuttur. Diğer kavkaasında sin dediğimiz tarakvarî girinti ve çıkıntılar ise gayr-ı müsavîdir. Kavkaalar yekdiğere mütenazırdır. Bilhassa hayvan bunlar arasında bulunur. Cinsiyeti ayrıdır. Umumiyetle denizlerde, ekseriya bahr-ı muhit-i Atlasî'de yaşarlarsa da halihazırda cins-i aslîsi hemen yok gibidir.

**IBT (ابط)** [Tt] Arapça ism-i müzekkerdir. “Koltuk” manasına gelir. Hemzenin kesriyle ve “b”nin fetha ve kesresiyle de telaffuzu caizdir. Bazen müennes de olur. Cem’i “ibat”tır. İnsanlarda kolun omuzla birleştiği mevkiin tahtındaki oyuk kısma… Hayvanatta adm-i saidin nihayet-i ulviyesi ile vucut-ı hayvanının birleştiği mahalin insi cihetine derler.

[Fr.] *Aiselle*, [La.] *Axilla*, [Alma.] *Achselhöhle*, [İspa.] *Sobaca*, [An.] *Arm-pit*

İnsanlardaki koltuk altı, “ıbt” hayvanattakinden daha amik ve aşikardır. Hufre-i ıbtiye-i beşerî, adele-i sadriye-i kebire ve sagirenin tebarüzünden husul gelmiştir. Hayvanatta ise adele-i kassiye-i sıfakiye ile kassiye-i azdiye ve hilmiye-i azdiyyenin mütekabil hafelerinden tahassül etmiştir. Şüphesiz, insandaki kadar mütebariz değildir.

İnsanlardaki hufre-i ıbtiye, kesif bir nesec-i hücrevî ve şahmî tabakasını ihtiva eder. Hayvanlarda ve insanlarda verit-i ıbtî buradan geçer, şüphesiz verit ise eviye-i şariyeye şiryan mürafakatta bulunduğu gibi asabın husule getirdiği şebeke “zafire-i azdiye” ismiyle yad olunur. İnsanlarda ve hayvanlarda hufre-i ıbtînin üzerini setr eden cilt gayet müteharik ve incedir. İnsanlar buluğa erdikten sonra “hufre-i ıbtiye”de kıllar çıkar. Ecribe-i müteaddideden ifraz olunan terin tabiatı kallavîdir.

Hayvanlarda birçok hastalıklar zuhurunda koltuk altından yani verit-i ıbtîden ekseriya kan olunur. İnsanlarda fazla tazyik ve tarziz neticesi, beygirlerde ise yazın hararetle uzun koşulardan sonra koltuk altına dolan toz ve toprağın tahrişi “emildem”ler tekvin eder. Beygirlerde terleme neticesi tahassul eden sıyrıltılara beynelavam “koltuk yol açmış” namı veriliyor.

Koltuk altında bulunan eşar lüzumundan fazla uzatılır, tıraş edilmez, temiz tutulmazsa hufre-i ıbtî iltihaplaşır. Bu iltihap ekseriya tekayyuh ile neticelenir ki buna “huracat-ı hadebiye-i ıbtiye” derler. İltihabın ilerlemesi en ziyade gudidat-ı dühniyyenin ifrazatı kıllar üzerine yapışarak adeta orada bir yumak teşkil edip cildi mütemadî tazyik altında bulundurmasındandır. Gudidat-ı ırkiyeden münbais iltihaplara da “zatülguded-i ırkiye” ismi verilir.

Tababet-i baytariyede Fransızcası “*Ars*”tır.

**İBL (ابل)** [hayv] §Deve

**ABLABER, Ablaber (آبلابر)** [hayv] Mugammedülcenah, humasülersag grubundandır. Rumcadan mehuz bir ism:

"A" edat-ı nefyi "belaburuz" muzır manasınadır. Mösyö "Dojan" bu böcekleri "zülkarn-ı musaffah" familyasında mütalaa ediyorsa da evsafı hakkında bir şey neşretmemiştir. Buna "ablabera" derler. Senegal'de bir nevine tesadüf olunmamıştır.

**ABLABRA, Ablabera (آبلابرا)** [hayv] §Ablaber

**ABLABES, Ablabes (آبلابس)** [hayv] Efiye zümresinden bir cins yılandır. Yirmi dört nevinden ancak birine Avrupa'nın cünublarında, diğerlerine de Asya'da tesadüf olunmaktadır.

**ABLAK (آبلاق)** [hayv] Arapçada [ablak] kelimesinden mehuzdur. Cüsseli, mehip ve şanlı olan atlara verilen isimdir.

**ABLAK (آبلاك)** [hayv] Gayr-ı fakiriyeden zügalsametülleviha naimelerin zumur kesbetmiş olan ercülünün kaidesinde mevcut hususi bir guddeden müferrez bir nev-i ipektir ki aynıyla mısır püskülünü andırır. Naimeler deniz dibindeki kayalar üzerine bu lifler vasıtasıyla yapışır. Bazı memleketlerde zatülmısraayn hayvanların husule getirdikleri bu ablakları ipek gibi istimal ederler.

**ABLANİ, Ablani (آبلانى)** [neb] §Ablanya

**ABLANYA, Ablani, Ablamer, Ablania (آبلانيا)** [neb] Zizkonya fasilesinden yüksekçe bir ağaçtır. Ecnası tamamen mütalaa edilememiştir. Bazılarını nebatiyun zanbakiyede bazılarını ise bikzase fasilesinde mütalaa ediyorlar.

Güyan cihetlerinde mebzulen tesadüf olunan bu ağacın kıta-i haşebiyesi kırmızı, kıta-i kitabiyesi ise beyazdır.

**ABLANİYE, Ablanier (آبلانيه)** [neb] §Ablanya

**ABLİYA, Abelia (آبليا)** [neb] §Abelya

**İBN-İ BAYTAR (ابن بيطار)** [meşa] On üçüncü asr-ı miladîde yaşamış büyük bir Arap âlimidir. Meşahir-i nebatiyundan olduğu için ekseriya "nebatî" unvanıyla da tesmiye ederler. İslam hekiması arasında medeniyet-i İslamiyede pek büyük hizmetleri dokunmuş mütefennin bir zattır. Münhasıran nebatları tetkik etmek, nebatiyun ile görüşmek ve onların fikirlerini anlamak maksadıyla İtalya'ya, Yunanistan'a gitmiş, buralarda uzun müddet seyahatler icra etmiştir. İbn-i Baytar aslen Endülüslüdür. Mısır'a seyahati esnasında Mülûk-i Eyyübîyeden

"Melik bin Kamil bin Ebubekir"in iltifatına mazhar olmuş ve Mısır ilm-i nebatat mütehassıslarının reisi tayin edilmiştir. Mısır'da bulunduğu müddetçe "Diskuridis ve Halinus"un nebatlar hakkında yazdıkları fennî eserleri tetkik ve tetbi ettikten sonra burada birçok nebatat ulemasının yanlışlarını meydana koymuştur. Kendisi eski Yunanlıların lisanını bildiği gibi Arapça hem de Rumca okur yazardı. Her nebatın ayrı ayrı muhtelif hassalarını söylemiş ve Mısırlılara birçok nebatların Arabî ve Yunanî isimlerini öğretmiştir.

Maskat-ı re'si Endülüs'ün "Mülaka" şehri merkadî ise "Dimeşka"dır. Tarih-i vefatı 1225 asr-ı miladî.

**İBN-İ CENDELE (ابن جندله)** [meşa] Hem şair, hem tabiptir. Bulunduğu mevkide birçok bivayelere bakar, fakir hastaları tedavi ile uğraşırdı.

1074 tarihi-i miladîsinde vefat etmiştir. "Minhac Elbeyan Fima Yestamelehulinsan" namında lügat tarzında mürettep bir eseri vardır Mündericatında birçok nebatat ve edviyenin huruf-ı heca tertibiyle isimleri yazılmıştır: Ekserî tıbba ait eserlerini hulefa-yı Abbasiyeden "Mukteda biemrullah"ın namına telif etmiştir.

**İBN-İ HAYYAT (ابن خياط)** [meşa] Dördüncü asr-ı hicrîde yaşamış Endülüs meşahir-i riyaziyunundandır. Fünun-ı tıbbiye, ilm-i heyet gibi ulum-ı funune vakıf idi. Tarih-i vefat, 1031 tarih-i miladîsinde olup merkadi Talbatladadır.

**İBN-İ DİNAR (ابن دينار)** [meşa] İslâm tabiplerindendir. Fenne müntesip idi. "Akrabazin" ismiyle bir eseri vardır. İslâm etıbbası arasında pek muteber ve meşhur olan kendi ismiyle tesmiye ettiği "şarab-ı Dinarî"nin mucidi bu zattır. Vefatı 1208'dir.

**İBN-İ ZEHEBİ (ابن جهبى)** [meşa] Kimya ve felsefede maharet fevkaladesi bulunan Endülüs tabiplerindendir. Tıbba ait birçok eserleri vardır. "Suyun gayr-ı mugaddi olduğuna dair küçük bir risale yazmış ve bununla birçok münakaşata kapı açmıştır. Vefatı 1208 tarih-i miladîdir.

**İBN-İ RÜŞD (ابن رشد)** [meşa] Medeniyet-i İslamiyenin en muhterem ve en büyük hadimlerindendir. On ikinci asrın evailinde "Kurtuba" şehrinde dünyaya gelmiştir. Pederi şimdiki valilerin ehemmiyeti derecesinde bir kadı idi. Ceddi "Ebulvalid Muhammed"in ise Endülüs'te büyük bir nüfuz-ı manevisi vardır.

Fransızlar arasında İbn-i Rüşd "*Averrhoes*" ismiyle tanınır. İbn-i Rüşd, tarih-i tıpta bugünkü tababetin müessisi bilinir. Ulum-ı hikemiyede "Aristo"nun felsefî mesleğini takip etmiştir. Fakat neticeler hep kendi ibdaatıdır. Felsefesi "Avruizm" namıyla tanınmaktadır. İbn-i Rüşd, genç iken hekim "İbn-i Zeher ve İbn-i Arabî" gibi hem asrı bulunan meşahir ile münasebet Peyda etti, "Ebu Cafer ibn-i Harun"dan ulûm-ı tabiyeyi, İbn-i Yahya'dan felsefeyi, İbn-i Arabî'den de felsefenin ferlerini tahsil etmiştir. "İbn-i Talif, İbn-i Rüşd'ü Fas hanedanından Abdulmumin"in oğlu Sultan "Ebu Yakup"a takdim ettiği vakit; sultan: "Eski feylesofların, eflak hakkındaki fikirleri nedir? Kıdemine mi yoksa hadesine mi kaildirler?" demişti. Bu suale karşı vehleten pek ziyade sıkılan İbn-i Rüşd cevap vermemiş ise de bilahire kendisine mahsus bir talakat-ı beyanla ileri sürdüğü nazariyelere karşı sultan mebhut kalmıştır. Bunun üzerine bir "hilat" ile bir de saat hediye etmiştir. Bilahire Sultan Yakup'un emriyle "Aristo"nun eserlerini şerh etti. Bu kitapta "tenasül, ölüm, hassasiyet" hakkında birçok fikirleri vardır. İbn-i Tafil öldükten sonra Sultan "Yakup"un ba'de bunun oğlu "İbn-i Yakup ibn-i Mansur" sertabibi olmuştur. İbn-i Yakup ile İbn-i Rüşd arasında gayet büyük bir teklifsizlik vardı. Sultan ekseriya İbn-i Rüşd'e: "İsma ya ahi!" hitabında bulunurdu. Bu hususta kendisinden izahat talebinde bulunanlara: "Sultanların, bin bendeleri vardır; fakat bir tane dostları yoktur. Siz bendem iseniz, İbn-i Rüşd de vefakar bir dostumdur." Demiştir. Bilahire "yakında kıyamet kopacağını haber veren, bir müneccimin fikri İbn-i Rüşde dermiyan edildiği zaman bu zannı batılı fen heyet ve fizik kanunlarıyla tekzip etti. Abdulkerim namında bir Arap softası itiraz makamında Kuran-ı Kerim'deki: "قوم عاد" dair ita edilen habere ne dersin? Buna da itikadın yok mu?" demişti. İbn-i Rüşd de cevaben: "Kuran'ın ihbaratına itikat, dinî bir vazifedir. Ben fenden hikmetten bahsediyorum. Kuran'ın hükmü ile münasebet yoktur." Mukabelesinde bulunmuştur. Bir gün İbn-i Rüşd'ün kitapları arasında Yunanca'dan tercüme edilmiş, "Bi şüphe Zühre de bir ilahtır." Sözü zuhur etmişti. Vezirlerden biri hemen bu kağıt parçasını alıp sultana getirdi. İbn-i Yakup da İbn-i Rüşd'ü huzuruna çağırarak "Bunu yazan sen misin?, Allah bunu yazana lanet etsin!" diye bağırdı ve saraydan kovdu. Funun-ı tıbbiyeye ait eserleri toplattırıldı ve yakıldı. Kendisi hemfikirleriyle beraber "Losanda"ya tard ve nefi oldu. Bilahire İbn-i Rüşd Fas'a kaçtı; fakat burada da tanındı. Ve Faslılardan birçok hakaretler gördü. Sonra tecdid-i imana davet edildi. Kurtuba'ya geldiği zaman iftiralar meydana çıktı. İbn-i Rüşd zaruret, sefalet, kahır içinde hayatının son senelerini geçirirken sultan yine kendisini "İşbilye" kadılığına davet etti. Fakat İbn-i Rüşd kabul etmedi. 1176'da vefat etti.

"Merakes"e defnedildi. Bilahire bakiye-i izamı "Kurtuba"da hususî olarak inşa edilen merkada naklolundu.

İbn-i Rüşd'ün oğlu, İbn-i Rüşd'ün de tababette mahareti vardır. Vefat ettikten sonra onun hayat-ı mesaiyesini takip etmiş ve "Nasır bin Mansur"un sertabibi olmuştur.

**İBN-İ RIDVAN (ابن رضوان)** [meşa] Arap tabiplerindendir. Mısır'da "Cizze" kasabasında dünyaya gelmiştir. İbn-i Rıdvan fakir bir fırıncının oğlu idi. Avan-ı şebabında ilm-i heyet tahsil etmiş ve ilm-i nücuma heves edenlere verdiği derslerden iktisap ettiği küçük bir servet ile tıbba ait birçok kitaplar satın almıştır. Bir müddet sonra müluk-ı Fatimiyeden hakim "Biemrullah"ın tabib-i hususîsi olmuştu. Bu müddet zarfında muasırlarından İbn-i Butlan ile münakaşa-i kalemiyede bulunmuş ve hep mutarizlerine birer cevab-ı mülzem vermişti. Hakim "Biemrullah"ın nezdinde iken vücuda getirdiği kütüphaneden dışarı çıkmaz muttasıl okur, yazardı. Asar-ı islafa daima itiraz etmiştir.Muhataplarından birine demiştir ki: "Her fende mütalaaya şayan ancak iki üç kitap vardır, mütebakîsi hıfza değil okunmaya değmez!.."

Calinus'un, Bokrat'ın birçok asarını tefsir etmiş ve fünun-ı tıbbiyeye ait birçok asar vücuda getirmiştir.

**İBN-İ RUMÎ (ابن رومى)** [meşa] İlm-i nebatat mütehassısıdır. Mısır, Şam, Hicaz, Irak cihetlerine münhasıran nebatatın envaını, ecnasını mütalaa maksadıyla seyahatler icra etmiştir. "İlm-i nebatat lügatı" diyebilecek, huruf-ı hace ile sıralanmış, birçok nebatatın isimlerini havî büyükçe bir eseri vardır. 1152 tarih-i miladîsine Endülüs'ün en büyük, şehirlerinden olan ve Araplar tarafından "İştibiyle" denilen şehirde tevellüt etmiş 1228'de vefat etmiştir.

**İBN-İ SİNA (ابن سينا)** [meşa] Anasl bir Türk'tür. 980 sene-i miladîsinde Biniroya[?] yakın "Afşina[?]" köyünde dünyaya gelmiştir. Pederi Abdullah Türkistan'da Belh ahalisinden idi. Fransızlar "*Avicenne*" derler. Genç yaşında iken riyaziye, fizik, felsefe, mantık, ilm-i kelam gibi ilimlerin bütün şubeleriyle uğraşmıştır. Tıbbı, hocası "İsa bin Yahya"dan öğrenmiştir. Yirmi beş yaşında iken Samanîlerden "Nuh bin Mansur"un hastalığı hüsn-i suretle tedaviye muvaffakiyeti şöhretine vesile olmuştur. Halbuki, pederinin vefatını takip eden "Nuh bin Nasır Samanî"nin vukû-ı vefatı üzerine Samanîlerin sarayını terk etmeye mecbur oldu. İbn-i Sina buradan kalkıp "Gürgaç" şehrine çekildi. Buradan "Cürcan"a giderek arkadaşlarından "Ebu Abid Cürcanî" ile bulundu. "Ebu Mahmut Şirazî" namında muktedir bir zat İbn-i Sina'yı teşvik etti. Burada dersler verdi. Bu suretle bir miktar para

kazandı. Ve ilk defa olarak "Elkanun-i Fittıb" eserini meydana getirdi. 34 yaşında iken Rey Hakimi "Mecdüddevle"nin icbarıyla "Rey"e gelmiş ve burada "ilm-i ruh"a ait "Fusul"u kaleme almıştır. Bilahire "Mecdüddevle"nin biraderi bulunan "Hemdan" hakimi "Şemsüddevle"nin hastalığını tedavî etmesiyle vezir tayin olunmuştur. Bu esnalarda "Aristo"nun hikmiyatını tavzih etti. "Tacüddevle" zamanına kadar vezirlikte bulundu. Kendisine "Vezirületibba" ismi verildi. Bilahire seyahate çıktı. Isfahan'da yine bazı kitaplar yazmaya başladı. "Gaznevî"lerin istilası üzerine buradan firara mecbur oldu. Bilahire 1307'de Hemdan'da elli yedi yaşında iken vefat etti. İbn-i Sina'nın yüze yakın eseri vardır ki hepsi de metin mevzuları üzerinedir. Birçoğu İngilizceye tercüme edilmiştir. "Elkanun-ı Fittıb"ı bilahire Roma'da 1591 sene-i efrenciyesinde Latince'ye tercüme edildikten sonra tabolunmuştur. İbn-i Sina'nın bu eseri şark tababetinin büyük bir müşahade ve tecrübe mecellesidir. Tababetin ilk devirlerinde bu kitap, Avrupa ve Şark'ta tıbbî medreselerde uzun bir müddet okundu. Roma'da tab ve temsil olunan "Elkanun-ı fittıb" eseri beş bahse ayrılmıştır ki bunlarda fizyolojya, hıfsıssıhha, ilm-i emraz-ı fen tedavî ve ispencçiyariden bahistir.

**İBNÜL SABUNÎ (ابن الصابونى)** [meşa] Bir İslam hikmetşinasıdır. Bağdat "Hülagu" tarafından zabt olunduğu zaman "Moğol"lara esir düşmüştü. Bilahire İslam hekimlerinden meşhur "Nasriddin Tusî" İbnülsabunîyi Moğolların elinden para ile kurtarabilmiştir. İbnülsabunî bu hekimin yanında kalmış ve "Meraga"da "Nasriddin"in inşa ettirdiği rasathanede geceli ve gündüzlü birçok seneler çalışmış, tetbilerde bulunmuştur. Bu zamanlarda yirmi beş cilde yakın mühim eserler meydana getirmiştir. Bilhassa, tarihe ait kitapları pek çoktur. 1227 tarih-i miladîsinde doğmuş, 1207'de seksen yaşında öldüğü halde vefat eylemiştir.

**İBN-İ KERNEMİT (ابن كرنميت)** [meşa] Tabiiyundur. Edebiyata, felsefeye ait birçok eserleri bulunduğu gibi irtifadan evvel gündüzün saat kaç olduğunu istidlal içinde bir eser kaleme almıştır.

**ABNOS (آبنوس)** [neb] İbranî lisanında "ebn" kelimesinden alınmıştır. "Abnusya *Ebenaces*" veyahut "Dunbukiye *Diospyrees*" fasilesine mensup "diyoz biror ebenum *Diospyror ebenum*" ile "diyozbiror ebenaster *D. Ebenelter*" ve "diyuz pirur mela noksilon *D. Melanoxilon*" gibi nebatlardan müstahriç odunlara bu isim verilir.

Ağaç kurudukça "tabaka-i haşebiye-i sadıka"sı siyahlanır. Gayet sert, koyu renkli kolaylıkla cilalanabilmek hassalarından naşî kaplamacılıkta kullanılır.

Abnosun birçok renkleri vardır. Kırmızı, yeşil, sarı renklerde bulunduğu gibi “elyaf-ı haşebiye”si istikametçe uzun çizgileri, ibrelileri de olabilir.

“Diyuz pirur ebenesetr” ismindeki Hint şarkî abnosu ekseriya konsul, kütüphane gibi şeyler yapmak için müstameldir. En iyi abnos, Moris Adaları’ndan geldiği için menşei bulunan bu memleket ismiyle yad olunur. Buna “diyuz pirur retikola” namı da verilir. Brezilya’dan gelen “abnos odunu”na “milatoksilon piruta” derler ki aynı nebat Portekiz’de bulunduğu için yalnız memleket isimleri değişir.

İsfendan, üvez ağacı, bakkam ağacı, sint ağaçları gibi şecerelerden istihsal edilen odunları boyayarak “abnos” diye ticarette satarlar.

Ticarette mevcut “abnos”lardan en makbulu Moris Adaları abnosu, ikinci derecede Brezilya’dan veyahut Portekiz abnosu, üçüncü derecede ise kırmızı damarlı bir diğer abnostur ki bu da Portekiz ‘den gelir; fakat asıl menşei Brezilya’dır.

Moris abnosu: Koyu siyah renkte nesecleri gayet sıkı ve serttir. Eğer ağacın üzerinde beyaz veyahut siyahtan gayrı bir leke bulunursa kıymetinin tedennîsi itibarıyla dikkate şayandır.

Portekiz abnosu: Bu abnos siyah renklidir. Brezilyadan gelir. Bunun da nesecleri mukavimdir. Halbuki üçüncü derecedeki diğerlerinden kırmızı damarlarıyla tefrik olunur. Bu o kadar mukavim değildir. Ekseriya “haşeb-i sadık” çatlak olur.

Umumiyetle abnos haşebi sudan ağırdır. Ateşe atılırsa husule gelen buharlardan bir koku intişar eder ki pek güzeldir.

**ABNOS AĞACI (ابنوس اغاجی)** [neb] *Diospirur ebenum* Abnosiye fasilesine mensup gayet büyük bir ağaçtır. Asıl menşei Hint’tir. Yaprakları müteakibe, senailsüknadır. Ke’si müstemer tüveyc karibi uzv-ı tezkir tüveycin iki mislidir. Bahr-ı Sefid havalisinde nadir bulunur. Japonya, Cunubî İspanya , Madagaskar Adası civarlarında çoktur.

Yaprakları mukavim koyu yeşil renkte parlaktır. Meyvelerinin şekli kaysınınkine benzer.

Girit abnosu: Buna “ebnos karetikus” derler. Yanya’da ve bilhassa Girit’te çok bulunduğundan ahali arasında şöhreti vardır. Bunun evrakı müstemer ve beyaz renklidir. Ke’sleri enbubî, aza-yı tezkir sinailah, çiçekleri pembemsidir. Bundan “kerte zamkı” istihsal ederler. Nebatiyundan bazıları bu nebatı “firaşiye fasilesi nile cinsi”ne ithal ediyorlar.

**ABNOS KAZİB (آبنوس كاذب)** [neb] *Aubours* Firaşiye fasilesinden susiye kabilesi retm cinsine mensup üç yapraklı bir şeceredir. İsm-i fennîsi *Cytisus* "*Laburnum*"dur. Bu "haşeb-i sadık"ı vasıtasıyla asıl abnostan tefrik olunur; çünkü asıl abnos gayet sert olduğu halde bu o kadar değildir. Rengi siyah olmadığı gibi verilen cilayı da hüsn-i suretle muhafaza edemez. Buna ekser-i mahallerde "alpın sarı salkım" ismini de veriyorlar. Evvelleri kazib abnos tababette müshil, mukayyi gibi kullanılmış ise de semî olmasından naşî bilahire terk edilmiştir. Bunun çiçekleri sarı renkte ve büyüktür. Bütün nebatî kısımlarında "seytizin *cytisine*" denilen semî ve müesser bir madde mevcuttur ki dahilen istimalinde "teşennücü ihtilaç"larla mevti mucip olur.

**ABNOSİYYE FASİLESİ (آبنوسيه فصيله سى)** [neb] *Ebenacees*. Buna nebatiyundan bazıları "fasile-i nebkiye *Dyospyrees*" ismini de veriyorlar. Bu fasileye mensup nebatlar bazen şecir, bazen de şecire olur. Hepsinin haşeb kısımları mukavim, sert ve renkleri siyahtır. Yaprakları üzeynsiz müteakıbe olur. Çiçekleri sinaîlsükna ke's ise üçten altı parçaya kadar ihtilaf gösterir. Daima müstemerlerdir. Uzv-ı tezkir "Vüreykat-ı tüveyciyye"nin iki mislidir. Mebyiz münakis ve muallaktır. İbre ve istiğmat basittirler.

Cinsleri arasında abnos ağacı, Japon inciri, Trabzon hurması ile Virijinya hurması isminde tatlı ve muğaddi bir meyve veren nebat meşhurlarıdır.

**İBN-İ HENDED (ابن هندد)** [meşa] İslam tabiplerindendir. Ulum-ı tabiiyye vakıf olduğu gibi felsefede fevkülmadde mahareti vardır. Birçok eserleri mevcuttur. Hepsi de ulum-ı tabiiye ve felsefeye aittir.

**İBN-İ HAYYİM (ابن الهيم)** [meşa] Basralı bir riyazişinastır. Tıbbî nazariyeleri iyi bilir; fakat ameliyat yapamazdı. "Calinus" ve "Aristo" gibi feylesofların eserlerini şerh ve ihtisar etmiştir. Mısır'da hüküm süren "Fatımiye"den "Hakim Biemrullah"ın iltifatına nail olmuştu. İlk müsahabede "Nil"in feyzanında istifade çarelerini nazarî olarak anlattığı zaman hakim memnun olmuş ve istediği aletleri getirtmişti. Halbuki, kendisi bir müddet Mısır'ın içerisini gezdikten sonra eski Mısır ahalîsinin vücuda getirmiş oldukları ehramları, heykelleri, mabetleri görmüş ve akla hayret veren eserler hayalinin azmine hail olmuştur. Asr-ı hicrinin 417. senesi vefat etmiştir. Kırk cilde yakın "Ulum-ı tabiiye" ve "ulum-ı riyaziye" ye ait mühim kitapları vardır.

**ABU, Abu (آبو)** [neb] Sıcak memleketlerde neşv ü nema bulur muziye fasilesine mensup “haşayiş-i kebire”den bir ağaçtır. Saki ukdî, yaprakları irtikazat halezonya tarzında mürettep ve dakikî olan meyveleri gayet yapışkan ve lezzetsizdir. Memalik-i hare ahalîsi abuyu ateşte pişirip yerler.

**ABULBERA (آبوالبرا)** [neb] Hazeranya fasilesinden Afrika ve Amerikanın sıcak nevahîsinde bulunur bir nev-i sazdır. Çiçekleri hünsa mebyizleri üç renkli, birçok Beyzaları vardır.

**ABOBRA, Abobra (آبوبرا)** [neb] Ak asma Şili faşırası ve şeytan şalgamı kelimelerine müracaat.

**ABULALABİN ZÜHD (آبوالعلابن زهد)** [meşa] Endülüslü bir tabiptir. Hastalarının marazlarını teşhis hususunda fevkalade ihtisası vardı. Kendimi tabip olmaktan ziyade “tabiiyun” idi. 1209 sene-i miladîsinde ölmüştür.

**EBUBEKR-İ RAZÎ (ابو بكر رازى)** [meşa] İslam tabiplerindendir. [İbn Zeher ailesinemensuptur. 910 tarih-i miladisîsinde] Rey kasabasında doğmuştur. Malumatını tevsi maksadıyla Şam, Endülüs, Irak cihetlerine uzun seyahatler icra etmiştir. Kimyada ihtisası ziyade idi. Meslek-i tıbba süluku otuz yaşından sonradır. Tıbbı “Taberî”den öğrenmiştir. “İmam”dan da felsefe tahsil etmiştir. Hayatında iken “Mansur bin İsmail bin Hakan”ın sertabibliğinde bulunmuştur. “Cederî, kızamık” sarî aletleri hakkında en evvel tahkikata ve fennî mütalaalara girişen Razî’dir. Aynı zamanda kimyadaki vukufu sayesinde bugün tıpta müstamel “kaytan yakısı”nı vücuda getirmiştir. Ebu Bekir Razî ihtiyarlığı hengamında düçar olduğu göz hastalığı neticesinde kör olmuştur. Celb edilen bir “kehhal”a muayeneden evvel “tabakat-ı ayn” hakkında mütalaasını sormuş neticede tabibin sükutundan müteessir olarak: “… Gözün tabakalarının bilmeyen bir tabip nasıl olur da benim körlüğümü izale edebilir? Beni halime bırakın, dünyayı görmekten bîzarım.” Demiştir. Razî, Bağdat’ta müteşekkil tıp medresesinde “baş hoca” ve “Calinusülarap” unvanıyla yad olunurdu. En meşhur eseri: “Elhavî, *Contenent*”tir. Çiçek hastalığını kandan mütevellit bir “mayalanma” neticesi olduğunu söylemekle bakteribolojyanın ilk temelini kurmuştur. Razî’nin birçok kitapları Arapça’dan Latinceye tercüme edilmiştir. “Elhavî”yi Latinceye tercüme eden “Ferrogot”tur. Bazı fennî mütalaaları Arapçadan İngilizceye tercümeden sonra “Birunun”da tabolunmuştur. Hamız-ı kibritin keşfini Razî’ye atfederler. Razî de tabiat-ı şairâne de vardır. Birçok şiirler yazmış ve yüze yakın tıbbî, fennî eserler,

telifler vücuda getirmiştir. Altmış beş yaşında vefat etti. Fransızlar bunu "Razes *Razes*" tarzında telaffuz ederler.

**ABUTA, Abuta (آبوتا)** [neb] Semilsemkiye fasilesine mensup Brezilya, Küba ve Habini havalisinde neşv ü nema bulur bir nebattır. Yaprakları basit, çiçekleri küçüktür. Bezirlerinin harici gışası ince, süveydası şahamîdir.

Brezilya ahalîsi buna "acı sarmaşık" namını verirler. Yerli ahalî levzelerinden usul-ı mahsusuyla zeytî bir madde istihraç ederler.

… Abutanın fennî ismi "abuta rufsans, Abuta rufence"dir. Eski tabipler bu nebatı mukavvî, mübevvil, müferriğ safra makamında kullanırlardı. Bilhassa, kilyevi kulunçlarda kebedin hasatında dahilen çok verirlerdi.

**ABUTİLON, Abutilon (آبوتیلون)** [neb] Arapça "Ebu Taylun" kelimesinden alınmıştır. Hubaziye fasilesine mensup hatmî cinsinden bir nebattır. Sıcak memleketlerde neşv u nema bulur. Buna Türkçede "gelin küpesi" ismini veriyoruz. Müleyyin hassası varsa da ekseriya bahçelerde zinet makamında dikilir.

**EBU CEHİL KARPUZU (ابو جهل قاربوزی)** [neb] Buna "hanzal" ismi de verilir. (F. *Coloquinte*), (La. *Cucimis coloeyutlms*), (Alma. *Koloquinte* veya *purgirgurke*)dir. Bazı müellifler "kışainuman" da diyorlar. Kışaiye fasilesine mensup meyvesi müdevver ve portakal hacminde beyazımtırak, lezzeti acı, lebenî bir nebattır. Nahoş rayihalıdır. Kologentin isminde bir glikozit ile, zamk ve ratincî maddeleri muhtevîdir.

Ebu Cehil karpuzu haşaişe-i seneviyedendir. Sakı zahif, ekserî yaprakları derin bir surette kısımlara ayrılmış, çiçekleri tek ve ıbtîdir.

Büzuru esmer ve üzeri düzdür. En ziyade Hint, Arabistan, Afrika, İspanya'da tenebbüt eder. İsm-i fennîsi bazı lügatlarda "*citrullus colocyntis*" tarzında yazılmıştır.

Hanzalin en ziyade kuru olan leb isfencisi kullanılır. Suriye, Mısır, İspanya'da toplanır. Şiddetli müshildir. Bazen de müdrirdir. Ekseriya zeyt habülmulukten daha ziyade müshil gibi tesir eder. Ve hunmuade kullanılırsa da bugün metruktur.

**EBU HANÇERİYYE (ابو حنچریه)** [neb] *Tropeolocee* zatülfilkateyn nebatattan bir fasileye verilen isimdir.

"Ebu hançeriyye fasilesi" arasında bulunan nebatlar, haşişe-i leyne mütelafitedir. Sakları uzun, yaprakları tulanî olarak zenepli ve geniş, üzeynsizdir. Çiçekleri zenepli ve hinasî olduğu gibi daima tektir. Ke's-i müstemer ve renkli, biri ulvî diğeri sefilî olmak

üzere üç şefelidir. Ulvî şefe ikiye, sefilî şefe ise üçe ayrılmıştır. Heyet-i mecmuası beş parçalıdır. Tüveyc de saib olmak şartıyla beş parçadan müteşekkildir. Uzv-ı tezkir sekiz tane, her meskende münakis bir beyz bulunan üç meskenli ve üç semireden yapılmış bir mebyiz, yukarıya doğru üçe ayrılmış bir de ibresi vardır.

Esmarı, üç adet “semer-i fakir”den müteşekkil semerin gılafı sünger gibi, rüşeymi doğru süveydasız olan bezrin haricî gılafı ise gudrufudur. Nevleri umumiyetle Amerika’da bulunursa da memleketimizin ekserî mahallerinde yetiştirilip zinet makamında kullanılmaktadırlar. Fakat aslen Amerika’dan getirilmiştir.

Latin çiçekleri umumiyetle bu fasileye mensupturlar.

**ABORİJEN, Aborigene (آبوريژهن)** [Tt] Latinceden mehuz bir sıfattır. Latincede “aborigo” menşei manasına gelir. *A* nefyî de muzaftır. Türkçeye yerli bir memlekette bulunan tarzında nakledilmiştir. “Berranî *Exotique*” kelimesinin münakisidir. Bir memleket veya bir mahalde tenebbüt eden veya neşv u nema bulan nebatat veya hayvanat mecmuasına verilen sıfattır. Buna “abererijen” de derler.

**EBU MERVAN BİN ZEHER (ابو مروان بن زهر)** [meşa] “Abdulmelik”. Endülüs’te yaşamış bir tabiptir. 1073’te doğdu. “Danya” şehrinde icra-yı tababet ettiği müddetçe kendisine mahsus birtakım fikirlerle birçok hastaları tedavî ederdi. Bazı müellifler arasında halihazırdaki tıbbın müessisi İbn-i Mervan ile İbn-i Rüşd tanınmaktadır. Bu zat, Ebu Kasım’dan sonra gelmiş, İbn-i Rüşd’ün hemasrîdir. Lakin İbn-i Rüşd’e fenn-i tıbbı öğreten “Ebu Mervan” dense pek hata edilmemiş olur.

… “Ebu Mervan”ın fenn-i tedavîden fevkalade ihtisası vardı. Müfredat-ı tıbbın banîsi bu hekimdir. Hayatın vazifelerini, vücudun teşekkülüne ve uzvun seciyelerine istinaden tetkik etmiş, bilahire kendi fikirlerini söylemiştir. Usul-ı tedavîde “Hiltiyun” mesleğini takip etmiştir. Kemiklerin teşrihi ibtilaın usreti hakkında uzun ihbaratı vardır. Hançerenin felci, seretan-ı lisan, mesanede bulunan taşların tevlit ettiği hastalıkları tavsif etmiş haza-i kasabası[?] ile ameliyat-ı cerrahiyede daha birçok esaslar göstermiştir. Fizyolojinin saha-i terfide mübeşşir adımlarla yegane sebep olanlardan biri de Ebu Mervan bin Zeher’dir.

İltihap neticesi mütehassıl afetlerden hiz-i müselles üzerinde mütevellit çıbanlardan bahis makaleleri vardır. Eserlerinin telifatının birçokları Arapçadır. Latince ve İbraniceye tercüme edilmiştir. Mervan, istihmamı “sıhhate nafi değil!” telakkî ederdi. 1162’de vefat etmiştir.

**ABERRİJEN, Aberrigenes (آبرريژه ن)** [Tt] §Aborijen

**ABOLAZA, Abolaza (ابولازا)** [neb] Pek sıcak memleketlerde tenebbüt eder bir ağaçtır. Menşei Madagaskar Adası'dır. Madagaskarlılar bunu kalp hastalıklarında istimal ederler.

**EBHER (ابهر)** [teşr] *Aorte*. Hayvanların ve insanların vücutlarında mevcut kırmızı kan damarlarının en büyüklerinden devran-ı kebîre hadim bir şiryanın ismidir. Buna teşrihte "Şiryan-ı ebher" namı verilir. Bu şiryan kalbin batin-i eyserinden sudur edip ilerledikçe birçok şubelere ayrılır ve bedenin iktarındaki eviye-i şariyelerde müstahlif olur.

Kalbin batin-i eyserî kaidesinden neşet edip evvela münharifen sağ, yukarıya ve kuddame teveccüh eder ki bu kuma "ebher-i said" namı verilir. Sonra "azm-ı kas"ın: yani göğüs kemiğinin avkeşe "çatal"sinin takriben yirmi dört milimetre hizasında safile inhiraf eder. Bu kısma da "kavs-ı ebher" unvanı ita olunur. Üçüncü fıkra-i zahriyenin sol tarafında amut-ı fıkarînin kuddamını (insanlarda) cihet-i eymenini (hayvanlarda) takiben safile doğru inen kısımda "ebher-i nazil"i teşkil eder.

Göğsü ile karnı yekdiğerinden ayıran "hicab-ı haciz"den geçen kısım da "ebher-i batnî"yi vücuda getirir. Fıkarat-ı kataniyeden dördüncü fıkranın hizasında ikiye ayrılır ki bunlardan birine şiryan-ı harkafî-i eyser-i aslî" diğerine "şiryan-ı harkafî-i eymen-i aslî" isimleri verilir. Nahiye-i nokta-i nazarından şiryan-ı ebhar üç kısma ayrılır: Kavs-ı ebher, ebher-i sadrî, ebher-i batnîyi vücuda getirir. Fikarat-ı kataniyeden dördüncü fıkranın hizasında ikiye ayrılır ki bunlardan birine şiryan-ı harkafî-i eyser-i aslî" diğerine "şiryan-ı harkafî-i eymen-i aslî" isimleri verilir. Nahiye-i nokta-i nazarından şiryan-ı ebher üç kısma ayrılır: Kavs-ı ebher, ebher-i Sadrî, ebher-i batnî.

Kavs-ı ebher: Asab-ı hicab-ı hacezî, şiryan-ı kasabî, merî denilen yemek borusu ile nispet ve mücaverette bulunan kalbin batin-i eyserinden üçüncü fıkra-i zahriyeye kadar devam eder.

Ebher-i Sadrî: Ciğerler, merî, verid ferd-i kebir ile nispet ve mücaverette bulunup kavs-ı ebherin nihayet bulunduğu noktadan hicab-ı hacize kadar gider.

Ebher-i batnî: Bankars, esna-i aşar ile nispet ve taallukta bulunduktan sonra hicab-ı hacizden dördüncü fıkra-i kataniyeye kadar mütemadîdir.

Kavs-ı ebherden, cez-i azdî re's, kassi, sebatî-i aslî-i tahtetterkavi eyser gibi şiryanlar… Ebher-i sadrîden, merî-i mutavassıf şiryan-ı musannif halfî, kasabî-i beynelterkavî-i eyser gibi şubeler… Ebher-i batnîden ise hacizî sefiliye, hacizî kataniye, kilyevi, tenasülî, sürrevî, dalakî gibi şiryanlar sudur ederler.

Şiryan-ı ebher, üç kamisten müteşekkildir: Dahildeki gayet rakik olduğu gibi, ortadaki elyaf-ı elastikıyeyi havî, diğerlerinden mukavvim ve kalındır.

Yılan, kertenkele, timsah gibi yerde sürünücü hayvanların kavs-ı ebherleri çifttir. Biri “batin-i eyser”den, diğeri de “batin-i eymen”den çıkar. Her iki cihette de çomak şeklinde kıvrılarak bir ebher-i müsterek ile birleşirler. Menşelerinde iken tasallüp ederler. Bilahire birleşip “sakbe-i paniç *Faromen de panizz*” ismi verilen bir delik ile iştirak ederler. Sonra bu kavs-ı ebher münferit “ebher-i zahrî” namını alır ve eksam-ı bedene kanı taksim etmek maksadıyla şubelere ayrılır.

Kuşlardaki kavs-ı ebherin menşei batin şahmî veya biraz mebzuldur. Arzın her bir kıtasında bulunursa da mutedil ve sıcak arazîde daha ziyade tenebbüt etmektedir. Arazi-i salise ve tebaşiriyede birçok müstehaselerine tesadüf edilmiştir. Başlıca “ebegümeci ve estergaliye” namında iki kabilesi vardır.

Ebegümeci Kabilesi: Mütekasif olan uzv-ı tezkirler enbub tarzında anter iki misketli, küveys serbest, vüreyk-i zehrî tarzında istiğmat ise konttur. Nevleri arasında ebegümeci malve, hatmî, ladera, sidya, pavonya, Ebu Taylun, bamya, adasonya, bunbaks, eridayderun, pamuk ilh vardır.

Esterkolye Kabilesi *Sterculie*: Bu kabileye bazı müellifler başlı başına bir fasile gibi mütalaa ediyorlar. Bu kabilede bulunan ecnas-ı nebatiyenin uzv-ı tezkirleri buranbuya tarzında birleşmiştir. Anterleri iki meskenlidir. Ecnası miyanında: “Estergolye, hirinbera, heliter, donseya, armanya, tevsiroma, bonterya” ilh vardır.

**EBEGÜMECİ KABİLESİ (ابه كومجى قبيله سى)** §Ebegümeci fasilesi

**ABEL HOVELAK, Abel Hovelacgue (آبل هوولاق)** [meş] 84 Teşrin-i sanî 1843’te Paris’te doğmuştur. İlmielsena mecmuasını idare ediyordu. Aynı zamanda Paris Antropoloji Mektebi muallimlerindendir.

1878’de Paris Belediye Azası tayin olunmuş bu memuriyette on bir sene kadar kalmıştır. 1889-1894 kadar Paris mebusu idi. Ulûm-ı tabiiyyenin şuabat-ı muhtelifesine dair birçok müfit, ezcümle:

“Beşeriyatın Başlangıcı (1881), Fevk-i Medarî Afrika Zencileri (1889), İlmilsene ve İlmilsene Tetkikatı” gibi meşhur asarı vardır. 12 Şubat 1894’te vefat etti.

**ABELYA, Abelia (آبه ليا)** [neb] Bilsaniye fasilesinden bir cinstir. Nebatiyundan Doktor “Abel Klark”ın namına izafe edilmiştir.

Ecnasının evsafı nebatiyundan “Brovn” tarafından tayin edilmiştir. Şecire olan nebatatının yaprakları mütekabile zenebli olup hafatî dişlidir. Zeneb-i zehre ıbtî ve ip gibi örülmüştür. Çiçeklerinin rengi güzel ve rayihası hoştur. Her çiçekte birçok vüreykattan yapılmış bir lifafe vardır. Envaından bir tanesine Çin’de, iki tanesine de Himalaya cihetlerinde tesadüf edilmiştir. Yalnız bu üç nevi malumdur.

**ABİT, Abit (آبيت)** [k] Karbonit kelimesine ecnebî lisanında verilen eski bir isim.

**ABİZA, Abisa (آبيزا)** [hayv] Jan Lamark tarafından “Vuisella” namı verilen Hint Denizine mahsus bir istiridyenin müradifidir. Bu isim ibtida 1884 tarihinde “gregorya” namında bir müellif tarafından verilmiştir.

§Vulze liyalingtata *Vulselialingtata*

**ABİS (آبيس)** [z] §Ka’r-ı derya ve deniz.

**ABİSANE (آبيسانه)** [z] §“Bahr-ı Amik mecmua-i hayvanatı”

**ABİŞİST (آبيشيست)** [maa] Parlak, billurî bir madendir. Terkibi arsenikiyet nuhastan ibarettir. Tabiatta nim-şeffaf yeşil renkli, damarlı olarak tesadüf olunur. Bakır mürekkebatı bir leke zuhur eder. İngiltere ve Sida’da çok bulunur. §Afatez

**EBYAZ (آبيض)** [teşr] Beyza. Gayet beyaz ensiceye verilen sıfattır.

Lif-i ebyaz: Şosye tarafından elyaf-ı uzviyenin dört nevine verilmiş bir unvandır. Şosye, erbita-ı mafsaliye ve sıfaklara teşkil eden lifi hazmelerin lif-i ebyazdan ibaret olduğunu makbul görür. Teşrihte ağşiye-i lifeye ağşiye-i ebyaza derler.

Ebyaz-ı husye: Husyeyi doğrudan doğruya, ferşeden lifi ve ince gışaye teşrihte “ebyaz-ı husye” ve iltihaplanmasına da “iltihap-ı beyza-yı husyeteyn” derler.

**ABİLE, Abilo (آبيلو)** [neb] Nebatiyundan bazıları terementiye mastakiye fasileye porosrasiye taht fasilesi veya belsenk cinsinden “adi kanariyum – *Rimme commune cane*” manilaratine lamî dedikleri neve mensubiyetini iddia ediyorlar. Abileden husule gelen ratinec manila ratinecine benzer.

**ABYATEN, Abietene (آبياتن)** [k] Mösyö Vanzel bu nam altında bir maiyet fahmı mütalaa etmiştirki tamamıyla Mösyö “Mali”nin “abyaten”inden farklıdır. Bu “*pinus sabi niana*” namında bir çamın ıtrînin taktiriyle elde edilir. 101 dereceye doğru galeyan eder. Kesafeti

16,5 kadardır. Beş kısım mütekasıf küûlde erir. Soğuk halinde iyot, brom ile muamelesinde hiçbir fiil-i kimyevîye düçar olmadığı halde klor müvacehesinde müteessir olur. Bu suretle teşekkül etmiş olan cism-i gliserin kesafetindedir. 260 derecede taktire terk edilirse tahallül eder. Bazı kimyagerler bu mürekkebin adi metan olduğunu söylerler.

**ABİTİT, Abietite (آبية تيت)** [k] 6k 4m 3m Terkibinde bir cisimdir. "Abye pektinata *Abies* Peetinata" ismi verilen "beyaz çam ağacı"nın ibrelerinden istihraç edilir. Manzarası "manit mamite"e benzer. Bu cisim ilk defa 1868 sene-i miladîsinde "Roşelder" tarafından Berlin Akademisi'ne bildirilmiştir.

**ABYETİN, Abetine (آبيتين)** [k] Kanada ve İstrazburg terementile terkibinde mevcut mübeller bir maddedir. "Abiye *Abies*" kelimesi çam manasını müfittir. "Abyetin"ê de kimyada "tenobin" ismi verilir. "Bu kelimeye bakınız.

**ABYES, Abiees (آبيس)** [neb] Çam ağacının Latince ismi.

**APAT, Apate (آپات)** [hayv] Muğammedülcenah haşerattan akilülhaşeb bir böcektir. Ağaçların kabukları altında yaşar. Nevlerinin bazısına Avrupa'da tesadüf edilmekte ise de en ziyade sıcak memleketlerde bulunur. Vücudu üstüvanî, re'si küçüktür. Nevleri arasında "aput kapusin *A. Capucine*" vardır. Kırmızı ve ilitri kabuğu ile mütemayizdir. Bu da ihtiyar meşe ağaçlarını kemirir.

**APATORA, Apatora (آپاتورا)** [hayv] İlm-i hayvanatta harşefilcenah ismiyle müşemma kabileye mensup küçük bir böceğe verilen isimdir. Mutedil nevahîde müteayyiştir. Bu "mars *Mars*"ın Latincesidir. "Bu kelimeye bakınız."

**APATOSORUS, Apatosaurus (آپاتوسورس)** [m] Jorazi devrinden liyazî tabakasında bulunmuş zevahiften kertenkeleye müşabih bir hayvan müstehasesidir. İskeleti yirmi metreye yakındır.

**APATİT, Apatite (آپاتيت)** [maa] Eski zamanlarda yaşamış hayvanların bakaya-yı azmından mütehassıldır. Yunanîler apates ismiyle tanırlar. "Apatit" bir nev-i kireçtir. Terkibinde fosfor ve klor bulunduğundan "klor fosforit Kilis" de derler. İlm-i maadinde Kilis ve bunun nevleri arasında tavsif olunur. Terkibi yüzde bir ile iki nispetinde flour veyahut klor kalsiyum, ekseriya ikisini de havî fosforit kalsiyumdan ibarettir. Bu hevan içinde toz haline

getirildikten sonra bir tecrübe borusu “tüp” derununda hamız-ı azot ile muamele olunup ispirto lambasında ısıtılırsa “hamız-ı fosfor” derhal serbest kalır. Mütebakî kısım tekrar sulandırılıp içine “klor maiyet amonyak” ve “kibritit-i magnezi” ilave olunursa sarı bir tortu hasıl eder. Husule gelen bu rüsub amonyaklı fosforit magnazidir.

Apotit iki ucu ehramî, menşur müseddes şeklinde tebellür eder. Mükesserleri gayr-ı müstevî, şeffaf ve gayr-ı şeffaf veyahut vasatî derecede şeffaf… Bazen mavi, beyaz, sarı, yeşil renklerdedir. Billurlarının satıhları cam manzarasındadır.

Apotit parçalarından bir kısım alınıp sertçe bir madenle bir çakı ucu veya çivi ile parçalanırsa sutuh teflikiyesinin desemi olduğu görülür. Bunun yeşil sarımtırak renkte bir diğer cinsi vardır ki ona “fosforit” ismi verilir. Fosforitin billurları daha küçüktür. Maviyi andıran yeşil renkte apatitlere madeniyatta “fosforit” renksizlere de “kuş konmaz” derler.

Apotitin tebellürü “mensur züsittetülvücuh” cümlesindedir: Yani dört mihverden biri ucuna amut olarak vakidir. Aralarında birer zaviye teşekkül eder ki mukayyas olunursa altmış derecededir. Tabiatta ekseriya çakıl taşı halinde bulunur. 3-5 derece salabetinde, 3-18, 3-21 sıkletindedir. Apatit her bir tabakada tesadüf edilmektedir. En ziyade İsveç, Norveç, Prusya, Bohemya, Lapunya’da pek çok bulunur. Prusya, Fransa’da da mebzuldur. Rusya, İngiltere, Bohemya, İspanya’da birçoğunu istihraç ederler. Apatit karanlık mahalde ısıtılırsa fosfor gibi ziyanşar olur. Ziraatta gübre makamında müstemeldir; fakat suda o kadar çok erimez. Bunun için tesiri azdır.

**APATİN, Apatine (آپاتين)** [k] Kimyada “neşe-i hayvanî” namı verilen “glikojen” cism-i uzvisinin müradifidir ki kebedde husule gelen bir maye tesiriyle glikoz şekere tahavvül ettiğinden buna Türkçede “kebedin” namı verilir. §Glikojen

**APAR, Apar (آپار)** [hayv] Hayvanat-ı sediyenin tabiiyundan Jorj Konya tarafından “adimetülinsan” ismini verdiği takımın daziyud kabilesine mensup meşimeli bir hayvandır.

Şekli uzunca, lisanı kısadır. Dişleri yoktur. Bir defa tesennüne maruzdur “apar”ın kuyruğu uzundur. Tırnakları sert ve kendisini müdafaaya kabiliyetli olduğu gibi toprağı da kazabilir. Cildi karnı bir beşere ve admî levihat ile mestur kurşunî renktedir. Memeleri Sadrî, meşimesi şebeh-i kursîdir. Çenelerinde dokuz tane olmak üzere nakıs dişleri vardır. İspanyollar “apar”a yuvarlak bir kütle halini almasından kinaye olarak “bolita” namını verirler. Amerika köylüleri ise “aparî” diyorlar.

Amerika-yı cunubî, Arjantin havalîsinde ziyade bulunur. Amerika avcıları arasında eti pek makbuldur. Gayet korkak bir hayvandır. Düşmanı görünce tespih böceği gibi kıvrınır. O halde telef edilirse vücudunu doğrultmak kabil değildir.

**APAŞ, Apacha (آپاش)** [a] Cemahir-i müttefika-ı Amerikanın merkezi olan Meksikanın şimal taraflarında yaşayan melez bir kabiledir. Saçları siyah, derileri kırmızı, azam-ı kıhfiyelerinin heyet-i umumiyesi sivri, gözleri nimmestur, arizülvech bir ırktır. Boyları oldukça uzun, bedenleri kavî; fakat zaiftir. Ekserisinin mizacı asabîdir. Erkeklerinde sakal bulunmaz. Son derece muhariptirler. Güzel hayvana binerler. Memleketlerinde ziraat namıyla en ziyade mısıra ehemmiyet verdiklerinden mısır otunu ihtimara terk edip kendilerine mahsus bir nev içki de hazırlarlar. Binicilikteki maharetleri bugün batı terekümat-ı irsiye ile ziyadeleştiğinden onlar için hayvana binmek mübrem bir ihtiyaç hükmündedir. Hayvanlara malik olmayanlar civarlarındaki diğer kabilelerden çalarlar. Hepsi güzel birer at hırsızıdır. Biri böyle hırsızlık ederken yakalanırsa ölünceye kadar hasmıyla boğuşmaktan çekinmez; fakat icra ettikleri harpler pek riyakaranedir. Onlar hiçbir vakit kendilerinin öldüklerini istemezler. Maksadı gaye-i emelleri hasmını parçalamaktır. Bunun için uzun müddet kayaların ağaç kütüklerinin arkasında pusuya yatarlar. Düşmanlarının zaif hareketlerini görünce ellerindeki oklar veyahut mızraklar ile üzerlerine saldırırlar. Bugün siyahlardan elde edebildikleri tefennün tabanca gibi esliha ekseriya reislerinde bulunur. Erkekler kadınlara karşı hissiz iseler de fena muamele etmezler. Kadını yalnız aza-yı tenasüliyesinin ihtiyacını teskine medar bir uzv-ı zey-i hayat kıyas ederler. Bunun için erkekleri birçok kadınlarla merasim-i mahsusa ile izdivac ederler. Halbuki kadının erkeği takliden aynı lakaydî iktisabı büyük bir cinayettir, asiyandır, hiyanettir. Kocasına lakayt duran, hıyanet eden bir kadın kabilenin eski adat-ı sakimesine riayeten zevci tarafından pek acı bir suretle burnu kesilir. Bir kabile diğer kabile ile mübareze edecekleri zaman mukaddime-i harp hususî bir raks ile başlar. Sulhta aynı kaide carîdir. Apaşlar oldukça da kumarbazdır.

Apaşlar, mahlukların işleriyle asla uğraşmayan "yastazitan" namıyla bir ilaha iman ederler. Dinlerinde taaddüd-i zevcat günah değildir, mübahtır.

**APAKRİDİYE, Apacridie (آپاقريديه)** [neb] Lizan, lokopojo, namındaki cinsleri bulunan bir fasiledir. Bu fasiledeki nebatların bir kısmı becile, bir kısmı da şeciredir. Çiçekleri hinasî, yaprakları ise müteakibedir. Sünbüleler ankut şeklinde, mebyiz on meskenlidir. Meyveleri aleb ve utmedir. Süveyda etli ve şahamîdir. Rüşeymin vaziyeti müstakimdir.

**APALAŞ ÇAYI, Apalache (آپالاش چايى)** [neb] Şarabaturraiye fasilesine mensup bir nebattır. Ekseriya şimalî Amerika ve Hindistan havalisinde ziyade bulunur. Hint yerlileri bunu kavurup yerler. Bu şecire, münebbih, mübevvil, müdrir, hassalarına malik olduğu gibi yaprakları da müshil ve mukayyidir. İsm-i fennisi “ileks vomitoriya *ilex vomitoria*”dır.

**APANDİKULATA, Apandiculata (آپانديكولاتا)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden “pilesipod *peleeypode*” sınıfından bir naimedir. Pilesipodların dört tane galsaması varsa da “apandikulata *Appandiculata*”nın bazen harici galsaması bulunmaz. §Pilesipod

**APANYUL, Epagnule (اپا نيول)** [z] Bu ırkın aslına dair metin tarihi ihbarlar mevcut değildir. Bazı müellifler apanyul kelimesini İspanyolcadan mehuz gibi gösteriyorlar.

Herhalde İspanya ve Portekizde yetişen uruk-ı kelbiyeden birine verilen isimdir. Apanyul ırkı kılları yumuşak uzun olan ırka dahildir. Bunlara “yatıcı köpekler” ismi verilmekte ise de ilk fermapayan bu köpeklerdir. Trablusgarp, Tunus, Madagaskar, Hint-i Çini’de, herhalde iklim ile adm-ı imtizaçtan olacak fakrüldemden telef oluyorlar. İspanyada bile bu ırka nadir tesadüf olunur.

Apanyul ırkının tüyleri dalgalı gayet güzel, cephe ve kuyrukları kısadır. Boynun göğsün ön ve arka ayakların arka taraflarındaki mütemevvic tüyleri oldukça uzundur. İrtifaları 60-65 santimetreyi geçmez. Dimağlarının vezni 85 gram miktarındadır. Kuyruklarının uzunluğu 32 santimetre, tüyleri kestane rengindedir. Hacibleri ise cevizi veyahut mahunîdir. Beyaz tondakilerin üzeri beneklidir. Tabları mülayimdir. Sahiplerine daima sadık kalırlar. Avda güzel ferma yaparlar. Zekaları oldukça mükemmeldir. Bataklık avında ziyade hoşlanırlar. Bulunduğu mevkiye göre isim alır: İspanya apanyulu, Fransa apanyulu ilh… On sekizinci asırda Fransa’da, İngiltere’de güzel apanyul ırkı yetiştirilir. Medidülbasardırlar. Fransa, Belçika ve Almanya apanyulları birbirine pek benzer. Yalnız Almanyadakilerin tonları alaca esmerîdir. Rus apanyullarında kıllar örülüdür.

**EPTAİDER, Heptander (اپتائده ر)** [neb] Yedi uzv-ı tezkiri bulunan nebatata bu isim verilir. §Uzv-ı tezkir

**EPTAMEN, Heptamen (اپتامن)** [hayv] Levahık-ı lamisesinin adedi yedi olan hayvanlar sınıfına bu isim verilir.

**APTER (آپتر)** §Kanatsız

**APTERA, Aptera (اپته را)** [hayv] İlm-i hayvanatta gayr-ı fıkariyyeden naime takımı “zatülercülilbatniyye” sınıfından “hermeide” familyasına mensuptur. Pol Fişer, apterayı “pelliboranşiyata *Pellibranehiata*” sırasında irae ediyor. Re’sleri oldukça müsmir ayakları basit ve karna mültesıktır. Kavkaası helezonî ve mısralıdır.

**APTERUR, Apterur (آپترور)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden mafsaliye şubesi fıkariye fırkasına mensup dekabudlardan bir hayvandır.

**APTERUSSA, Apterussa (اپتروسا)** [hayv] Hindistan’da bulunur. Muğammedülcenah sınıfından mülevven bir haşeredir.

**APTERİKS, Apterixe (آپته ريقس)** [hayv] Fakiriyeden tuyur sınıfı maşiye takımına mensup, Zeland-ı Cedit’te yaşar bir nev “devekuşu”dur. İsmi “kanatsız” manasına gelir. Vücudu asıl deve kuşlarından küçük, gagası uzun, ayaklarında bir ibham bulunur. Hacmi tavuk kadardır. Tuyur-ı leyliyedendir. Gündüzleri ağaç kovuklarında gizlenip gece olmadan dışarı çıkmaz. En ziyade “Tasmanî” taraflarında bulunur. Zararsızdır. İpek gibi tüylerle müzeyyen olan kanatları kısadır, uçamaz. Fakat gayet süratla kat-ı merahil eder. Binaenaleyh cinsleri tedricen azalmaktadır.

**APTİKUS, Aptyelins (آپتی كوس)** [m] 1829’da gayr-ı fıkariyeden naime takımı, zatülercülirre’siye sınıfına mensup bir hayvana verilen isim. Aslı Rumca edat-ı nefy olan “A” harfi ile “büklüm” manasına müfit “nikus” kelimesinden alınmıştır. Bugün yalnız müstehasesi mevcuttur. Bazen mebzul olarak serbest bir surette muhtelif tabakalarda tesadüf edildiği gibi ekseriya “amonit”ler içinde yaşar. Vücudu yassı bazen basittir. Ekseriya iki kısım “zugalsametülmusaffaha”ların mütenazır mısraları var. Fakat mafsalı yoktur. Tabiatı hakkında muhtelif faraziyeler dermiyan edilmiştir: “Fennur Vüşüzer” bunları “anatif” ismi verilen her denizde mevcut kuyruklu kışriyeden bir nev-i hayvanlarla müşabehette bulunduğunu iddia ettiler.

Bilahire bu irae “Biknet Vaverpini” tarafından kabul ve ıslah edilmiş bulundu. Halihazırdaki “sirela” denilen sedefe benzetildi. Onlar “aptikus”un amonit kavkaaları içinde tesebbüt ettiği ve “palanus” ismindeki bir naime bünyesinde bulunduğu fikrini ileri sürdüler. Halbuki “delok” ve “murde” aptikuslarla bazı balıkların safha-i hanekiyesi arasında münasebet bulmaya çalıştıkları zaman aptikus “lehthyosa gones” naime tahtında mütalaa edildi.

"Parkhinos" aptikusun bir mısralı olduğunu söyler. İsmi hakkında birçok itirazlar vardır. Filhakika "Tosse" ismi verilen sedefin kışrı meskup, dahilî safha-i beşerisi mevcut, haricisi gayr-ı mevcuttur. Mafsalsız asar-ı adeliyeye tesadüf olunur. Neşv u nema mısraların içindedir. "Völç" ve "Robbel" bunları vaktiyle muayene ederek amonitlerin iskan ettikleri kavkaalarda yaşayışına nazaran onların sedidi gibi kabul ettilerdi. Hatta Lehon, Vodvard, Oven gibiler bu fikri iltizam ederek aptikusun ekserî hallerde ammonitin nihayet muhitasına mukabil bulunan mısraın bir cihetindeki "maktu-ı helali" kavkaa içindeki "devre-i helezoniye"nin kalbülahir muhitine mutabık geldiğini sölüyorlar. Bazıları da sathî indiğam-ı adelinin bu sedide tesebbüt ettiği fikrine mutarızdırlar.

Bazı hallerde aptikusun işgal ettiği kavkaa ile bizzat kendisi arasındaki mesafeler tevafuk etmez. Eğer tevafuk edecek olsa sedidi kapanır ve teneffüse, içeriye giren suyun harice çıkmasına mani olur. Bu suretle de hayvan suda yüzemez. Binaenaleyh yalnız şunu hatırdan çıkarmamalıdır ki "Gastropod *Gastropote*"lerin sedidi hayatta olduğu gibi öldükten sonra da kavkaayı ihate edemez.

"Aptikus"un amonitlerin uzuvlarında sulb bir kısım olduğunu iddia eden müellifler de vardır.

Muzaaf kilsi aptikuslar üç güruha taksim olunur: 1- Müterakip aptikus, haricî tabakası üst üste kalın safhadan müteşekkil, bazen küçük gayet ince bir tabakayı mahil bunların aralarında mütekabil boşluklar bulunanlardır. Bu safha "apelya", "hariyorseras, si museras" gibi cinslerde tesadüf olunur.

2- Sellülozu aptikus, ince haricî tabakası habibî veyahut noktalı, dahilî tabakası ise kavî hatlarla mücehhezdir. Bu cinse de "perisfenkt *Perisphincte*"ler dahildir.

**APTİKSİS, Aptixis (آپتی کیس)** §Aptiksiyella

**APTİKSİYELLA, Aptixiella (آپتی کیسیه للا)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden naime takımı "zatülercülilbatniye sınıfı, nerini diya" familyasına mensup bir naimedir. "Aptiksis" lügatından müştakadır. Ekseriya "Aptiksis" bunun müradifi olarak kullanılır. Kavkaası gayet uzun, üstüvaneye yakın bir şekilde gayr-ı meskup fethası taht-ı zevar, baetülzevaye veya mutavvel mihver-i helezon üzerinde dahilen büklümler mefkuttur. Bunun müstehasesine en ziyade arz-ı jorazinin üst tabakalarında tesadüf olunmaktadır.

**APERTA, Aperta (آپرتا)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden naime sınıfına mensup bir sümüklü böcektir. Havalar soğumaya başlayınca toprağın içinde yirmi santimetre derinliğinde

kendisini saklar. Burada altı ay bir zaman zarfında hiçbir şey yemez ve adeta kış uykusuna yatar. İlkbaharda derece-i hararet yükselince kendisi de topraklardan silkinip harice çıkar. Üzerinde kalın, kilsi bir kavkaa vardır. Cümle-i usabiyesi akdidir. Tarz-ı tayişi hayvanat iledir. Ekseriya asamelere hücum eder. Eti yumuşak taamı lezizdir. Bunu pirişip sirke ve zeytin yağıyla salatasını yaparlar. Kavkaasının rengi sedefî beyazdır.

**EPERLAN, Eperlan (اپرلان)** [hayv] Buna "ozmerus *osmerus*" ismi de verilir. Fıkariyeden "merhulmisbah esmak takımı, zifizistum, kısmî salmonide zümresinden bir tatlısu balığıdır. Üç nevi vardır: Bunların içinde başlı başına mütalaa edilen "adi eperlan *Eperlan eommun*"dur. İsm-i fennisi "osmerus eperlanus"tur ki en ziyade Fransa havalîsinde bulunur.

Boyu 28-30 santimetredir. Fem kıtası birkaç kavî diş ile mücehhezdir. Öndekiler hepsinden büyüktür. Alelade denizlerde yaşar. Ekseriya kumlar üzerinde avlanır. İlkbaharda Fransa'daki "Sen, Ören, Vidarar" nehirlerinin munsablarına gelir. Su sakit ise burada Ağustosa kadar kalır. Ve birçok balıkçılar tarafından meşalelerle ağlara davet edilir. Avlanırlar. Küçük balıklarla tayiş eder. Eti lezizdir. Zahrında ve kısm-ı halfisinde bir küçük misbahı vardır. Harşefleri gayet küçüktür.

**EPROVET, Epeouvette (آپرووه ت)** §Muhbir

**APRİZ, Apris (آپریز)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden polipye şubesine mensup bir cinse verilen isim.

**APRİKARDİYA, Aprieardia (آپریقاردیا)** [hayv] "Aper" yaban domuzu "Kardiye" ise Rumcada kalp manasına mutazammındır. Bu isim ibtida tabiiyundan "Geranjer" tarafından verilmiştir. Naime şubesinin benesipod sınıfı "kamide *chamide*" familyasına mensup bir hayvandır. Haricen "terkasya"nın şekline benzer serbest olan kavkaalarını mafsallandıran uzlîlşekl safhaların vaziyetiyle bundan tefrik olunur. Envaı arasında "aprikardiya karinata *A. Carinata*"lar vardır. Esokratasya derundan müstehaselerine tesadüf edilmiştir. Dolaparane nazaran adalatı meskup safihalar üzerindedir. Bunun müstehasesine senomasyen tabakalarında da tesadüf edilmiştir. En ziyade "*Cenomanienturonlen*" de mebzuldur.

**APZONDEZİ, Apseadesie (آپزونده زی)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden polipe benzetilen bir hayvan müstehasesidir.

**APLOPSES, Aplopses (آپلوپسس)** [hayv] Rumcada “aplos” basit göz demektir. Hayvanat-ı ibtidaiyeden nakiiye fırkası ve jimnefslere müşabih bir taht-ı familyadır.

**APLOPOR, Aplopore (آپلوپور)** [hayv] Şimdiye kadar katî bir surette tayin ve tavsif edilmemiş olan bir hayvandır ki mercaniye fırkasından hamil-i ünbübe güruhuna mensuptur.

**APLOPERİSTAM, Aploperistamee (آپلوپریستام)** [neb] Rumcada “aplos” basit, “laperi” muhit, “setoma” ağız demektir. Üşniyelerden bir fasile olup basit bir “havl-ı fem peristoju” ile mücehhezdir. Ekseriya üşniye cinsinin havl-ı feminde bir halka bulunanların hemen hepsine bu isim verilmektedir.

**APLOPAP, Aplopappe (آپلوپاپ)** [neb] Rumcada “aplos” basit, “yappos” sorguç demektir. Menşeî Amerika’dan olan Türkçede yıldız ve kadife çiçeği ismi verilen nebatatı muhtevî bir nevdir. Cinsine de aynı nam verilir.

**APLOTARZ, Aplotarse (آپلوتارز)** [hayv] Mafsaliye şubesinden haşerat sınıfı mugammedülcenah haşeratın bir güruhu olup humasilersagdır.

**APLOR (اپلور)** [neb] Vahidülfilka nebatattan antropagon neciliyelerin bir cinsi.

**APLODAKTİL, Aplodactyle (آالوداقتيل)** [hayv] Rumcada, “apbpes” basit, “aktilos” parmak manasınadır. Esmakın perkuid familyasına mensup bir balık.

**APLODON, Aplodon (آپلودون)** [hayv] Naimenin zatülercülilbatniye fırkasına mensup helezonyalardan bir hayvan kavkaasıdır. Sümüklü böcek kabuğuna benzer.

**APLODON, Aplodone (آپلودون)** [neb] Rumcada “aplos” basit, “odonis” diş medektir. Üşniyelerden bir nev bu isim ile yad olunur.

**APLODONİT, Aplodenite (آپلودونيت)** [hayv] Rumcada “aplos” basit, “odonis” diş demektir. Hayvanat-ı fıkariyenin zatüssedaya takımına mensup köstebek ve dağ sıçanına benzer bir hayvan.

**APLODER, Aplodere (آپلوده ر)** [hayv] Rumcada “aplos” basit, “deras” cilt manasınadır. Mugammedülcenah haşeratların ersağı beş mafsallı bir böcek.

**APLODİSK, Aplodisque (آپلوديسك)** [neb] Rumcada "aplos" basit, "distos" kurs demektir. "Aplupab" cinsinden bir kısım nebata verilen isim.

**APLODİNOT, Aplodinote (آپلودينون)** §Amilodun

**APLUR, Aplure (آپلور)** [hayv] Lirzit *Lhyrsites* cinsinden bir balık.

**APLOSANTR, Aplocentre (آپلوسانتر)** [hayv] Rumcada "aplos" basit, "hasantrus" diken manasınadır. Esmaktan "korifen *coryphene*" cinsi.

**APLOSTAHYE, Aplostachyees (آپلوستاخيه)** [neb] Rumcada "aplos" basit, "estahis" başak, sünbül manasını müfittir. Çiçekleri sünbül-i basit tarzında sıralanmış nebatata bu isim verilir. §Sünbül

**APLUSTR, Aplustre (آپلوستر)** [hayv] §"Aplustrum"

**APLUSTRUM, Aplustrum (آپلوستروم)** [hayv] "Aplustrum". Yelkovan fırıldak manasınadır. Naime şubesine zatülercülilbatniye sınıfı "aplustride" familyasına mensup bir hayvandır. 1817 tarihinde "Şumahez *Schumaches*" tarafından mütalaa edilmiştir. "Aplostr" bunun muradifidir. Boyu gayet büyük, kurs-ı re's yaygın, kuddamen maktu, halfen iki canibi istilale ile nihayetlenmiştir ki bunlar kavkaanın üzerine yaslanırlar. Gözler halfte ve levahik-i lamisenin içine mevzudur. Ercüller kuddamen gayet geniş halfen kont ve maktudur. Kavkaasının büyük bir kısmı küreyvî-i emles, parlak ve müstaraz çizgilerle mücehhezdir. Heyet-i mecmua ucu sivri bir mahruta benzer.

Meşhur envaından yalnız "aplustrum aplostr *A. Aplostre*" mütalaa edilebilmiştir.

**APLUSTRİDE (آپلوستريده)** [hayv] Naime şubesinin zatülercülilbatniye sınıfından bir familya ismidir. Ecnası hayvaniyesinde re'ste levahık-ı lamise mevcut olup pek çok tenemmüv etmiştir. Bu suretle oldukça aplizyaya benzer. Kavkaaları haricen mülevvindir. Meşhur cinsi "aplostrum"dur. Bu kelimeye bakınız.

**APLUSTRUM (آپلوسترم)** [Tt] Fem ve cevf-i basit manasını müfittir.

**APLOSTEGU, Aplostegue (آپلوسته كو)** [hayv] Rumcada cevf-i basit manasını mutazammın "aplos" ve "estegü" kelimelerinde terekküp etmiştir. Bu naimenin kavkaasında birçok levhalar varsa da her birinde yalnız bir boşluk bulunur.

Aynı zamanda zatülercülirre'siye olan foramini ferlerin kavkaalarından yalnız bir boşluğu bulunanlara bu isim verilir.

**APLOSELİS, Aplocelis (آپلوسه ليس)** [hayv] Rumcada "aplos" basit, "kasılus, bacak manasınadır. Üç rusglu bir böcektir. Ki zatülercülilmafsaliye şubesinden haşerat sınıfı mugammedülcenah takımına mensuptur.

**APLOSNEMİ, Aplocnemia (آپلوسنه مى)** §Aploknemi

**APLOSONİKS, Aplosonyx (آپلوسونيقس)** [hayv] Rumcada "aplos" basit, "oniks" tırnak manasınadır. Zatülercülilmafsaliye şubesinden rübailersağ zümresine mensup mugammedülcenah haşerattan bir cins.

**APLOSER, Aplocere (آپلوسر)** [hayv] Rumcada "aplos" basit, "hasaras" boynuz manasınadır. Basitilkarn diye tercüme edilebilir. Haşerattan kurun-ı lamiseleri basit olanlara bu isim verilir. Harşefîlcenah sınıfından gececi bir kelebektir. Zülcenaheyn haşerattan levahık-ı lamisesi civarında canibî münferit eşarı bulunmayan böceklere de bu isim verilmiştir.

**APLOFİL, Aplophyile (آپلوفيل)** [snb] Sezabiye fasilesinin basit yapraklı olan nebatatı ihtiva eden bir nevin ismi.

**APLOKNEMİ, Aplochnemie (آپلوقنه مى)** [hayv] Rumcada "aplos" basit, "kanemi" uyluk manasınadır. Mugammedülcenah haşerattan tavilülkarn familyasına mensup bir böcek.

**APLOLOF, Aplolophe (آپلولوف)** §Haplolof

**APLOMİ, Aplomie (آپلومى)** [hayv] Rumcada "aplos" basit, "miya" sinek demektir. Zülcenaheyn haşerattan bir böceğe verilen isim.

**APLOMİTRİYUM, Aplomytrums (آپلوميتريوم)** [bina] Nakısatülgalkalardan jonjer manyası fasilesinin anakrejine kabilesine mensup bir cinse verilen isim.

**APLONİS, Aplonis (آپلونيس)** [hayv] Felemenk-i Cedit Amis Adaları'nda tesadüf edilen bir kuştur. Fransızların "*Merle*" dedikleri karatavuğa benzer. Aynı familyada mütalaa edilir. Tuyur-ı devriyenin müsennenülmünker taht sınıfındandır.

**APLONİŞE, Aploniche (آپلونيشه)** [hayv] Mafsaliye şubesinden haşerat sınıfı humasülersag taht sınıfa mensup bir böcektir. Felemenk-i Cedit'te mebzulen tesadüf edilmektedir.

**APLEKTRUM, Aplectrum (آپله كتروم)** [neb] "Aplectrom" tarzında telaffuz olunmalıdır. Rumcada "a" edat-ı nefydir. "plektrum" mehmuz (mehmiz) manasınadır. Mehmuzsuz demek sahlebiye fasilesinden bir cinse verilen isimdir. §Sahlebiye

**APLİT, Aplite (آپليت)** [z] Dalakarliya'da mebzulen bulunan koarç ve fild sepatten mürekkep bir kayadır. İntisacına nazaran "mikrogranik optik *optique microgranique*" zümresinden suhur-ı hamızeyinen kovarçı galib-i felspat ile kovarçı havî olan sınıftandır.

Aplit ismini ibtida Mösyö "Rozenbuş *Rosenbuseh*" tarafından verilmiştir. Manzaraca şekere benzer. Sahrada kovarçlar hubeybat tarzındadır. Rengi et kırmızılığındadır. Mösye "Mişel Levi" buna intisacından dolayı "mikrogranulit *mikrogranulite*" demişti. Bu kayalar maden damarı "filon" halindedir. Şu halde suhur indifaiyedendir.

**APLİD, Aplide (آپليد)** [hayv] Hayvanat-ı naimenin "asidi aeciddies" cinsine verilen isim.

**APLİZİYAS, Apiysiaeecs (آپلی زياس)** [hayv] Hayvanat-ı gayr-ı fıkariyeden naime şubesi zatülercülilbatniye sınıfından bir familyadır. Bu familyada apliziyalar bulunur.

**APLİDİ, Aplidie (آپليدی)** [hayv] Muğammedülcenah haşerattan beş altı nevi Bahr-ı Sefid havalî-i şarkiyesinde bulunan bir cins enva-ı hayvaniyesi hamasîlersagdır.

**APLİDİPYUM, Aplidium (آپليدييوم)** [hayv] Rumcada "aplizya" pislik manasınadır. Bu naime gastropodlara müteallik apliziyada familyasındadır. Hayvanın kendisi beyzî mutavvel, muhaddeptir. Levahık-ı femiyesi geniş, mülahham, zahrileri üznîdir. Gözleri binüfürların[?] kaidesinin kuddamındadır. Ercül-i kuddamen kesik, halfen incelmiştir. Apipodları geniş olup kıta-i zahriyeye münakistir. Hafatı hatt-ı mütavassıta temas eder. Halfen ise mültesiktir. Bürnüs kavkaayı setr eder. Bazen bürnüsü sifon hasıl edecek tarzda arkaya bükülür. Apipodlar arası çıkıntılıdır. Kısm-ı mütavassıtında oldukça geniş bir füveyhe bulunur. Galsama kavkaanın himayesi altındadır.

Kavkaası kabil inhina ince, nimşeffaf; karnı, hafif bir surette mukaardır. Mahrutî olmayıp zirve-i hakiyesi haddır. Hafe-i kuddamisi müdevver, halfisi ise hafif bir tarzda mukavvestir. Elliden fazla nevi her denizde bulunur. En meşhuru "âplizya depilons *A. Depilans*" ismini alan nevidir. Bu naime 1767 tarihinde Line tarafından tetkik edilmiştir.

**APLİZİLLA, Aplysiella (آپلی زیللا)** [hayv] 1873'te Fişer tarafından tetkik edilmiş bir naimedir. Gastropodlara müteallik aploziide familyasındandır. Cismi mutavval, aniki çıkıntılı, dar, ercülü halfen yaygın olup apipodları tulunun büyük bir kısmıyla kesb iltisak etmiştir.

**APNOMON, Apnenmone (آپنومون)** [Tt] Adimülrie demektir. Gayr-ı fıkariyeden mukanfezülcilt hayvanata müteallik rieleri bulunmayan holotorileri zümresi.

**APOA, Apoa (آپوآ)** [Tt] Brezilya'da yaşarır nev ördektir. Aynı memlekette yaşayan bir nev yılana da bu isim verilir.

**APOATR, Apoatre (آپوآتر)** [Tt] Yabanî sarı arıların Latincede nam-ı adisi. Kullanılmaz.

**APOİKA, Apoica (آپواقا)** [hayv] Mafsaliye şubesinin zülcenah haşerattan sarı yaban arıları familyasından bir böcektir. Şimalî Amerika'da tesadüf olunmaktadır.

**APOAKONİTİN, Apoaconitine (آپوآقونیتین)** [k] Akonitin maddesinin kaynar ve sulu hamızların tesiriyle bir zerre su tard ederek tahavvülünden mütehassıl cisim.

**APOİKA, Apoica (آپوئی قا)** [hayv] Gışaîlcenah haşeratın ibreli takımından Amerika'nın cünub taraflarında bulunan bir cins.

**APOPZİD, Apopsids (آپوپزید)** [hayv] Hüthüt veya çavuşkuşu ismi verilen hayvana müşabih bir kuş.

**APOPLANEZİ, Apoplanesie (آپوپلانه زی)** [neb] Bakliye fasilesinin firaşiye tahtülfasilesine müteallik Meksika'da nabit ve yaprakları tam, birçok adet vüreykattan mürekkep yalnız bir şecireyi havî bir cins.

**APOTER, Apotere (آپوتر)** [neb] Java'da "solatri" ismi verilen bir ağaçtır. Ratinciye-i nukatiye fasilesine müteallliktir.

**APOTES, Apotece (آپوتث)** [neb] Şeybiyelerde uzv-ı tenasülü ihtiva eden aksama "apotei ve apotesyum" de derler. Türkçeye "apoteciya" suretinde nakl olunmuştur. Bu kelimeye bakınız.

**APOTEPYA (آپوته پیا)** [neb] §Apotecya

**APOTECYA, Apotecia (آپوتجیا)** [neb] Buna "apotes, apotesyun" da derler. Rumcada "apoteçi" muhafaza mahali manasınadır. Esasen "apo" harf-i cerdir. "Tes" ise "mahfaza" manasınadır. Şeybiyelerde bezirat mahfaza veya ekyas içinde saklıdır. Bu mahfaza veya kisler ise, doğrudan doğruya tallus veyahut gayet ince hüceyrelerden müteşekkil bir nesec üzerine irtikaz etmişlerdir. Bu nesece "ipotecyum *hypothecium*" ismi verilir. Bu kiseler birçok hüceyrat ile mahluttur ki aynı cinstendir ve "yarafız" ismini alırlar. Bu ekyasın ebyuta ciyumlarım üzerinde vücuda getirdikleri nesece ise "imenyun *hymenium*" denir. Bazen bu mahfazalar bezire toplanıp bir müsemmer husule getirir. Bunlarda iktisap ettikleri şekle nazaran birçok isimler alırlar: Kürevî olana "apoteçya" şibh-i kursî olana "sotl" hattî olana ise "nirel" denir.

**APOTOM, Apotom (آپوتوم)** [hayv] Haşerat sınıfı, mugammedülcenah taht sınıfından humasîlersag bir böcek

**APOTEMNON, Apotemnon (آپوتمنون)** [neb] Nakısatülfilka nebattan kunimiçetlere müteallik bir mantar.

**APOTOMOPTER, Apoiomopter (آپوئوموپتر)** [hayv] Rumcada "apotomus" maktu, "peterus" kanat manasınadır. "Maktuülcünha" tarzında tercüme edilebilir. Mugammedülcenah haşerattan humasülersag bir böcektir.

**APODANT, Apodantha (آپودانت)** [neb] Nakısatülfilkalardan rafilesizyasa fasilesine mensup bir yosun cinsi.

**APOTOMODER, Apotomodere (آپوتوموده ر)** [hayv] Mugammedülcenah haşerattan rubaîlersag bir böcektir. Yalnız bir nevi malumdur. Bunu Sen Dominik'te tesadüf olunmuştur.

**APODOT, Apodotes (آپودوت)** [neb] Şefeviye fasilesinden iplis cinsi.

**APODOTİN, Apodogyne (آپودوتين)** [neb] Rumcada “a” madumiyet beyan eder. Podus ayak, jini diş demektir. Beyzin kaidesine vüreykat-ı zahriyeden biri irtikaz etmezse bu isim verilir.

**APODOSFAL, Apodocphals (آپودوسپال)** [neb] Rumcada “apodo, apodus” ayaksız, “kefali” baş manasınadır. “Madümülredirre’siye” mukabilidir. Nebatatta ezhar-ı gasnelerde veya ıbtlarda demet tarzında toplanacak olursa bu isim verilir.

**APODONT, Apodonte (آپودونت)** [hayv] Uskumruya nimmüşabih bir balıktır. Kibiyum *cibium* denilen balığın müradifi.

**APODER, Apodere (آپوده ر)** [hayv] Mafsaliye şubesinden haşerat sınıfına mensup mugammedülcenah rübaîlersag bir böcektir.

**APOR, Apore (آپور)** [neb] Rumcada “a” edat-ı nefy “porus” fetha manasınadır. Zatülfilka şubesi sahlebiye fasilesine mensup bir cins.

**APORRETİN, Aporrhetine (آپوررتين)** [K] Ravend reçinas. Ravend köklerinden çıkarılan rengi siyah ve parlak bir ratencdir.

**APOROBRANŞ, Aporobranche (آپوروبرانش)** [hayv] Rumcada “aporus” zaif “biranşiya” galsama demektir. Galsaması az nema bulmuş esmaka bu isim verilir.

**APOROBRANŞ, Aporobranche (آپوروبرانش)** [hayv] Ankebutiyeden bir sınıfa verilen isimdir. Ecnas-ı hayvaniyesinin vücutlarındaki fütühat-ı teneffüsiyeleri az mütenemmüdür.

**APOROZ, Aporose (آپوروز)** [hayv] Rumcada “a” edat-ı nefy “porus” yol manasınadır. Kanarya ve Burbunki Adaları’nda yaşar zülcenaheynden bir böcek.

**APROZ (آپروز)** [neb] Nebatatta iki falakalılardan feribonya fasilesinden nillante kabilesine müteallik bu isim de bir cins vardır.

**APOROS, Aporose (آپوروس)** [neb] §Aporoz

**APOROSEFAL, Aporocephale (آپوروسه فال)** [hayv] Bunu “aporokefal” suretinde telaffuz etmelidir. Rumcada “aporos” ercül “kefali” baş manasına mütezammindir. Bazı böcek

veya naimelerin re'sini bilhassa vücuttan tefrik güç olduğundan bu gibi hayvanata "gayr-ı merîilre's" manasına "aporokefal" derler.

**APUS, Apus (آپوس)** [neb] Bu zamme-i galiza ile yani "*Apous*" tarzında da telaffuz olunabilir. Rumcada "a" nefy beyan eder. "Podus" ercül manasınadır. Adimetülercül manasına getirse de nebatatta ayak bulunmaya çoğundan bu tabir doğru olamaz. Bu "adimetülzenb *sessile*" tarzında tercüme edilebilir. Esasen bu kelimenin müradifidir. §Sapsız, adimetülzenb.

**APOSİN, Apocyn (آپوسين)** [neb] §Kazib haşiş otu, köpek boğan, makarilkelb

**APOSİRT, Apocyrte (آپوسيرت)** [hayv] Rumcada "a" edat-ı nefy "sirtoz" muvec manasınadır. Gayr-ı fıkariyeden mafsaliye şubesi haşerat sınıfına mensup mugammedülcenah bir böcektir. Rübaîlersag güruhundandır.

**APOĞLUS, Apoglucique (آپوغلوس)** [k] (Hamız) şekeri memdüd hamız-ı kibrit tesirine bırakmakla istihsal olunan hamız. Bu hamızın rengi esmerdir. §Karamel, asamer, hamız-ı glusik, hamız-ı ülemik.

**APOĞON, Apogon (آپوغون)** [hayv] Rumcada "apoğon" sakalsız manasınadır. Bunda sakal tarzında eşar bulunmadığından bu isim verilmiştir. "Fıkariyeden perkoid *percoide*" familyası müşevvekülmesbeh taht sınıfına mensup bir balıktır. Vücudu kısa, harşefleri büyüktür. Ciltten kolaylıkla ayrılabilir. Boyu 50 ve 51 santimetre arasında tahallüf eder. Buna adi "barbunya balığı" da derler. Rengi kırmızıdır. Altın gibi parlar. Bahr-ı Sefid havzasında bulunursa da en ziyade Bahr-ı Ahmer'de yüzer. Malta civarından bulunan nevine "adi apoğun" derler ki buna Kövye "*Apagon rex mulieren*" ismini vermişti. Line ise "Mullus imberble" der. Eti gayet lezizdir.

**APOĞON, Apogon (آپوغون)** [neb] Mürekkebe fasilesinin Hint baiye kabilesine müteallik çiçekleri sarı, haşiş nebatları havî şimalî Amerika'da tesadüf olunan nebatatı havî bir cins.

**APOĞON, Apogones (آپوغون)** [neb] Tahaliyelerden perisnonun mahfazası bulunmayanlara verilmiş isim.

**APOĞONİ, Apogoni (آپوغونى)** [havy] Tüysüz manasınadır. Mafsaliye şubesinden muğammedülcenah haşerat sınıfına mensup humasulersag bir böcektir. Brezilya'da bir nevi mütalaa edilmiştir.

**APOFİL, Apophyle (آپوفیل)** [hayv] Mafsaliye şubesi, haşerat takımı muğammedülcenah cinsine müteallik rübaîlersag bir böcektir. Senegal ve Kab'da kesretle bulunur.

**APOFİLLİT, Apophyllite (آپوفیلليت)** [mea] Kolaylıkla tabakaları yekdiğerinden ayrılan bir madde-i turabiyedir. Rengi parlak sedefîdir. Tipleri menşur-ı kaim şeklindedir. Mütenazır ve rübaîlzevayedir. *Ichthyophkalme, Tesselite, Oxhaverite, Abline* lügatları bunun müradifidir. Terkibi: Silisiyet-i kils, potas ve sudan ibarettir. Remzi şu tarzda irae olunur:

Evsafı: Hamız-ı klormadan müteessir olur, silis sofuf halinde kalır. Kimyada müstamel "matras" ismi verilen surahide sulanır ve açık tüplerde flor teamülü ita eder. Mösyö "Veler wreller" bu madeni bir tüp içinde 170 veya 190 derecede su ile teshinden sonra soğumaya terk edince aynı maddede billurları elde etmiştir. Kesafeti 2,35-2,4 salabeti ise 4,5-5 derecesindedir.

**APOKALBAS, Apocalbace (آپوقالباس)** [neb] Tabiatı hakkında nebatiyunca malumat-ı mufassala verilememiştir. Feribundan müstahriç zehirli bir reçinedir.

**APOKAPON, Apocapon (آپوقاپون)** [neb] Madagaskar Adası'nda tenebbüt eden zehirli bir ağaçtır. Bezirlerinden bir hulasa-i zeytiye istihraç olunur. Yerliler saçları yağlamak için kullanır.

**APOKRANİ, Apocrenique (آپوقرانى)** [k] (Hamız) İsveç'te "Parla" maden sularının havî olduğu hamızdır. Brezilyos bunun miyah-ı hadidiyede bulunduğunu söylemiştir. Bunu ayırmak için miyah-ı hadidiyenin ka'rında tahassul eden çamurlar potas ile kaynatılıp süzülür ve hamız-ı hal ile tadil edilir. Bunu müteakip de halib-i nuhas ile tersib olunur. Apokranit nuhastan müteşekkil olan rüsub kükürtlü müvelledülma ile tahlil edilir.

Bu hamız esmerdir. Suda az erir. İspirtoda münhaldir. Ta'amı kabızdır. Feloy olan emlahı miyahtır. Suda erir, ispirtoda erimez. Mösyö "Molder" bunun terkibini şu suretle irae ediyor:

$24_k\ 12_m\ 12_m$

**APOKLE, Apoclee (آپوپله)** [hayv] Zülcenaheyn haşerattan bir cins.

**APOL, Apolle (آپول)** [hayv] Bazı tabiiyunca kabul edilmeyen bir naime cinsi. Mulgur, tiritonide familyasına mensup bir naimeye "Apollo *apollo*" ismini vermiştir ki bu esasen terbitonlardan "girina" namındaki naimenin müradifidir. §Teritun

**APOLLON, Apollon (آپوللون)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden mafsaliye şubesine mensup küçük bir kelebektir. En ziyade “Alp” Dağları’nda bulunur.

**APULEJA, Apuleja (آپوله ژا)** [neb] Bakliye fasilesinden Andre Sezalipini tarafından mütalaa edilmiş bir cinstir. Bir nevi malumdur. Bu ağaçlar en ziyade “Riyo dö Janero” kurbunda mebzuldur.

**APOLEKT, Apolecte (آپولكت)** [hayv] Fıkariyeden esmak takımı “*Scomberoide trachinote*” familyasına müteallik bir balık.

**APOLEMİ, Apolemie (آپوله مى)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden poliye şubesi epderomeduz fırkasına müteallik bir akalef cinsi.

**APOLİT (آپوليت)** §Apiyen

**APOMA, Apoma (آپوما)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden naime şubesi zatülercülilbatniye sınıfı “silindirellada a” familyasına müteallik silindirella cinsinden bir naimeye verilen isim.

**APOMORFİN, Apomorphine (آپومورفين)** [k] 17f 17m 2m terkibinde sunî bir şibh-i kalevîdir.

Morfin kapalı bir kap derununda hamız-ı klorma ile yüz elli dereceye kadar ısıtılırsa apomorfin istihsal olunur. Bunun için bir kısım saf morfin ve yirmi kısımda saf emiz klorma elde edilip ısıtıldıktan sonra yine aynı kap içinde bu cisimler teblil edilir. Eşbaı içinde fazla miktarda “sanî karbonit sod” lazımdır. Bu zaman apormorfin ile morfin kabın dibine çökerler. Üstündeki fazla mayi alındıktan sonra rüsub eter ile hallolunur ve apomorfin ayrılır. Eterde eriyen apomorfin birkaç damla hamız-ı klorma ilavesiyle klor maiyet apomorfin halinde billurlar alınır. Bu billurlarda sanî karbonit sod ile muamele ve tersib edildikten sonra tortular yıkanır ve derhal kurutulursa apomorfin elde edilir.

Apomorfin bir kısım su gaip etmesiyle morfinden ayrılır. Bu, doğrudan doğruya bir klor maiyet apomorfindir.

Havas: Apomorfin bilamadır. Renksiz, tebellüre kabiliyetli, suda erimez, ispirtoda, eterde, kloformda, hamız-ı klormalı suda çok münhaldir. Mahlulları tedricen yeşil bir renk alıp hava temasında esmerleşirse de hassa-i fizyolojisi gaip etmez. Hamızlarla birleşir. Rütubetli yerlerde saklanırsa yeniden su kazanarak morfine tahavvül eder. Bunun için ağzını muntazaman kapatmalıdır. Mahlulü beş on günde bozulur. Hava temasında daima

tahammüz eder. Gümüş ve altın mülhallerini hararet yardımıyla irca eder. Hamız-ı klorma ile muamelesinde esmer kırmızı… Hamız-ı azotla erguvanî bir renk verir.

Beş miligram apomorfin bir santimetre mükaab ma-ı mukattar içinde eritilip tahtilcilt şırınga edilirse kayı davet eder. Bir santimetrede daha az miktarda dahilen alınırsa mükşadır. Son derece semîdir.

Büyük hayvanlara tahtilcilt 20 santigram kadar zerki caizdir. Difteri ve zehirlenme alametlerinde müstameldir.

Klor maiyet apomorfin: Bu cisim renksiz 27 misli ispirtoda. 30 misli suda erir. Eterde gayr-ı münhaldir. Ziya muvacehesinde ve hava temasında rengi yeşile tahavvül eder.

**APOMESTOM, Apomestom (آپومه ستوم)** [hayv] Rumcada “apo” üzerine, “meznos” vasat, “setoma” fem manalarınadır. Femleri merkezde bulunmayan deniz kestanalerine bu isim verilir. Bu hayvanlar gayr-ı fıkariyeden mukanfezilcilt fırkasına mütealliktir.

**APOMESYİN, Apomecyne (آپومه سین)** [hayv] Gayr-ı fakiriyeden mafsaliye şubesi haşerat sınıfından Hindistan-ı şarkîde bulunur bir böcektir. Üst kanatları ilitri olduğundan mugammedülcenah haşeratlar miyanında mütalaa edilir. Rübaîlersagdır.

**APOMEKOMETRE, Apomecometre (آپومقومتره)** [fiz] Uzakta bulunan şeylerin mesafelerini ölçmeye mahsus alet.

**APOMİDOPTER, Epomidoptere (آپومی دوپتر)** [hayv] Haşerattan gışaîlcenah taht sınıfı ve hamil-i ibre bir böcektir. Ecnihanın tevellüt ettiği mahalde apolet tarzında birer harşefin mevcudiyetiyle temiz eder.

**APON, Apon (آپون)** [neb] Nakısatülfilikalardan “yaftara kosperme” yosunların cinsi.

**APONOJETON, Aponojeton (آپونوژه تون)** [neb] Aponajenase fasilesinden kafesî halde ve miyahı 5-6 nevi muhtevî bir cins.

**APONOJETON, Aponojeton (آپونوژه تون)** [neb] Zatülfilka şubesinden aponozene fasilesine mensup bir nebattır. Afrika-yı midarîde Hint, Madagaskar havalisinde tenebbüt eder. Köklerinde mevadd-ı nişaiye bulunduğundan biraz mugaddidir.

**APONOJETE, Aponogetees (آپونوژه ته)** [neb] Zatülfilka şubesine mensup bir fasileye verilen isimdir. Bu fasileye mensup nebatların sakları yerde sürünür, hepsi hemen miyahî

haşişedendir. Yaprakları mağtus ve sabih, çiçekleri gılafsız ve sünbüle, uzv-ı tezkir 6-20 kadar muhtelif, mebiz 3-5 adet, zenebsiz, bir misketli, esmarı, cerabı, inficarı ise batınîdir. Süveydaları yoktur.

Cinsleri arasında "aponojeton" ve "ovirander" vardır.

**APONİKA, Aponica (آپونيقا)** [hayv] Yunancadan mehuzdur. Hayvanat-ı gayr-ı fıkariyeden haşerat sınıfı gışaîlcenah karıncaya benzer bir böcektir.

**APEROSTOMA, Aperostoma (آپروستوما)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden, naime şubesi, zatülercülilbatniye sınıfı "sikloferidea" familyasına mensup bir naimedir. İbtida, 1848 senesine "terocel" tarafından mütalaa edilmiştir. Rumca'da "sıktala nemamşeh" manasına müfit "apiro" kelimesi ile ağız manasına gelen "setomo" kelimelerinden alınmıştır.

Kavkaası basık, vüsatçe, münharif sakbesi nimmüdevver, kısm-ı halfîsi oldukça zaviyeli havl-i fem basit, bazen kesif, sedid kilsi ve karnî merkezi Amerika'da çok bulunur.

**APEREA, Aperea (آپه ره آ)** [hayv] Fıkariyeden kazma takımına müteallik bir hayvandır. Bunu "kobay aperea" ismiyle yad ederler. Bu cins pek eskiden beri malum idi. 26-30 santimetre uzunluğundadır. Yüksekliği de 80 santimetredir, sırtının üzeri sarı diğer tarafları esmerdir. Burnunun ucundaki kıllar daima siyahtır. Brezilya'da çok bulunur. Paraguvay'da çalılar arasında avlarlar.

**APİ (آپی)** §Apyus

**APYARİT, Apiarites (آپياريت)** [hayv] Haşeratın gışaîlcenah sınıfından apyaride familyasına mensup bir kabile ismi.

**APYARİDE, Apiarides (آپياريده)** [hayv] Haşeratın gışaîlcenah sınıfından bir familya ismi. Başlıca "apyarit ve meliyonit" namıyla iki kabileyi ihtiva eder.

**APYASTR, Apiastre (آپياستر)** [neb] Sivanya fasilesinden bir cinse verilen isim.

**APİİN, Apiine (آپی ئين)** [hayv] Mugammedülcenah haşerattan küçük şaransun dinlan haşeratı havî bir feria.

**APİİN, Apiin (آپی ئين)** [k] 27r 32k 16m terkibinde maydanozdan müstahric renksiz, rayihasız bir şibh-i kalevîdir ki derece-i zubani "180" derecedir. Taht azotit rasas ilavesiyle sarı bir

rüsub hasıl eder. Harirî ibreler şeklinde tebellür eder. Bu ibrelerin erimesi 227 dereceye doğrudur. Taht-ı azotit rasas ile husule gelen tortu kibritit hadid ile kırmızıya boyanır.

Apiin hamız-ı krom ile tahmiz edilecek olursa hamız-ı hal teşekkül eder. Hamız-ı klorma ile teshin edilirse arzenin ile glokoz tahassül eder.

85 kısım soğuk suda münhaldir. Eterde gayr-ı münhal sıcak suda daha fazla münhal olduğu gibi soğuk ispirtoda da az erir.

Mütekasif hamız-ı kibrit içinde soğuk olarak eritilen apiin üzerine bir miktar su katılırsa bir rüsub hasıl olur. Bu rüsub yıkanır, kurutulur ve neticede esmer sarımtırak bir tuz elde edilir. Bu da apiinden daha az miktarda olarak sıcak suda münhaldir. Amonyak apiini bozmaksızın eritir. Apiini istihsali için miktar-ı kafî maydanozu su ile kaynatmak elverir.

**EPİPOD, Epipode (أپی پود)** [Tt] İsm-i müzekker. Rumcada “epi” üzerinde “poves” ercül manasınadır. Naimenin gastropod sınıfa müteallik hayvanatın gışa-yı cildisinin beşinci kısmı, bir nesin hafesi bu aza-yı sebhiye ile ercül arasında bir hudut vücuda getirir ve oldukça ercülün üzerine mültesıktır. “Fevkülercül” demektir.

İlm-i nebatat ıstılahında bazı nebatların mebyezi yakınında ve zeneb-i zühренin zirvesinde tevellüt eden derin…

Buna “epiyodiyum” da derler.

**EPİPODİYUM, Epipodium (أپی پودیوم)** [Tt] §Epipod

**EPİSEA, Epicea (أپیثه آ)** [neb] “Buna kazib çam” veya “adi çam sakızı” veya “Norveç çamı” da derler. İsm-i fennîsi “*picea excolso*”dur. Sanevberiye fasilesinin çam cinsine müteallıktir. Şekli ahramî olup kırk metre irtifaındandır. Şuabat-ı halkavî dalları uzundur. Yaprakları sert ve şibh-i rübaîlzevayadır. Harşefleri ince ve müstemerdir. Meyvesi üzerinde bulunan harşefler ayrılmadan yere düşer.

Sak veya ağsanı üzerinde şaklar icra ederek çam sakızı veya burğunya zifti namında bir terementi istihrac olunur.

**EPİDOT, Epidote (أپیدوت)** [maa] Terkibi “silisit alüminyum”dan ibaret yeşil bir madendir. Abbe Huî, epidotun şekli mütevazîladla gibi nazar-ı itibare alıyor. Rumcada fazla, fevk-i manalarını müfit “epi” kelimesi ile verilmiş manasına gelen “dotus” kelimesinden alınmıştır. Sıklet-i izafiye 3,35-3,45’tir. Salabeti 6,5 miktarındadır.

Epidotun nevaı arasında “zoisit *zoisit*, tallit *thalite*, piemontit *piemontils*” ismiyle bugünkü madenşinaslar üç taht-ı nev mütalaa ediyorlar. (Bu kelimelere bakınız.)

**EPİDERMOZ, Epidermos (أپی ده رموز)** [k] Kıl, tırnak, boynuz gibi serevî mahsullerin esasını teşkil eden bir maddedir. Terkibinde nispeten kömür az; azot, kükürt çoktur. Bu madde kibrinin hamızlardan biriyle muamelesinden husule gelen suda münhal beyaz rüsuba pek benzer. Şişelerin üzerinde mevcut şerevî gışayı da teşkil eden bu cisimdir. Nebatattaki beşerenin esasını meydana koyduğu gibi aza-yı hevaiyelerini de örtüp harice karşı muhafızlık hidmetinde bulunur. Bira mayası evvela potas sonra su ve sirke ruhu ile muamele edildiğinde oldukça koyu bir sellüz husule gelir ki bunun terkibi “öklein” ile “epidermoz”dan ibarettir. Bu cisim su, ispirto, eter, hamız-ı kibrit derununda erimez. Esasları içinde münhaldir. Kezzap ile karıştırılırsa ratenci mürekkepler husule getirir.

**APİRİT, Apirite (آپی ریت)** §Normalin apir

**APRİA, Apyria (آپری آ)** [k] Bir nev tuzdur. Hindistan’da bulunan bir cins ceviz ağacının meyvelerinden çıkarılır. Bu adeta nişastaya benzer, beyazdır. Biraz muharrik, soğuk suda daha ziyade münhaldir. Uzvî bir şibh-i kalevî.

**APİZİA, Apyziae (آپیزی آ)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden naime şubesini azdülricliye takımı, artikolata zümresine mensup bir naimedir ki ibtida 1862 tarihinde “Birvun” tarafından izah edilmiştir.

**APİJENİN, Apigennine (آپی ژه نین)** [k] Apiin maddesinin kaynar hamız-ı klorma ile tezaufundan hasıl olan madde.

**APİS, Apis (آپیس)** [fa] Eski Mısırlıların mabud tanıdıkları öküz. Eskiden Mısır’da Oziris ile zevcesi bulunan “İzis”in ayinleri hüküm sürerdi. İzis’in mabedinde “olmuş, var, olacak ne mevcut ise hepsi beneyim” ibaresi hakkedilmiştir. Rivayete nazaran İzis’in oğlu babasını katledip bir sandık derununda “Nil”e atan “Tigon” ile kavga edip galip gelmişti. Bade “Tigon”u yakalayıp hapsetti. Validesi ise zevcinin katili “Tigon”u afv ile, zincir-i esaretten kurtardı. Bu zaman “Hors” annesine hiddetlenip başındaki tacı yere attı. Bu anda Mısır alihelerinde “Tot *Thote*” mabudu “İzis”in omuzları üstüne bir inek başı koymuştur ki bilahire maabid-i Mısriyede bulunan öküz kafaları bundan kinaye olsa gerektir.

"Apis" tesmiye edilen boğa, ziraat ilahı "Üziris"i ima eder. Mısır-ı kadim ahalîsi "Apis"i en büyük mabud tanırlar ve ona ibadet ederlerdi.

Bu sevr mukaddesin mabud olabilmesi için başlıca şerait şunlardır:

Vücudunu setreden cildinin tonu kamilen siyah, tüyleri uzun, cephesinde müselles şeklinde beyaz bir nokta bulunacaktır. Zahrında akbaba nişaneleri veyahut "kartal" resminin mevcudiyeti… Kuyruğundan eşarın zafiyeti, lisan altında "hunfesa *Escorgot*" şeklinin görülmesi… Boğaz ve karnının altı beyaz olmasıdır.

Hunfesadan, tahtüllisan bir leke murat edilmiştir ki ekseriya, siyah tondaki bakaratta tesadüf olunur.

Apis'in mabud mevkiini işgal müddeti ancak yirmi beş seneye münhasırdır. Bu müddet tamam oldu mu, rahipler Apis'i Nil'e atıp boğarlar ve cesedini alırlar, mevadd-ı ıtrîyeyi havî sularda tahnit ettikten sonra, merasim-i mutada ile "serapnom" denilen mabede götürürler ve orada evvelce "Apis"ler için hazırlanmış taş mezarlar içine bırakırlar. Diğer buna benzer bir Apis öküzü bulunana kadar ahalî matem içinde yaşar. Yeni bulunan genç "Apis"e de mükellef bir ayin icrası şarttır.

Apis hakkında mukaddemat serdeden birçok müellifler, eski Mısrîlerin hayatları ziraatla kaim olduğundan çiftçilikle münasebettar olan öküzlere bu surette ibadete mecbur kaldıklarını izah ediyorlar.

Elhasıl Mısrata ahalisi arasında reis ilah tarafından tertip olunan ziraat ilahı "Öziris", "Apis" suretine temessül etmiştir.

Eğer Apis kendi kendine ölecek olursa bugün Mısırlılar için bir yevm-i felaket ve şeamet addedilirdi. Bin müşkülat ile buldukları yeni Apis'i "Nil" vadisinde muntazaman kırk gün kadar beslemedikten sonra "Menifis" kasabasına götürüp bunun hakkında ayin ve merasim yapmazlardı. Eski Mısırlılar arasında hiçbir ayin "Apis boğası" ayini kadar garip değildi; çünkü bu öküz onların indinde dünyanın amiri, mabud-ı hilkat bulunan "Fetah"ın ikinci hayatı idi. Mısır-ı kadimede icra-yı hükümet eden "Batalma" zamanında eski Yunanîlerde "Apis"e ibadet ederlerdi.

**APİST, Apiste (آپيست)** [hayv] Hayvanat-ı fıkariyeden müşevvekül mesbeh esmak kabilesine müteallik cildi tarakvarî bir balıktır. Bu da "ekzesenus" denilen uçucu balıklar arasında bulunur ki bu zümreye "eskomeberesoside *seomberesochlee*" ismi verilir, batnî mesbehleri arizdir. Sath-ı bahirden 4-5 metre kadar yükselebilir. Bir sıçrayışta deniz üzerinde 150 metre katedenleri de vardır. Bunların ziyade menatık-ı hare denizlerinde yaşarlar.

**APİKİR, Apicre (آپيقر)** [neb] Rumcada “apikarus” acı olmayan manasına müfittir. Zanbakiye fasilesinden Sabriye cinsine mensup bir nebat.

**APİKOTA (آپی قوتا)** [hayv] Mugammedülcenah bir böcektir. En ziyade “milaber *mylabre*” ismi verilen kunduz böceğine benzer.

**EPİNOŞ, Epinoche (أپی نوش)** [hayv] Tasnif-i esmakta “telüusten zümresini işgal eder. Epinoş küçük bir balıktır. Nehirlerde, tatlı sularda bulunur. “İskavrit” balığına müşabehet ibraz eder. Umumiyetle Avrupa’da, Şimalî Amerika’da ve Fransa’nın şimali sularında yaşar. Cildi bütün imtidadınca harşefsizdir. Fransa’da bulunan balıkların en küçüğü, binaenaleyh en lezizidir. Yumurtalarını hıfz için bir yuva inşa eder. Bundan kinaye olarak “yuva yapan balık” derler. Esmakın tenasülü tebyizî olduğundan taş kovuklarına, cereyanı batî olan mahallere yumurtalarını bırakırlar, bu balıkta harap zamanında yumurtalarını vaktiyle inşa ettiği yuvaya yerleştirir. Erkekler bunun üzerine “levenî semek” dedikleri bezirat-ı meneviyelerini bırakır. Bu yumurtaları telkih ederler. İlkahtan on, on bir gün sonra yavrular meydana çıkar. Bunun tulu elli santimetredir.

Epinoşların envaı arasında 6-8 santimetre tulunda dikenli balıklara tesadüf olunur. Beş santimetreye tecavüz edemeyen “trakunya” balıkları da bu cinstendir.

**APPİOS, Appios (آپپيؤس)** [neb] Firaşiye fasilesine mensup bir nebattır. Asya ve Amerika’nın sıcak havalisinde tenebbüt eder. Çiçeklerinin letafetinden naşî Avrupa’da hususî çiçek bahçelerinde, limonluklarında teksir edilmektedir. Köklerinde çok miktarda mevadd-ı nişaiye vardır.

**APİYUS, Appius (آپپيوس)** [neb] Buna “api” de derler. Güneşe maruz kalan tarafı kırmızı ve pek güzel bir elmaya eski Latinlerin verdikleri isimdir. Apiyus namında bir zat bu nevi mütalaa ettiğinden namına izafe edilmiştir. Türkçede “kiraz elması” dedikleri meyve budur. Fransız buna “pomme d’api” diyorlar.

Bu meyveye hasıl eden şecerin boyu mutavassıt, ağsanı uzun ve kaimdir. Meyve nisana kadar saklanabilir. Birçok envaı varsa da en meşhurları “*apius commume*”dir. Meyvesi biraz esmer olanlara “büyük api” diyorlar. Bazı memleketlerimizde buna “kel elması” diyenler de vardır.

**APİUS, Apius (آپيؤس)** [hayv] Mafsaliye şubesinden haşerat sınıfı muğammedülcenah bir böcektir. Dört ersaglılar güruhundandır. Apiyuna tekabül eder.

**APİOSER, Apiocere (آپيوسر)** [hayv] Felemenk-i Cedide'de bulunur bir böcektir. Mafsaliyeden kurun-ı lamiseleri basit olan haşerat sınıfına mensup bir cinse de bu isim verilir.

**APİOSERAS, Apioceras (آپيوسراس)** [hayv] Gayr-ı fakiriyeden naime şubesi merculülre's takımına mensup mezuseras isminde bir naimenin ism-i müradifi.

**APİOKARP, Apiocarpe (آپيوقارپ)** [neb] Apluye dikum eşniyelerden bir fasileye verilen isim.

**APİOKRİDİN, Apiocridines (آپيوقريدين)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden mukanfezülcilt takımına müteallik bir familya ismidir. Bazıları poliplerde mütalaa ediyorlar.

**APİOKRİNİT, Apiocrinite (آپيوقرپنيت)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden mukanfezülcilt takımına müteallik bir familyadır. Apiokridin ile birlikte bulunur. Bazı müellifler bunu poliplerde mütalaa ediyorlar.

**APİOL, Apiole (آپيول)** [k] 13f 14r 5m terkibinde, maydanoz ıtrında mevcut bir cisimdir, maydanoz tohumları alınıp su buharı yardımıyla taktir edilerek istihsal olunur. Kendisi hem eter-i metilin ve eter-i metil-i sanî, alil banzindir. Billurları ibrevîdir. 30 derecede zuban 294 derecede galeyan eder. Sudan ağırdır. Suda erimez. Aseton, banzin, eter-i asetik, eter-i petrol, ispirto, eter-i floroformda münhaldir. Lezzeti harikadır. Hamızlar, esaslarla birleşmez. Fevk-i manganit potas ile tahammuz eder. Potas mahlul küûlesiyle uzun müddet kaynatılırsa "izapyol" denilen bir cisme tebeddül eder. Sanî kromit potas ve hamız-ı kibrit ile tahmiz edilse "aldiid apyolik 10f 10m 5m" olur. Fevk-i manganit potasın kalevî bir mahlul ile kaynatılsa "hamız-ı apyol 10f 10m 6m" husule getirir. Bromun kibrit-i karbondaki mahlulü apyolin kibritit karbondaki muamelesinde üç biromili bir müştak hasıl eder.

Tababette kullanılan apyol bir mahsul değildir. Apyolun rengi koyu sarı bir mayidir. Kokusu vahiz, ta'amı hariftir. Küûlde bulanık bir tortu husule getirir.

En ziyade mutammis makamında müstameldir. İnsanlara 25 santigram miktarında verilebilir. 2 grama kadar dafi hummadır. Ekseriya gliserin ile tağyiş olunur.

İzapyol: 250 santimetre mükaabi küûl, 50 gram potastan müteşekkil bir mahlule 20 gram apyol konarak 15 saat kadar müberred saadli hamam-ı maride ısıtılır. Mayi tebritten sonra bir litre su içine dökülür. Billurî bir toz hasıl olur. Bade o toz yıkanır. Eterde, asetonda, banzinde, ispirtoda, sıcak hamız halde münhaldir.

**APİON, Apion (آپیون)** [hayv] Şekli armuda benzediğinden Rumcada "apion" denmiştir. Mugammedülcenah bir böcektir. Bahçelerde bulunan sebzelere hazarı dokunur. İki yüzden fazla nevi vardır. Vücudu gayet küçük ve armut şeklindedir. Re'si gaga tarzındadır. Sadır kıtasının tulu arzına galiptir. Kurun-ı lamiseler irtikaz kıtalarında daha ariz ve yuvarlak nihayetleri ise bilakis gayet incedir.

**APİON APİİKANU, Apion apiichanus (آپیون آپیقانی)** [neb] Yonca apionu.

**APİON RADİOLUS, Apion radiolus (آپیون رادیولوس)** [hayv] Mugammedülcenah sınıfına müteallik "apion" cinsinden bir böcektir, bunlar "fasile-i hıbaziye" nebatatı üzerinde yaşarlar.

**APİR, Apiaire (آپیر)** [hayv] Latincede gışaîlcenah sınıfından bir böcek feriasıdır ki biz buna "nahliye" §Nahliye.

**EPİBALİT, Hepialite (أبی بالیت)** [hayv] Buna *Aepialete* veya *Epialite* tarzında telaffuz ederler. Harşefilcenahtan gececi bir pervanedir.

**AT (آت)** [hayv] Zatülsedayadan hayliye takımına müteallik maruf hayvan. Atların boyları cinslerine göre tehalüf eder. Boyu yüksek, göğsü geniş, karnı ırka göre muhtelif derecelerde nema bulmuş, kulakları küçük ve müteharrik, gözleri parlak ve büyücektir. İlm-i hayvanatta tek tırnaklılardan "ekide" cinsine mensuptur.

İlm-i iştikak nokta-i nazarından "at" kelimesi Hindistan lisanı olan "Sansekrit" dilinde "atya" lügatından mehuzdur. Halbuki bazı müellifler Türkçede "atmak" mastarından iştikak ettiğini söylüyorlar ki en doğrusu da budur. "Atmak ve atlamak" mastarlarının emr-i hazırları "at, atla" gelir. Bunların her ikisinde de müşterek ve umumî manî mesafe katetmektir. Binaenaleyh, atta en ziyade göze çarpan noktada "koşmak, süratle gitmek"tir.

Tarihin kaydedemediği zamanlardan evvel yaşamış insanlar lisanlarının teşekkülü cihetinden ibtida manevî müdriklere değil, eşyaya, maddi olan hususlara isim vermişlerdir. Halbuki "at" kelimesinden de "hızlı gitmek" istidlal olunur.

Herhalde ilk insanlar “at”ı tanımadan çok evvel koşmasını öğrenmiş ve koşmak ile yetişemediği bu keyfiyeti atta gördükten o surette tevsim etmiştir.

Halihazırda umumiyetle her yerde hem binek hem de yük için kullanılan hayvanlara beygir “bargir” hidmette kullanılıp tenasüle elverişli olmayanlara “at” ihsa edilenlere de “idic – igdiş”. Yalnız tenasül için beslenilen hayvanlara ise “aygır” derler.

Amerika ilm-i müstehasat alimleri, devrimizde yaşayan “hayliye”de feres cinslerinin evasen tabakasından zuhur eden “pereekide *preequides*” namındaki enva-ı hayvaniyede marbut bulunduğunu iddia ediyorlar.

Bu familya ancak “zaman-ı salis”te tadilata uğrayabilmiştir. Bu müteakkıb silsilelerin keşfi müstehaselerin araştırıldıkları zaman göz önüne getirilirse henüz pek yenidir.

İlk defa olarak 1862 senesinde feres nevlerinin aslı “paleotoryum” olduğunu iddia eden Mösyö Oven *M. Oven*”dir. Binaenaleyh biraz sonra Mösyö Kristol “iparyun *Hipparion*” veya “ipoteryum” namı altında bir cins feresin müstehaselerini tetkik ve mütalaadan sonra bugünkü cinslerinin aslı “iparyun” olduğuna karar verdi ki bu fikir elan bakîdir.

İparyun şeklindeki müsfehaselerde re’s kıtası şimdiki, atların başına benzer, fakat dişleri Şimalî Amerika’nın “piliosen *pliosene*” tabakasında bulunan “birotohip, parahip, plohip, gibi müstehaselerinin dişlerine nispetle birçok ihtilaflar gösteriyor. Alelhusus “esabi” cihetinden de fark pek büyüktür. Epparyonlarda ise bilakis “kuddamî halka” müdevverdir.

İlm-i müstehase ulemasının bazıları, bilhassa “Mavi Parlo” namındaki zat “iparyun’lar ile şimdiki fereslerin istikametinde bulunduklarını beyan ediyor.

“İparyun” müstehaesinde ikinci üçüncü ısbılar yerine halet-i mübnade kalmış cabî “mıştılyed” görülmektedir. Mösyö “Vebre” nazaran “Jova”nın vasati pilyosende bulduğu “iparun krasum” şekli ile “iparyum grasik”i devrimizde yaşayan feres cinsleri arasında uzun bir tarik vardır. Tabiatşinaslardan birçokları ise bu nazariyeye istinaden bir ısbılı fereslerin birçok ısbılardan sudur ettiklerini ileri sürüyorlar.

Amerika kıtasında tesadüf olunan birçok feres cinsleri katiyen devr-i rabideki tabakalar arasında bulunamıyor. İlm-i arz mütehassısları devr-i rabide Amerika’nın fazla soğuk bulunmasını esbab-ı müheyyiz gibi kabulde muztar kalıyorlar. Halbuki bu husus şimalî Amerika’ya müncer Cunubî Amerika’da “devr-i salis”te de rabide de feres cinsleri bulunmuştur. Afrika’da alelhusus, vasatî Amerika’da fennî taharriler tamamıyla icra edilemediğinden şekillerin ne suretle tebarüz ve tezahür ettiği ezberden kestirilip atılamaz.

Asya'da, en ziyade Hint'te, Rusî Asya'da miosen tabakalarında ve bilhassa ulvi kısımdaki tabakalarda ekseriya tesadüf edilmektedir.

Avrupa'da ise, başta Fransa'nın "Sun nehri" havzası olmak üzere, İsviçre, Almanya, İngiltere, Avusturya, İtalya, Belçika, Rusya gibi birçok muhtelif havalide feres cinsleri müstehaselerine rast gelinmiştir. Mösyö "Karistol" zamanında ilm-i müstehaseden beygirlerin menşei hakkında birçok nazariyeler baş göstermiştir. Şüphesiz ki, nazariyeleri meydana çıkaran neticelerdir. O zamanlarda soruluyor ki, Asya ve Amerika kıtalarında tesadüf olunan feres cinsleri müstehaselerinden acaba bu cinsin ibtidaî teşekkülleri bu kıtaların her ikisinde de mütevazî bir tarzda mı carî olmuştur? Yahut münhasır Asya'da teşekkül edip de "Arî"ler vasıtasıyla Avrupa'ya, dolayısıyla Amerika'ya mı geçirildi? Burada bazı ulema Asya'dan Avrupa'ya ve Amerika'nın keşfinden sonra da Avrupa'dan buraya nakledildiğini… Bazıları ise her noktada ayrı ayrı teşekkül ettiğini söylüyorlar.

Henüz elde bir nur-ı irşat bulunmadığı için bu hususu münhasıran müstehase ilminin atîdeki terakkîsine terk etmek daha muvaffaktır. Fakat her ne kadar fikr-i dermiyan edilemiyorsa da hiç olmazsa burada Asya, Amerika ve Avrupa'da yaşamış feres cinslerinin cetvellerini irae münasiptir. Amerika ve Avrupa'ya ait cetvelleri muntazam çizen "Gudri *Gaudry*"dir. Avrupa'da:

Erkan-ı uzviyenin zamanımızdaki şekilleri "eosen" derununda başlamıştır. Selfî eosen tabakasındaki feres cinsleri "paşinolofos *pachynolophus*"tan ibarettir ki bu müstehase-i ibtida "Runs" şehrinde bulunmuştur.

Vasatî eosen tabakasında iki cins tane vardır: Biri "paloploteryum ana ketenis *paloplotherium anafor*" diğeri ise "paşnolofos iselanus *p. İsselanus*"tur.

"Miosen" devrinin ulvi, mutavassıf, selfî tabakalarında, tesadüf olunanlar şunlardır:

Selfî miosen tabakasında: "palopteriyum mives"tir. Yalnız ulvi elosende keşf edilenlerin birincisi "Hordol" ikincisi ise "Debruj" tarafından bulunduğundan bu isimlerin nihayetine kaşiflerinin namları ilave edilmelidir.

Vasatî miosen tabakasında: "San İzidur" tarafından tesadüf olunan "iyarbun" vardır. Buna mübhasülmüstehasatta "Hipparion de San İzidor" ismi verilir. Bir diğeri daha vardır ki bunun arasında ulvi eosendeki "anşilofes radundanis" ile bir fasıla hattına maliktir. Bunun adına da anşiteriyum oreliyames "*A. Anrelianense*" derler. Bunun müstehasesini "Sanson" isminde bir zat "Orlean"da bulduğu için bu nam ile yad edilmektedir.

Ulvi miosende bulunanlarda "ipariyun grasil, ekus siyoele tesis"… Pi kerminin bulduğu zaif "iparyun grasil"leri ile bir de "epelesem *Epelshem*"in iparyum grasili vardır.

Pliosen devri tabakalarında “iporyun karasusi” “ekusesnenvites”ler bulunur. Cumudiyeler devrinde bulunan feres cinslerinden yalnız birkaçı sayılabilir.

Ekus robustus *equs robustus.*

“Plibsi dans *plicidans*”, “dediloviyoms *des diluviums*” zaman-ı hazırda ise “ekus kaballus” ve tufan devrindeki feresler ile münasebettar olan “ekus azinus” gibi cinsler vardır.

Amerika’da isimleri sayılamayacak kadar çok feres cinslerine tesadüf olunmuştur. Amerika’da “eosen” tabakasında başlıca altı tane feres cinsi vardır:

“Epihip *epihipe*, paki nolofus *pachi nolophus*, irako teryum *hyraco therium* orohip *orohippe*, eohip *eohippe*, fenakodus *phenacodus*.”

Bunlardan “orohip”ler en küçükleridir. En büyükleri ise birkaç cesametini geçemez. Eohipler tilki kadardır. Başları at başına benzer. Ulvî ve selfî çenelerinde yedi tane “tahine” olduğu gibi esnan-ı kelbiye de bulunur. Dişlerin heyet-i mecmuaları kırk dörde baliğdir. Miosen devrine müsadif feres müstehaseleri şunlardır:

“Merihip *meryhippe*, canibî ısbıları üçüncü selamın mafsalına kadar uzayan ve Avrupa’daki müstehaseleri “ateş ötriniyum oresi anesine” şekline pek benzeyen “miohip *miohippe*”ler ve bir de boyları midilli yüksekliğinde bulunan mezohipler *mesohippes*”

Piliosen devrinde “ekus parulus” pili ohip, yarahip, pürtohip iparyun denilen müstehaseler ile Cunubî Amerika’nın yinepli osen devrinde “epidiyum ne okum, ekus kon versidus ekis andiyumlar” vardır.

Zaman-ı rabide, Şimalî Amerika’da “ekus oksi dannalis *E. Oceidentalis*”, “ekus konvesidos *E. Canvessidons*” ekus kuridanis, iparyun, Cunubî Amerika’da ise ekus ve ayidiyum vardır.

Hacer-i Mücella devrinde iken insanlar sel sularının çukur bir yere birikmesinden mütevellit husule gelen göller üzerinde birçok gadirî meskenler inşa ederlerdi. İşte paleontolojistler bu zamanda insanlar arasında hayvanların iskeletlerine katiyen tesadüf edemediklerini söylüyorlar. Bu insanların yiyeceklerini münhasıran nebatlar teşkil ettiği bugün fennen katî ve muhakkaktır.

Avrupa’da atların ehliyete girip insanlara hidmet etmeleri “Tunç” devrine tesadüf eder. Muallim “Korenvan” diyor ki; “Feres Avrupa’ya Arîler tarafından getirilmiştir.” At ibtida zekavetçe daha mütemayiz, cemaat halinde yaşamaya müstaid insanlar tarafından kullanılmıştır. Halbuki vahşi kabileler bu çevik, kuvvetli hayvandan çok korkmuşlar ve havfın tesiriyle tehil edememişlerdir. Birçok vahşi kabilelerin süvarilikleri, binicilikleri sonradandır. Daha doğrusu bu bir taklit eseridir. “İlm-i beşer” layıkıyla tetkik edilecek

olursa ilk insanların, vahşi adamların zuhurları anında pek de hayvanlarla uğraşanlara rast gelinmez.

İnsanların ibtida atı tehil etmelerinin mühim sebebini hazırlayan da korkunun doğurduğu harp ihtiyacıdır. Çünkü çevik, cesur az bir zamanda uzun bir mesafe kateden bu munis hayvanla dağlara tırmanmak, suları atlamak, elhasıl düşman önünden firara aralık bulmak pek kolaydı. İlk Mongol ahalisi ile şimdiki "Volga Nehri" ve Çin hududu arasında yaşayan Arîler atı tehil ve istihdam ettikten sonra Avrupa'ya sokmuşlardır. Lakin bu hususta müelliflerin fikirleri muhteliftir. İlk Mongollar Avrupa'ya hicret ettikleri vakit yabanî ve firarî halindeki atlara rast geldikleri nazar-ı itibara alınırsa Avrupa'da at varmış; fakat ehlî değil. İşte, bu ahalî Avrupa'ya girince feres tehili hususunda haddin fevkindeki maharetleri sayesinde bunları da yakalayıp mahdud bir müddet zarfında yola getirmişlerdir. Latin şairlerinin "Skit" ismi verdiği bedevî kavmin hayvanlarından bahsettiklerine bakılırsa bu kavmin de güzel bir süvari olduğu… Binaenaleyh insanların atlarla tesis etmiş oldukları münasebetin eskiliği meydana çıkar. Herodot: "Arîler'den ibtida kimisi güneşe, kimisi de ateşe tapıyorlardı. Bunun için atları güneşe ve ateşe kurban ederlerdi." Der. Şu kayıttan istidlal olunur ki mabuda verilen hediyelerin pek değerli, pek kıymettar olmasına dikkat lazım geldiğine nazaran Arîlerin de kendi atlarına pek büyük bir teveccüh ve iltifatları vardır.

Yunanistan'ın tesis ve inşası anında "at"tan bir nişane yoktu. Eski Yunanistan havalîsine at ithal eden yine "Skit"lerdir. 1883 sene-i miladîsinde icra edilen jeolojik hafriyat ve tarhiyat, sekizinci asırdan kalma muhariplerin, kavimlere tahakküm eden reislerin hususî lahitlerinde feres müstehaseleri bulunmuştur. Ağa Memnun zamanında eski Yunanîler "Plopans" kıtasının şimal havalîsinde Mersin arazisinde tunçtan mamul esliha üzerinde hak olunan at resimlerinin mevcudiyetine bakılırsa buradan da ata pek ziyade ehemmiyet verildiği anlaşılır. Kasanofon "Yunanistan'da fen-i fürusiyet ve feresin tarz-ı ıslahı, kaidelerine pek ziyade itina etmiştir. Tabii bunun sebeb-i mucibi de şark istilalarıdır. Eski Yunanîler ilk askeri hayvanlarını "Truva" muharebesinde kullanmışlardır. Sonra Teselya kıtası hayvanat-ı feresiyece pek zengin bir kıta tanınmıştı. En makbul olan ırk da Teselya ırkı idi. Sonra İtalya, Piloponus Lipi ve Sicilya ırkları numara sırasıyladır. Yunanistan ilk defa olarak atın talim ve terbiyesi hakkındaki mütalaalar serd eden de Kasanofon'dur. Yunanistan'da atların şerefine timsal nasbolunmuştur.

Eski Ispartalılar, krallarının aileleri, çocukları için cenaze merasiminde at bulundurur ve bunları yere diri ölünün mezarı yanına gömerek kralları hakkında besledikleri hürmetlerini bu suretle meydana koyarlardı.

Eski Mısırlılar ile İbraniler, Asya'nın kadim ahalisi ile nispet ve mücaverette bulundukları andan itibaren feresi tanımaya başladılar. Bu da Mısır'ın umran ve serveti şimale doğru macerasını tebdil ettiği on üçüncü sülalenin nihayetlerine doğrudur. Alelhusus "Firavun"ların saltanat sürdükleri zamanda vahim igtişaşları büyük ihtilaller eski Mısırlılara atın ihtiyacını bildirmiştir. İşte, Mısırlılar, Sam kavminin Mısır'ı istilaları zamanında bunları taliden at beslemişlerdir. Mısırın siyasetinde baş gösteren zafiyet firavunların, Hermopolis, Herafle, Opolis, Menf gibi beldelerde birçok haralar tesis ve ihya edilmesi emrini vermiştir. Hatta "Horos" ile "Nikon" ilk defa olarak kavgalarını atlar üzerinde icra etmişlerdir.

Mısırlılar, Nil sahillerinde dolaşan gayet cesim öküz, merkep, koyun ve kaz sürülerini besleyip tehil etmişlerse de bunlarla beraber ellerinde at bulunamamıştı. Eski Roma krallarının da Mısırlılar gibi atları yoktu. Askerler muharebelere yürüyerek giderlerdi. Milattan yedi yüz sene evvel "Re Asiloya"nın doğurduğu iki çocuktan "Remulus" kardeşi bulunan "Romus"u istihkamları aleyhinde bulunduğu için öldürüp Roma'yı aldıktan sonra hayatını muhafaza için teşkil ettiği ilk askeri müfreze süvari idi.

Bilahire padişah olan "Remulus" bulunduğu beldeyi tevsi azmine düştü. Komşuları bulunan Teselyalılar, İspanyalılar, Moritanyalılar, Kapudasyalılarla münasebette bulundu. Buralarda birçok atlar satın aldı. Muharebelerin hepsini atlar üzerinde icra etti. Bundan sonra Roma'da at canbazları çoğaldı. "Olimpiyat" oyunları meydana çıktı. Hatta "Kaligola" ata karşı derin bir ibtila besliyordu. Miladın otuz yedinci senesinde attan istişareye bile başladı. Pek sevdiği bir hayvanına gayet rasin, mermerden bir ikametgâh yaptırdı. Bu ahırın yemlikleri fil dişinden mamuldu. Sezar, Talyus, Monde, Karnas muzafferiyetlerini atları sayesinde kazanmıştır. Bu vesile ile ahalisinde süvarilik şevkini, binicilik hevesini uyandıran Kayser'dir. Türkler, Jermanyalılar Roma üzerine hücum ettikleri zaman metin atlara maliktiler. Bunlardan en mukavim ırka sahip olan Türklerdir. Normanların, Frankların, Saksonyalıların hayvanları Türklerde mevcut atların yanında hiç hükmünde idi. Sipahi ocaklarının lağvına kadar Türk ordusunun kırk binden fazla hayvanı vardı. Yeniçeriler zamanında askeri teşkilatı içinde "delil süvarisi" namıyla kıta teşkil edildi. Türk süvariliğinin esasını kuran Çelebi Sultan Mehmet'tir. Şevketmeab Yıldırım Beyazıd'ın Timurlenk'e esir düşmesinden ibret almıştı. Merzifon'da teşkil ettiği süvari bölükleriyle "cirit" oynayan ahaliyi teşvik ve teşci etti. İbranîler Hazreti Süleyman'ın saltanatı zamanında at kullanmışlardı.

Mamafih "Hazreti Süleyman"ın atlara malikiyeti de Mısırlılar sayesindedir. Mısırlılar haralarında yetiştirdikleri güzel atları Suriye'ye ihraç ettiler. Dicle, Fırat vadilerinde

Asurîler, Babiller zamanında harp atları mevcut idi. En eski at Çin tarihlerine nazaran Çin'de bulunandır.

Miladın sekizinci asır nihayetlerinde süvarilik çok terakkî etmişti. At hakkında "Hazreti Muhammed" birçok hadisler söylemiştir: "Kısrağın sırtı namus, batnı hazinedir." En marufudur.

Müverrihlerden bazıları Emeviyeden "Hişan bin Abdülmelik" Puvatya muharebesinde mağlup olduğu zaman Endülüs Valisi "Emir Abdurrahman"ın "Şarl Martel" ordusuna birçok hayvan terk ettiğini söylüyorlar. Halbuki, yine Fransızlar müverrihlerden Mösyö "Marten" bunu kabul etmiyor.

Fransa'da süvariliğin terakkî edememesi feresin talim ve terbiyesindeki vukufun noksaniyetine hamlolunur. Fransa'da ata fazla ehemmiyet verilmesi Kral "Şarlman"ın saltanatı zamanındadır. Fransızlarla İngilizler arasında vukua gelen yüz sene muharebesinden sonra Fransa'da fen ihtina ve ziraat terakki etti. Stil, Kongro, Ad, Moru gibi manastırlarda atların cinsi ıslah olunmaya başladı. Bu terakkiler on üçüncü Lui'nin zamanında "derebeyleri"nin ortadan kalkmasına kadar tevsi ve tekessür devridir. Fransa'da "milis" askerleri ile birlikte askerî remünet depoları ve haralar meydana getirildi.

Kristof Kolomb Amerika'yı keşfettiği zaman bu kıtada atlara tesadüf edemediğini söyler. Amerika'ya atlar Avrupa muhacirleri tarafından naklolunduğunu hala iddia olunmaktadır. Avusturalya Kıtası atı ancak Avrupalıların ithalinden sonra tanıyabilmişlerdir.

Atlar tehilini bidayetlerinde sığır, koyun, keçi gibi eti yenen hayvanlar sırasına konduysa da bilahire Tunç ve Hadid devirlerinde imal olunan kral ve reislerin müzeyyen arabalarına koşuldular. Asurîler, Babiller atı ibtida arabaya koşarak kullandılar; çünkü bunlara binicilik pek güç gelmişti. Romalılarda askerliğin ihyasına kadar geçen uzun bir devirde aynı minval üzere hareket ettiler.

Hayvana ilk binen kavim, atların zabtını kemik, geyik boynuzu gibi katı ve mukavvam şeylerden "kem" yapıp ağızlarına koyarak temin etmişlerdir. Bu zamanlarda atlar arabaları koşum ile çekerlerdi. Hamut kullanılmamıştır. Hintliler atları yavaşa ile sevk ederlerdi. Bu hal İskender-i Kebir zamanına kadar devam etti.

İbtida hayvanların talim ve terbiyesiyle teveggül eden Kasanofon atların dağları tırmanırken tırnaklarının zedelendiğini gördü. Bir halas çaresi düşündü. İnsanların giydikleri çarıklar gibi hayvanlara birer "ayakkabı" vücuda getirdi. Nalın teşkili Hadid devrinden pek çok sonradır. Nalın Avrupa'ya gelmesi yine feres cinsinin ıslahında büyük gayret ve ehemmiyetleri görülen kadim Asya ahalisi vasıtasıyladır.

En iyi atlar Asya'da yetişenlerdir. Bunlardan birinci sıraya Arap atları dahildir. Araplar kendi memleketlerinde bulunan "halisüddem" atları, Sultan Süleyman zamanından kalma müntahap bir iki kısraktan türediklerini iddia ederler. Halbuki etnografya eski Arap kavminin vesait-i nakliyede kullandıkları yalnız deve olduğunu sölüyor; çünkü Arabistanın kum deryalarında develerden başka hayvan ile seyahat pek güçtür. Araplara çok eskiden Dicle ve Fırat havalisinde bulunan atların en alaları geldiği fennen muhakkaktır. Baytar "Povati"nin uzun tetkiklerine nazaran Arap atlarının menşei Asur beygirleridir. Halbuki, Asurîlerin atları melezdir. Yani ilk Mongolların kullandıkları atlar ile Asya ile Avrupa'ya hicret eden Arîlerin beygirler ile ihtilatlarından husule gelmiştir. Bilahire bu türeyen melez ırka Asurîlere münhasır kalmıştır.

Mebhasülmüstehasatta Arap atlarının menşei merkezi Asya gibi nazar-ı itibare alınır.

Arap atının fennî ismi "*Equu Caballusasiaticus*"tur. Bunlar kadar mukavvem, çabuk, meşakkate tahammülü ziyade hiçbir hayvan yoktur. Uruk-ı feresiyeden Arap atları şarka mensuptur.

Berberiye Cezayir, Ceziretülarap, Hicaz, Hıtta-i Yemeniye, Dimkale, Suriye, Umman Hıtası, Mısır, Neced, ilh bu sıradadır. Arap atlarının tonları; al, beyaz, turî, yağız olur. Yükseklikleri, bir metre kırk beş santimetreden bir metre elli beş santimetreye kadardır. Başları mahrut şeklinde, narin ve sevimli, cephe geniştir. Eşkal-ı feres fenninde Arap atlarının başlarının kuddamî vecihlerinin her tarafı müstevî, hututu müstakim olduğundan "murabba-ı re's" namı verilir. Böyle başı olanlarda "hüsn-i mutlak"tan maduddur. Gözleri ekseriya siyah, nazar-ı mükemmel, parlak ve büyüktür. Bakışında hususî bir necabet mahsus olur. Kulakların istikameti ve hareketleri mükemmeldir. Üzn, kuddame müteveccih, mihver-i re's ile 45 derecelik tam bir zaviye teşlik etmiş, cesareti ima eder bir tarzdadır. Burun delikleri hüsn-i mutlak mertebesinde mütevessi, enfin cenahı latif bir tarzda müteharriktir. Cudaguları fevkalade mütebariz değildir. Oyluk, kalça mütenasip miller irae eder. Sağrı oldukça düşük, dört ayaklarının mafsalları vasi "nesc-i karnî" de elastikit mevcut olduğundan ziyadesiyle mukavimdir.

Ceziretülarap'ta bulunan atların menşei "küheyle" namındaki bir kısraktır. Bu "ümm-i arkub" hemdanî, dehme, ride, rişan, sade, soklavî, şuveyme, abiye, kübeyşe, küheyle, muteki, meliha, hediye" cinsleri çoğaltılmıştır. Ve bunlardan teşib eden yüz tane kadar da kafile kehaililacuzdan otuz beş cins şubelere ayrıldığı gibi abiyeden dört, saklavîden sekiz, mutekîde dört tanedir.

Şark ırkına mensup olanlardan Neced'de yetişen atlarda zikre şayandır. Bunlar ziyadesiyle mukavim, kısa boylu, uzun mesafelerin bahş ettiği yorgunluklara ve açlığa oldukça mütehammildirler. Arap atları içinde Neced atları en güzelleridir.

Hıtta-i Yemeniyede mevcut Arap atları da cesaretleri ve boyları nokta-i nazarında işara layıktır. Fakat bugün bunlar arasında "halisüddem" olanlar pek azdır.

Hicaz'da bulunan Arap atlarını birçok senelerden beri Mısırlılar kendi hayvanlarıyla birleştiriyorlar. Buradaki cinsler de mükemmeldir.

Suriye Arap atları Neced'dekilerden sonra birinci dereceyi teşkil eder. Araplar bu cinse mensubiyetini ima için hayvanın iki kulağı arasındaki nahiyeye müselles şeklinde hususi bir işaret yaparlar. Bunlar da "gaza" cinsine mensupturlar.

Hıtta-i Umman atları o kadar mükemmel olmadıkları gibi demleri de halis değildir.

Maskatıldamkıla atları da Arap cinsi olmakla beraber iklim ve şerait-i muhitanın tesiriyle bünyelerinde, şekillerinde bir intizamsızlık gözükür. Bu atlara Mısır ile Habeşistan arasındaki havalide tesadüf olunur. Re'sler uzundur. Boyunları kuğu kuşuna müşabehet ibraz eder. Mısır'da bulunan cinslerin hepsi uzun yolculuktaki meşakkatlere mütehammil iseler de fenn-i eşkal nokta-i nazarından o kadar mütenasip değildir. Fark da en ziyade buradadır.

Narin vücutlu, mütebariz kemikli bir berriye ırkı ise Arap atları arasında oldukça mütemayizdir. İrtifaları 1,45'tir. Başları oldukça küçük, boynu uzun ve narin yapılı, bel kısa, sağrı uzun ve mihver-i asliye nispetle biraz düşük, etraf amudî, tırnakları mukavim, elastikî ve küçüktür. İrtifaları 1,44'tür. Ekseriyetle tonları parlak yağızdır. Günde yüz elli kilometre kateden bir berriye atları vardır. En alaları Tunus ve Trablusgarb cihetlerinde bulunur. İbaddan arzî galip, yani "kasirülhutut"tur.

Afrika'da yetişenlere "*Equis Abeilus Africanus*", Almanya'da bulunanlara da "*E. C. Germanicus*" ismi verilir.

Cezayir'de mevcut atlar ise bir berriye hayvanatından neşet etmişlerdir. Lakin asıl Cezayirli olan "İvran" cinsi şüphesiz müstesnadır. Cezayir'in şark cihetinde tesadüf edilen atlar "Şelif" ovasında ıslah olunmuşlardır. Bunların budları vasatî hayvanat arasındadır. Yine bu sınıfta Fas cinsleri vardır ki Cezayir hayvanlarıyla karışmıştır. Bunların şekilleri biçimsizdir.

Arabistan'da ahalî arasında cari eski bir adet vardır: Ala cinsinden bir kısrak hamlini vazettiği zaman komşular bir araya toplanarak ırkı olan seciyesi tehtit olunup taya "valdeyn"nin ismini verirler. Ve bu bir hacet hükmündedir. Bu usul aynen İngiltere'de de caridir ki İngilizcede buna "ahır defteri" manasını müfit "setudduk" denir. Fransızlar haricî

şekle bakıp verasetle ehemmiyet vermezler ise de İngilizler böyle değildir. İngiltere'de tenasülü husule getirenlerin seciyeleri nazar-ı itibara alınarak cetveller çizilir. İngilizler arasında atlar için vücuda getirilen silsile namelerin diğer hayvanlara da tatbiki bir adet, bir kaide hükmünü almıştır. İnekler ve öküzler için tuttukları deftere "mandıra" defteri" manasına gelen "herdbuk *herd-book*" dedikleri gibi koyunlarınkine de ağıl defteri manasına "flokbuk *flok-book*" derler. "Studbuk *stud-book*" bir buçuk asırdan biri tanzim edilmektedir.

Araplarda atların suret-i intihabına dair bir usul daha vardır. Bu da besleyecekleri, binecekleri atları yedi şeye benzemesidir:

1- Uzun dört nallarda tavşan kadar süratli gitmesi için küçük başlı tavşan sağrılı, ince narin yapılı olmalı.

2- Kadına benzemesi için güzel sürmeli, kalçalar mülahham kuyruk yumuşak olmalı.

3- Sahibine sadık kalması için manda tabiatlı bulunmalı.

4- Cesur ve kuvvetli olması için katıra benzemeli.

5- Yılan gibi çabucak gitmesi için katıra benzemeli.

6- Öküze müşabeheti için bel kısa, kuyruk uzun olmalı.

7- Geyik gibi çalak olması için bel ve sırt kısa, boyun açık olmalı.

Yalnız Araplarda değil birçok kavimler arasında da bu gibi nazariyeler vardır. Mesela eski Türkler iyi bir atın takdiri için birinci gelmesi "y" ile başlayan yirmi isimden bazılarının mevcudiyetini ararlar.

"Yağız, yay boyunlu, yapılı, yetkin, yahancı, yedlikin, yedi başlı, yırtılmış, yırtmaçlı, yasad ağaç karınlı, yassı, yelesi uzun, bacaklı, yürekli, yüregen, yüzgeç, yüzü güzel, bevaş yoğun bilekli, yufka derili, yügrük, yüksek, yumru tırnaklı, yumuşak tüylü, yiken, yabkı, yengi geniş…"

Şark ırkları miyanında bunlardan başka, İran, Tatar, Transilvanya, Türk, Macar, Moldovan gibi vardır.

Acem atları aslen Arap ırkına mensuptur; fakat kametçe daha yüksektirler. "Şiraz" cihetlerinde bulunan Acem atları hepsinden iyidir. Şekilleri Arap atlarından daha güzel ve daha yakışıklı… Re'sleri kuruca, boyunları narin ve muntazam bir halde mukavves, sağrı ufkî vaziyettedir.

Yine Acemistan'da Türkmen atları vardır ki bunlar da şekilce Acem atlarına müşabehet arz ederlerse de kulakları ve vücutları daha büyüktür. Başları muhaddep bir şekilde sağrıları ise düzdür. Kuyruk kalkıkça, tırnaklar sert ve mücelladır; lakin bunların hiçbiri Arap atları derecesinde değildirler. Yalnız süs, debdebe için kullanılabilir. Ne

yapılsın ki İran atları, Arap beygirleri kadar koştukları halde, pek çabuk kesilir. Mütemadi meşi bu hayvanları derhal harap eder.

**KÜRT ATLARI, KÜRD ATLARI (كورد آتلرى)** Acemler, ekseriya meşakkatli, mütemadi hidmetlerde bu hayvanları kullanır. Bunlar Arap atlarından daha boylu, kemiklidirler. Denebilir ki Kürt atları, Acem atlarıyla Arap atlarının ihtilatından husule gelmiştir. Halbuki bu iddia ilk nazarda haricî şekillerine ve bedeni teşekküllerine bakılarak yanlış gibi gelir; çünkü eğri boyunlu, kuru kafalı olan bu atlar haricî şekilleriyle ne Acem, ne de Arap atlarına benzer; lakin bu tadilata sebep olan, başta muhit olmak üzere gıda, iklim, terbiye gibi hususların da mütemadi tesirleri nazar-ı itibare alınmalıdır.

Kürt atlarının en iyi ve en mukavimleri Erbil, Revandiz, Süleymaniye köy sancağında bulunur. Halbuki Bitlis, Dersim, Siirt, Mamuretülaziz ve bunlara civar memleketlerde yetişen Kürt atları yerli hayvanlarla izdivac ve tesalüb ettirildiklerinden hiç de asıl Kürt atlarına benzemezler. Bunlar geçilmesi güç kayaları daha süratli, daha çeviklikle aşabilirler. İşte, burada zaruri olarak yine muhit ve tarz-ı tağdiye ve hasetsen tesalüp kanunlarını nazar-ı dikkate almaya mecbur kalacağız.

Erzurum, Trabzon, Van vilayetleri havalisinde yetişen kavi cinsleri yine "Kürt" ırkına mensup iken hiç de mütalaaya şayan bir numune teşkil edemezler.

Erzincan, Bayburt, Muş gibi memleketlerde görülen aynı beygirler katiyen [1,42-1,43] yüksekliğini aşacak bir halde değildir.

Ankara, Aydın, Hudavendigar, Kastamonu vilayetlerinde rast gelinen atlarda teşkilat-ı bedeniye kısmen iyidir.

**KARABAĞ ATLARI (قراباغ آتلرى)** Bunlar da İran cinsine mensupturlar. Karabağ atları ile Gürcü atları taban ve seciye noktasından aynıdır. Bunlar umumiyetle mihnete, meşakkate, mühtemil, sarp kayalara dağların tepesine çıkabilmek istidadında, uzvî mukavemetleri tam, şekilce Arap atlarından daha müdevver, vücutları adelelidir. Bacakları kısa, tırnakları mukavim ve serttir. Tonları "parlak turî"dir.

**TÜRK ATLARI (تورك آتلرى)** Bu sınıfa Erzen, Anadolu havalisi, Bosna, Çukurova, Rumeli, Kürt cinsleri bulunur.

Muallim Sanson şark hayvanlarının, ırkları bozulmuş olduğunu söyler ve Anadolu'da yetişen atları anlatırken hepsini Asya atları ismi altında sayar. Hakikat de öyledir. Çünkü

tesalüp, mukarenet buralarda daima keyfi olduğundan ırklar yekdiğerine o kadar karışır ki tefrik ve tasnif için küçük bir çare bulmak imkan haricindedir.

Memleketimizde tesadüf edilen Türk atları arasında Arap, Mısır, Kürt atları mütemayizdir. Bariz bir surette diğer cinslerden ayrılabilirler; fakat Rumeli, Anadolu atları arasında Çukurova çiftliklerinde çoğaltılan cinsler çıkarıldıktan sonra mütebaki cinsler tasnif ve tefrik edilmeyecek bir halde yekdiğerine benzer.

Türk atlarının menşei hakkında serd edilen mütalaaların hepsi nazarî kalmıştır. Atların aslî menşeleri Asya kıtası olduğuna nazaran bu hayvanların gayr-ı mütekamil bir halde kalmış asıl Asya'da yetişen ırklardır.

"Zootekni" müelliflerinden birçokları Bergama hükümdarının Suriye hükümdarı "Antiuhus"un elinden bütün Anadolu'yu aldığı zamandan sonra yetiştirip bize bıraktığı feres ırklarından olduğunu ileri sürüyorlar. "Emil Korudet" ise bir beriye atlarıyla Arap ve Tatar atlarının tesalübünden yeni bir ırk vücut bulduğuna kaildir. Bazı müelliflerin fikrine nazaran Salahaddin Eyyubî zamanındaki Kürtlerin ellerinde gayet ala cinsten Türkmen atları bulunurdu. Yerli hayvanlar ile ihtilattan tahassul eden melezleri bunların ceddi gibi kabul ediyorlar.

Türk atları, umumiyetle küçük boylu, sıhhatleri tam, mukavemetli, açlığa, meşakkete dayanır. Yeleleri kesif ve koyu renkli, kuyruk kılları çok, tabiatları gördükleri terbiyeye nazaran muhtelif ve hastalıklara istidadları az hayvanlardır.

Atina, Konya vilayetleri ile Tarsus havalisinde yetişen Türk atları, Tatar ve Arap atlarından boyca daha yüksek Arap atı kadar güzel olmadığı gibi, Tatar beygirleri derecesinde de çirkin değildir.

**RUMELİ ATLARI (روم ايلى آتلرى)** Bunların asıl Osmanlı hayvanlarından pek de farkları yoktur. Yükseklikleri [1,37-1,38] arasında değişir.

Boyun kısa, göğüs dar, sağrı düşük, ayaklar vücutla mütenasip ve dayanıklıdır.

Bunlar oldukça mülayim hayvanlarsa da huyları gösterilen terbiyeye, mukavemetleri de verilen gıdaya tabidir.

**BOSNA ATLARI (بوسنه آتلرى)** Baş küçük, cephe geniş, boyun kısa, göğüs geniş, ayaklar mukavim, yükseklik [1,40-1,45] derecesinde kullanışlı hayvanlardır. Araba ve binek hidmetlerinde kullanılır. Osmanlı ordusu eskiden Bosna atlarını top cerrinde kullanmıştır.

**ÇERKEZ ATLARI (چرکز آتلری)** Baş latif, boyun mütenasip, dört ayak da kavî, oldukça yüksek. Zeki ve hassas hayvanlardır. Çerkez hayvanları kadar terbiyeye kabiliyetli, sahibine sadık ve vefakar hiçbir hayvan tasavvur edilemez. Çerkez atları arasında "Şavlah" namını alanlar Çerkez beylerinin rükubuna mahsustur. Baden arzları daha galiptir. Bünyeleri her iklim ile imtizaca müsaittir. Su içinde diğer atlardan daha emin bir çalaki ile yüzdüğü söylenirse süvarisi için ne kadar iyi olduğu anlaşılır.

**UZUN YAYLA ATLARI (اوزون يايلا آتلری)** Aslı Kafkasya nevindendir. Teşrihi seciyeler ile şekliyat noktasından tamamıyla Çerkez atlarını andırırlar. En ziyade Çerkez muhacirleri elinde bulunur. Çerkez aşiretlerinden en çok hayvana malik olanları, ahcis, büyük çandalar, keçiler gibi aşiretlerdir. Uzun yayla atları çalak ve mukavimdir.

**ÇUKUROVA ATLARI (ڨوقوراووه آتلری)** Başları latif, boyun mütenasip, ayaklar mukavvim, sağrı vasatî nispette mail, bünyeleri kavî hayvanlardır. Berberiye atlarına pek benzerler. En ziyade binek hidmetinde kullanılmaya müstaiddirler.

**MACAR ATLARI (ماجار آتلری)** Boyları garp hayvanlarından uzun olmakla muttasıftırlar. Arap atları ile aralarında samimi münasebetler vardır. Bizzat, Macaristan'da ahalinin elinde pek de o kadar güzel hayvanlar bulunmaz. Asıl Macar atları, bizim Türk ordusunda kullanılmaz, haralarda yetiştirilir. Muhtelif haraların, muhtelif hayvanları bulunur. Zaten eski Macar hayvanları üzerine yürütülen fennî mütalaaların mündericatı ile elde bulunan "Macar atları resimleri" layıkıyla tetkik edilirse eskiden Macaristan'da bulunan atlar, şarkta bulunan atlardan cüssece daha küçük oldukları görülür. Ayaklar Asya atlarındaki gibi kuvvetli, re's de tamamıyla bunların başlarını andırır.

Macaristan'da, feres ıslah ve teksiri için başlıca dört tane "hara" vardır. Bunlardan birincisi "Mezohajiye *Mezoheiyes*" namındaki haradır ki burada "Nonisus *NONIUS*" ismini alan bir cins mevcuttur. Bu cinslerin tesmiyelerindeki maksat cetlerine izafettir. Yani Normandiya'dan Macaristan'a getirilen aygır –ki Nonisus isminde idi. Asıl bu cinsin kadim bir ceddidir. Halbuki bugün Macarların elinde bulunan atlar katiyen bu aygırın kendi ırk ve familyasına mensup olan kısraklarla mukarenetin mahsulu değildi. Bilakis valideler, Rusya, Danimarka, Mekelemburg gibi muhtelif memleketlerden getirilen dişilerle izdivaçtan sonra mahsuller de kısrak olanların tekrar İngiltere'den celb edilen temiz kanlı İngiliz aygırlarının ictimaıyla tevellüd ve teselsül edenlerdir. Bu ırkları elde

edebilmek için uzun zamanlar tenavübü tesalüb, istifa-yı suni ve karabet-i demviye gibi müteaddid usullere müracaata lüzum görülmüştür.

İkinci kısım “Babolna harası *Babolna*”dır. Bu harada bulunan atların esas teksirleri şu suretledir: Birinci haradan alınan birkaç kısrak bir Arap aygırıyla ihlat ettirilmiş ve bunlardan hasıl olan kısraklar, birçok seneler sonra, İngiliz aygırıyla “cani tesalüb” usulüne müracaatla bazı mahsuller elde edilmiştir. Bunlara dede ceddinin namına izafetle “cedron” ismi verilir; lakin asıl Babolna harasında yetişen atlar, ya at Pasarabya, Transilvanya ve Macar dişileri ile bir Arap aygırının tesalübünden vücuda gelmişlerdir. Yine bu mahsuller asıl Türk atlarıyla çiftleştirildikten sonra birçok yavrular alınmıştır ki bunlar bugünkü Arap hayvanlarına “kan” noktasından yaklaşırlar.

Üçüncüsü “Kisber *Kisber*” harasıdır. Bu isim bir İngiliz aygırına izafeten verilmiştir. Bu hayvan gayet kuvvetli ve seri yürüyüşe malik Paris’te icra eden koşu müsabakalarında en büyük mükafatı kazanmıştır. Aynı cinse mensup hayvanların İngiliz kısraklarıyla tesalübünden husule gelmiş atlardır.

Dördüncüsü “Fogar *Fogars*” harasıdır. Buradaki atların aslı İspanya kısraklarıyla şarktan getirilen aygırların izdivacından vücut bulmuş mahsullerdir.

Bunlardan başka Avusturya’da da birkaç “hara” vardır; fakat ben bu cihetleri tamamıyla zootekniye terk ediyorum. Yalnız şu kadar diyebilirim ki Macaristan’da yetiştirilen gayet kanaatkar atlar koşulardan ziyade harp hidmetlerinde kullanılmaya elverişlidirler.

**MOLDOVAN IRKI (مولدوان عرقك)** Şeklen Transilvanya atlarına benzerler. Başları kavî, boyunları mukavim, sağrıları geniş ve kısa gayet kuvvetli atlardır.

**TATAR IRKI (تاتار عرقى)** Bunlara “Kırgız” da derler. Boyunları ince, göğüsleri dar, sağrıları düşük, yeleler ve kuyruklarındaki kıllar çok, turî tonda hayvanlardır. Son derecede çevik ve meşakkatlere muhtemildirler. Ural Dağları’nın şark-ı cunubî eteklerinde, Rusya’nın Karadeniz sahillerine yakın meralarda sürülerle gezerler. İbaddan uzunlukları daima galiptir.

**TÜRKİSTAN IRKI (توركستان عرقى)** Başları büyük, dört ayak da uzun, şekilleri mütenasip, tabiatları kanaatkar, çevik hayvanlardır. Posta tatarlarının hidmetinde bulundukları zaman seri bir yürüyüşle günde sekiz saat kadar mütemadi uzun mesafeler kat ederler. Yorgunluğu son derece tahammülleri vardır.

**RUS IRKI (روس عرقى)** Tatar hayvanlarına pek benzerlerse de vücutları daha küçüktür. “Dinyeper Nehri” havalisinde yaşarlar. Boyunları ufkî bir vaziyette, yele ve kuyruk kılları çok, şekli tenasübleri o kadar iyi değildir. Tesirat-ı havaiyeye, açlığa, yorgunluğa tahammülleri çoktur.

Rusya’da Büyük “Petro” zamanında, haralar tesis edilmeden evvel, ahali hayvanları çoğaltmakla meşgul olmuşlardı. Şimdiki Rus beygirlerinin cetleri arasında “*Prusya*”dan getirilen aygırlar da bulunur. Rusya hükümetine tabi olan Şimali Sibirya’da feresler başıboş bir halde gezerdi. Yarısından ziyade tehil olunmamış bir halde idi.

Bugün Rusya’da zikre şayan beş cins vardır. Bunlardan bir kısmı abadan olmayan arazide yabanî halde yaşar. Bir diğer kısmı da nimtehil edilmiş bir haldedir. Boş ovalarda dolaşan hayvanlar, haralara getirildikten sonra bırakılanlardır. Bunların vücutları kaba ve cüsselidir. Bunlar diğer yerli nimehlileriyle çiftleşmişlerdir ki bugün Rus köylüleri elinde bulunan da bu hayvanlardır. Mecmuu Rusya havalîsinde yirmi iki milyon raddesindedir. Bahr-ı Hazar sahilinde bulunan yarı vahşi feresler sürülerle dolaşır. Her kısrak sürüsünün önünde rehberlik ve hamîlik vazifesiyle mükellef bir aygır bulunur.

Rusya’da Kazakların rükublarına tahsis edilen atları haralarda yetişen, nimvahşiler arasında bir fasıla hattı vücuda getirir. Bunların başları muhaddeb ve büyük, vücutları geniş, yükseklikleri de [1,45-1,55]tir. Ziyade zeki ve yorgunluğa tahammülleri çoktur.

Rusya’nın Senpetersburg, Moskova gibi büyük şehirlerinde arabalara koşulan atlar, [1,40-1,52] yüksekliğindedir ki bunlara “Bini Guvaşoniyen beygirleri” ismi verilir. Baltık denizi sahilinde çok tesadüf edilir. Köylülere, zerralara hidmetleri çok dokunur.

Rusya’da en ziyade ehemmiyet kazanan atlar şunlardır: “Orlof, Başkir, Dok, Karabağ, Kırgız”

Orlofların tabiatları Arap atlarına benzer. Yolda gayet süratle giderler. Kemiklerinin büyüklükleriyle, Danimarka’da yetişen atlar mafsallarındaki mükemmeliyet ve elastikiyet ile Filemenk beygirlerine müşabehet ibraz ederler. Bunlar makbuldür ve hulasıdırlar.

Garpta bulunan feres ırkları arasında zikre şayan şunlar vardır: “İspanyol, İsveç, Norveç, Almanya, İngiliz, Avusturya, İtalya, Belçika, Portekiz, Danimarka, Fransa, Filemenk cinsleri.”

**İSPANYA ATLARI (اسپانيا آتلرى)** Burada Portekiz atları da mütalaa edilir. Bugün, İspanya’da gayet az miktarda at vardır. “Talitle” de hükümet süren “Vesetyus” Kralı “Rodrik” “Tarık bin Ziyad” üzerine yürüdüğü vakit ordunun ruhunu süvariler teşkil ediyordu. Bu ordu o

zaman Arapların bile tahsinine mazhar olmuştu. Buradan istidlal olunur ki İspanyalıların elinde mazhar olmuştu. Buradan istidlal olunur ki İspanyalıların elinde güzel atlar varmış. Şovalyelerin zırhlarla muharebeye gittiklerine rağmen hayvanlarda kavî imiş. Çünkü hem süvarisinin üzerindeki ağır yükleri taşımak ve hem de koşmak harbe girmek için büyük bir kuvvete ihtiyaç vardır. İşte bilahire Arapların himmetiyle İspanya'ya Arabistan'dan, Afrika'dan birçok hayvanlar celb olunmuş, tabii istifa ve bilhassa tesalüb sayesinde oldukça mukavim hayvanlar yetiştirilmiştir.

"Elukab" muharebesinden sonra Araplar gerek nüfusça, gerek atların adedince büyük ziyanlara uğramışlardı.

Kasifile Kralı Üçüncü Ferdinat Endülüsî Arapların elinde istirdad ettikten sonra onların şehirden yalnız üzerlerinde bulunan libaslarıyla çıkıp gitmelerine müsaade etmişti. Şüphesiz Arap ordusunun sahip olduğu atları da bu suretle almıştı. Kendi hayvanlarıyla Endülüs beygirlerinin izdivacı kararlaştırılmıştı. Yalnız malum olan bir cihet varsa o da pek az zaman sonra Endülüs'te mevcut atların inkırazıdır. Bu hususa sebep iklimin tesirinden ziyade, tarz-ı tagaddi ve terbiye şartlarının, feres ıslahı usulünün tatbikindeki noksandır.

Endülüs hayvanları, umumiyetle, kuru ve zaif bir boşa maliktir. Dört ayak narin, dar ve mukavemetsizdir. Yele mebzul oldukça latif bir surette dalgalı, dudakları incedir. Tonları ekseriya yağız ise de koyu turî, parlak turî de bulunanlar da çoktur.

İspanya'da bulunan feres ırklarının mütemadi yürüyüşe ve üzüntülü hidmetlere tahammülleri yoktur. Fransa hududuna yakın bulunanlar Fransa atlarıyla izdivac edilmektedir. Buudları vasatidir.

**İSVEÇ NORVET ATLARI (اسوچ نوروچ آتلری)** Birkaç cins binek ve araba hayvanından buşka yerli olarak zikre şayan güzel hayvanlar yoktur.

**ALMAN ATLARI (آلمان آتلری)** Alman atı ismi verilen hayvanlara eskiden Danimarka, Meklenburg, Hanover atları ismi veriliyordu. Bunlar Cermanya ırkına mensup oldukları için birçok müellifler, bilhassa Muallim Sanson "*Equus Caballus Germanicus*" namını veriyor.

Almanya'da bineğe, arabaya mahsus birçok hayvanlar yetişir. Almanya'nın en mümtaz harası "Trakenen *Trakehnen*"dir. Burada bilahire, İngiliz beygirleri yetiştirilmiştir; çünkü Almanya'nın ağır süvari alaylarında kullanılacak hayvanları evvelce getirilen Arap

atları meydana koyamadılar. Bundan maada, Frerdik Kiyum Graviş, Babarbek, Maryan, Samhons haraları vardır.

Almanya'da en ziyade Bavyara, Saksonya, Şarkî Prusya, Meklenburg, Odunmburg, Hamburg, Hevleştayin dukalkaları havalisinde hayvan yetiştirilmektedir.

Almanya atlarının başları kalın ve muhaddeb boyunları uzun, ayakları mütenasip, sağrıları matlup derecede mütenasiptir. Bunlar umumiyetle hilasîdirler. İngiliz atlarına oldukça müşabehetleri vardır. Bir Alman beygirini bir İngiliz beygirinden tefrik için kulaklara bakmak kifayet eder. Çünkü Alman atlarında kulak daha uzundur. Baş da kulaklarla tenasüp teşkil edecek tarzda uzun ve çekiktir. Alelhusus ayaklar daha ayrıdır.

Alman feres ırklarının askerî hareketler esnasında tutulan muntazam istatistiklere nazaran pek de seferî meşakkatlere tahammüleri olmadığı anlaşılmıştır. Almanya'da imparatorlar için "Traknen" çiftliğinde hayvan yetiştirilir.

**İNGİLİZ ATLARI (انكليز آتلرى)** İngilizler kadar haıyvanlarına dikkat eden hiçbir kavim yoktur. Hayvanlarının kuvvetine, zarafetine her sınıf halk son derecede dikkat eder. İrlanda'nın cünubunda, İskoçyanın garp cünubu havalisinde birçok atlar yetişir. İngiltere'de hükümet hayvanatın teksiri için teşebbüslere iştirak etmez; çünkü ahalide öteden beri bu hususa karşı fevkalade bir rağbet vardır. İngiliz askerleri binek hayvanlarını ahaliden satın alırlar. İngiliz hükümeti ahaliye nakdi hiçbir mükafat vaat etmediği halde halkın kendi aralarında teşkil ettiği koşulara bütün İngilizler büyük bir şataretle koşarlar. Burada at yetiştirmek sanatı; esasî bir kaide, bir adet hükmünü almıştır. İngiltere'de bulunan atların ceddi İspanyol, Asya, Afrika atları gibi itibar ediliyorsa da asıl Arap'tır.

İngiliz hayvanlarının ıslahı için İspanya, Asya ve Arabistan'dan birçok atlar getiren İskoçya Kralı Birinci "Jak" olduğu mervidir. Bugün İngilizlerin elinde mevcut feres cinslerinin cetleri şunlardır:

"Beyaz Türk *Themite Turk*", "Miğferli Türk *The Helnsly Turk*", "Sevimli Arap *Dorley Arabian*", "Lister Türk *Lister Turk*", "Biyerley Türk *Byerley Turk*", "Godolfen Arabian" ismindeki aygırlardır.

İngiliz yarış beygirleri hilasîdir. Bunların kanı şark kanıdır. Şüphesiz mütemadi tesalübler, bedenin idmanı, sanai istifa gibi fennî hususların bunlar üzerinde icra ettiği rol pek büyüktür. Zaten ekseriya Arap atlarına karşı tefevvuk etmeleri tarz-ı gıda da dahil olmak üzere bu üç husustur. İngiltere'de bunlardan maada av atları "Haktap, York, Şayer, Klidisdalar" gibi hayvanlar vardır. Bunların cüsseleri o kadar büyük değildir.

İngiliz yarış hayvanlarının tonları galiptir. Yükseklikleri “1,46-1,60”dır. Baş murabba, boyun uzun, cıdağı çıkıntılı, halfe müteveccih, sağrı cüzi meyillidir. Kitf ve faht tavil, mafsalları geniş, ayaklar biraz muntazam, halfî ayakların mafsalı zaviyeleri geniş gözler apri ve parlak, kulaklar rakik ve uzun, cildi ince, kılları ipek gibidir. Tonları hepsinde turî ise de bazen al ve kıra da tesadüf edilir.

**AVUSTURYA ATLARI (آوستريا آتلرى)** Avusturya’da, Macaristan’da olduğu gibi yerli kısraklar Arap aygırlarıyla çiftleştirilir. Bavyeranın cünub cihetlerinde “1,70” yüksekliğinde hayvanlara tesadüf olunur. Triste civarında yetişen hayvanlar İspanya hayvanlarına benzer Kladrub cinsi İtalya ile İspanya hayvanlarının izdivacından vücuda gelmiştir. “1,75” yüksekliğindedirler.

**BELÇİKA ATLARI (بلچيقا آتلرى)** Belçika’dan da o kadar muntazam atlar yetişmediği gibi çok da hayvan yoktur. Burada binek ve süs hayvanlarından ziyade büyük araba hayvanları yetişir.

Bu atların başları mukaar, sağrıları mülahham, kalça çıkıntılıdır, tırnakları yassı, ekseriya düz taban oldukları gibi kılları da nispetsiz bir derecede galizdir. Şüphesiz bu hususta iklimin tesiri dikkate alınmalıdır.

Belçika atları arasında zikre şayan “Erdinne ve kunduz” cinsleri bulunmaktadır. Umumiyetle ibaddan tulları galiptir. Yükseklikleri 1,72-1,80 arasındadır.

**DANİMARKA ATLARI (دانيمارقه آتلرى)** Danimarka’da mevcut hayvanlar Filemenk’te bulunanlardan pek çok değildir. Binaenaleyh “Yutland” ve “Fiyoni” havalisi hayvanları Filemenk feres ırkına tekaddüm ederler. Yükseklikleri 1,60-1,67 arasındadır. Heyet-i umumiyesiyle zarif, cüsseleri mütenasip hayvanlardır. Danimarka’da Seilland Adası’nda, krala mahsus “Fredrikburg” harası vardır. Orada Arap ve İngiliz atlarının mahsullerinden iyi hayvanlar yetiştirilmektedir.

**FRANSIZ ATLARI (پرانسز آتلرى)** Sair hükümetler arasında en ziyade ahaliyi hayvanatın çoğalması hususunda teşvik eden Fransa hükümetidir. Vasıtalarla her şeye iştirak eder. Bugün Fransa’nın sergilere yarış hayvanlarına karşı ihtiyar ettiği masraf senevî on milyon frangı geçiyor, ıslah edilmiş feres cinslerine şehadetnameler tahsin varakaları dağıtılıyor. Bu suretle umum teşci ve teşvik ediliyor.

Fransızların elinde bulunan atlardan zikre şayan şunlardır: “Arden, Anglonorman, Buluna, Pürşerun, Dublebire, Brutun, Limuzen, Fotin, Normandmolerd, Ovrenya…”

**ARDAN ATLARI** (آرده ن آتلری) Buudları vasatî olan hayvanlardır. Baş mukaar, kalça çıkıntılı, sağrı muzaaf altonda hayvanlardır. İrtifaları 1,45-1,55 kadardır.

Pürşirven ve saf kanlı İngiliz aygırlarıyla Ardan kısraklarının tesalübünden bugünkü Ardan ırkı vücut bulmuştur.

**ANGULUNORMAN ATLARI** (آنغلو نورمان آتلری) Bunlar hilasîdirler. İngiliz aygırlarıyla Normandiya dişilerinin tesalübünden husule gelmişlerdir ki asıl Maskat-ı re'sleri Manş sahilidir. Bunlar arabada gayet yakışıklı dururlar. Sırtları ester zahrına benzer. Bugün Angulunorman beygirleri seciye nokta-i nazarından her mevkide aynıdır. En ziyade İngilizlerin "York Kontluğu" atlarını andırırlar. Başları murabba, boyunları uzun, cudağı çıkıntılı, ayaklar kuvvetli, tırnaklar iri, umumiyetle mehabetli zariftirler.

**BULUNA ATLARI** (بولونه آتلری) Bunlara Burbun atları da derler. Şarktan getirilen aygırlar ile Felandir ve Pikadi eyaletlerinde yetişen kısrakların izdivacından tevellüd etmiş, büyük başlı, geniş göğüslü, çifte sağrılı, kavî, ağır koşum hayvanlarıdır. Yükseklikleri 1,51-1,68'dir. Tonları yağız ve demirî kırdır. Muallim Sanson "*E. C. Brittannicus*" ismini veriyor.

**PERŞERUN ATLARI** (پرشه رون آتلری) Başları iri, boyunları kalın, sağrıları geniş, düşük ve sağrıları muzaaftır. Büyük ve küçük olmak üzere iki kısımdır. Senbalva kısrakları ile Belçika ve Polona aygırları çiftleştirilerek nakliye hidmetine elverişli mahsuller elde edilir. Buudları vasatidir. Sıkletleri vasattan ziyadedir.

**DUBLİBİRE BİRENUN ATLARI** (دوبليبيره بره نون آتلری) Buudları vasatî atlardır. Şimalî Fransa'da bulunurlar. Ardanlar bu ırka mensuptur. 1,55 irtifaına kadar vasıl olurlar. Başları mukaar sağrıları çifttir. Peretonlar ibad-ı selasede arzı galip gelen atlar sırasında bulunur. 1,65 irtifaında Peretonlar vardır. Bunların bacakları kısa ise de başları Ardanlara benzer. Yani mukaardır. Bugün Fransa'da ominbus, tramvay gibi ağır yük arabalarında kulladırılan atların hemen hepsi Peretondur. Bazı Fransız süvari askerlerine verilirse de henüz layıkıyla ıslah edilemediğinden umumiyetle harbiye nezareti kabul etmemiştir.

**LİMUZEN ATLARI** (ليموزن آتلری) Bugün hemen yok denebilecek derecede azdır. Fransız dişileri, İngiliz aygırlarıyla izdivaç ettirildikten sonra husule gleen uzun başlı muhaddep

boyunlu, uzun ayaklı mahsullere bu nam verilir. Bunların tednisine yegane sebep ahalinin rağbet göstermesidir.

Limuzenler asıl binek atlarıdır. Vechen Arap hayvanlarına benzerler. Odrina tarafında bulunan Britanya atları oldukça limuzenlere müşabihtir.

**FUTŞİN ATLARI (فوتشين آتلرى)** Menahir dar, unk latif, sadır geniş, cudağu yüksek, bacakları etli, 1,60 yüksekliğinde koşum hayvanlarıdır.

**NORMANTR MERLRU (نورمانتر مرلرو)** Fransa'nın Normandiya eyaletinde bulunur. İngiliz hayvanlarıyla büyük tadilata uğramışlardır. Oldukça Arap hayvanlarına benzerler. Normandiya ırkında üç cins vardır: Kısa kuyruklu fonanin midillisi, güzel sağrılı sakar kırları, Almanya ve Danimarka atlarının tesalübüyle meydana çıkan turî ırk.

**FİLEMNEK ATLARI (فلمنك آتلرى)** Filemenk'te o kadar çok hayvan yoktur. Umumiyetle büyük ve uzun başlı hayvanlardır. Bunların kulakları mütekarip, ayakları narin, kuyrukları çoktur. En ziyade makbul olan cins "krizun"dur. Vasatın icabatı olarak hepsinin mizacı lenfavîdir.

İngiltere hükümeti idaresinde bulunan "Şenland" takım adalarında bizim "midilli" dediğimiz hayvanlardan biraz daha küçük boyda birtakım tüylü, güzel tehil olunmamış birçok atlara tesadüf edilmektedir. Arazisi hemen mezru olmayan, bu ağaçsız, nebatsız adaların birçokları gayr-ı meskun oldukları halde buradaki atlarda deniz kıyılarındaki yosunları yiyerek yaşamaktadırlar. Zahmete, meşakkate son derece tahammülleri vardır. En yükseği doksan beş santimetre irtifaında bulunan bu atları İngilizler alıp İskoçya'ya götürmüşler, pek dar olan maden ocaklarında uzun müddet kullanmışlardır.

Almanya'da, Fransa'da, Londra'da süs makamında tenis ettikten sonra bazı hafif hidmetlerde, sepet arabalar cerrinde istihdam ediyorlar.

**YABAN ATLARI (يابان آتلرى)** Bunların bugün malum olan birkaç tanesi mütalaa edilmiştir. "Hungariye yaban atları *Walskn Pohokar Equnus Prye*", "Hemion *Hemion*" ismi verilen bir melez "vahşi feres" büyüklüğündedir. Şekilce, tenasübce "ponesi" atlarına benzer.

Baş büyük, kulaklar küçük, unk kalın, ayaklar mukavim, yele kısa, kuyruk uzun, ön ve arka ayaklarda kestaneler bakî, hafirler müdevver, ayakların nihayet kısımları kıllı, zahrı sincabî renkte, ayaklar ile karnkır küçük hayvanlardır.

İbtida "Perzvalski" namındaki bir siyah tarafından merkezî asya'da bulunmuştur. Altay Dağları'nda çok bulunur.

Mongollar arasında “tafta”, Kırgızlar indinde “Kertrog” ismiyle tanınır. Vadide sürülerle yaşarlar. Son derece hassas ve kurnazdırlar.

Marun yaban atları, bunlara “naryon” ismi de verilir. Afrika’daki “Nibzir Nehri” kıyılarında dolaşan yabanî bakonlara “kemzah” diyorlar. Amerikadakilere ise “muşalıg” ve “simordan”… Bunların hepsi ehliyete getirildikten sonra tekrar dağa kaçıp vahşi halde yaşarlar.

**ATLARIN AĞIRLIĞI (آتلريك آغرلغى)** Vasati olarak 360 ile 900 kilogram arasındadır. Koşu ve süvari hayvanları 380 ile 400 gram kadardır. Tramvay ve ombibus beygirleri ise alelade 900 kilodur.

Beygir eti! Tevrat’ın “Tensiye”sinin on dördüncü babında şöyle bir kayıt vardır: “Yiyeceğiniz hayvanlar bunlardır: Sığır, koyun ve keçi… geyik, ceylan, yahmur, karaca, ahu, sıgın ve zürafa hayvanlardan her çatal tırnaklı geviş getiren hayvanı yiyesiniz; fakat geviş getirenlerden yahut çatal tırnaklı olanlardan deveyi, tavşanı ve ada tavşanını yemeyesiniz. Zira geviş getirirler ise de yarık tırnaklıgildirler. Domuz yarık tırnaklı ise de geviş getirmediğinden size napaktır. Atların etlerinden yemeyiniz ve laşelerine dokunmayınız.”

Buradan anlaşılıyor ki tek tırnaklı olduğu için Museviler’e dinen at eti ekli nehyedilmiştir. İslamlar indinde beygir eti mekruh telakkî edilmiş ise de bir mecburiyet karşısında eklinde büyük bir beis görülmez. Bugün İslam Tatarlar ve Türkmenler, Çerkezler beygir eti yerler, lakin Yahudiler katiyen ekletmez.

Eski zamanlarda “Tosidid”, “Jul Sezar”, “Heredot”, “Diyodor” gibi zatların teliflerine bakılırsa Hintlilerin eski Acemlerin, Romalıların, Yunanîlerin, Golvaların beygir eti yedikleri kaydına tesadüf olunur. Halbuki barbarlar beygir eti ekline men için büyük bir kanun koymuşlardı.

1830’dan 1901 senelerinde Paris’te 35 bin, 1903’te 36 bin beygir sarf olunmuştur. Fransa’da ilk beygir eti satan kasap dükkanı “Jero” namında bir adamın gayretiyle 1886 miladî tarihinde açılmıştır.

Beygir eti yiyen insanlar pek mukavim olur. Bu iddianın şahidi Belçikalılardır; lakin ekseriya beygir eti yiyenler de “tevessü-i mide” görülmektedir. Fransa’da ahalinin beygir eti yemelerine dair 1860’ta bir beyanname ve buna müteakip hususi bir nizamname neşrolunmuştur. Fransa’da en çok beygir eti yiyen ameledir.

Beygir etleri üzerinde kabuk yağı bulunmaz. Yalnız batnın cidarlarının dahili vechinde cüzi bir şahm tabakası vardır. Rengi esmer kırmızıdır Bu tahmizatın çokluğundandır.

Luzucudur. Mukattaı vernikleşmiş bir manzaradadır; çünkü terkibinde "olein" bulunur ve mukattaın her tarafına yayılmıştır. Yulaf yiyen beygirlerin eti ekseriya ekşi olur. Zira yulafta bulunan "alfin *Avenin*" son derecede münebbihtir. Hayvanın hızlı yürümesini taht-ı temine alır. Çok yürüyen bir hayvanın da etlerinde tabiatıyla "hamız-ı lahm-ı leben" toplanır. Bu ekşilik ondandır.

Mongollar, Ruslar arasında Kalmuk gibi kabileler ile Tiyançan yakınlarındaki Çinliler atları birinci derecede kasap hayvanları sokarlar.

**AT, Ate (آت)** [neb] Sahlebiye fasilesinin İpidandere kabilesinden Şarkî Hindistan'ın dağlık arazide nabit haşiş bir nebat cinsi. Envaının kökleri derunî sakları yapraklıdır.

**ATABASKAN, Atahbascano (آتاباسقان)** [fiya] Amerika'da Meksika'nın şimalinde gayet vasi bir mahali işgal eden melez bir kavimdir. Esir köy ile Maknezi ismi verilen nehirden Şimalî Kaliforniya'ya kadar uzanırlar. Hodson Limanı'a oldukça yakındır. Bazı müellifler Apaşlar'dan ayrılmış bir familya kıyas ederler.

Hükmü seciyeleri: Bunların nüfusu 16000'den fazladır. İrtifaları 1,67-1,84 kadardır. Ayaklarındaki adaleler kollarındaki etlerden daha ziyade münkeşiftir. Ciltlerinin rengi esmer ve sarımtıraktır. Saçlarınınki abanus siyahlığındadır. Erkeklerinde sakal birkaç telden ibarettir. Ve bu birkaç teli de kendileri elleriyle koparırlar. Kıhıfları çok kısadır. Bazı müellifler bunların bilhassa "kafa" cihetine suni bir surette teşekkül ettirmeye çalıştıklarını söylüyorlar. Vechleri geniş ve elmacık kemikleri ile hemen bir seviyededir. Gözleri bir zaifçe ve oldukça kapalıdır. Bunun mütenasip bir tarzda mürtesim bazen müstakim ve bazen de mukavvestir.

Apaşlar, evvelce hayvan püstlerinden elbiseler iksa ediyorlardı ise de bugün hepsi çuha ve pamuktan epeyce elbise giymektedirler. Gerek erkekleri ve gerek kadınları ayaklarında dizlerine kadar çıkan hususi bir çarık taşırlar. Erkekler başlarına kendilerince kıymetli kırmızı bir takye giyerler. Bazılarının bu takyeleri ise üzeri resimli, toplarla meşin bir kasketten ibarettir. Erkek, kadın ve çocukların hepsi saçlarını uzatıp örerler. Boyunlarına ağaç kabuğu, bakla ve inci tanelerinden bir sıra dizilmiş gerdanlık takarlar. Bazen bu gerdanlığın üzerinden kuş tüyleri de bulunur. Tevşim umumi değildir. Bazıları bacakları veyahut alınları üzerine küçük şekilde mavi resimler yaparlar. Harp elbiseleri gayet sadedir. Apaşların hepsi harpte çıplak bulunurlar. Yalnız bellerinde hususi bir kemer kalır. Kendi elbise ve yiyecekleri daima bu kemerde asılıdır. Beraberlerinde hartuç ile çarıkları bulunur.

Evleri, kuru dallar ile teşekkül etmiş sefil kulübelerden ibarettir.

En ziyade mısır ile karpuza ehemmiyet verirler, mısır ile hususi bir içki yaparlar. Daima ata binerler; fakat boyları pek kısa ve vücutları çelimsiz olan bu hayvanlar ekseriyetle açlıktan ölür. Atların üzerinde dört nala kalktıkları zaman elleri ayakları ve başlarıyla birçok hareketler yaparlar. Mösyö Konkat diyor ki: "Apaşlar bu hareketleri ile adeta uçan bir kuşa benzer. Dansa, musikaya ve oyuna karşı son derece muhteristirler; fakat hepsi sanatkar olmaktan pek uzaktırlar. Üzerinde beygir kaplı gerili 20-25 santimetre büyüklüğünde bir kemanları vardır. Bunu çalarlar.

Harbe başlayacakları zaman gayet büyük bir ateş etrafına yüzlerce Apaş toplanarak bir büyük halka teşkil ederler. Ateşin etrafında sekiz on yaşlarında bir çocuk ile iki adam tepinir. Bu üç kişiden endamlı bir erkek koyun derisinden bir maske ile örtülüdür. Ve başında da üç dişli yabe "*Tridente*"e müşabih tahtadan kırmızılı beyazlı, süslü bir kısım bulunur. Adeleli olan bacakları beyaza boyanmıştır ve bütün mülevven kısımların büyük parçaları üzerinde tüyler bulunduğu gibi kalça ve oylukların üzeri kısa koyun derisinden yapılmış eteklikler ile müzeyyendir. Ayaklarında da uzun konçlu çarıklar bulunur.

Ellerinde odundan yapılmış küçük bir harp timsali bulunur. İkinci rakkas ise aynı minval üzere giyindiği gibi vücudunun ulvî kısmı siyaha boyanmış bir haldedir. Buna mukabil ise aşağı kısım beyaz kalmıştır. Bir de bu ikincide göze çarpan şeyi birincinin üzerinde bulunan koyun postu birine gayet şeffaf ve pamuktan mamul bir eteklik itsa etmesidir.

Çocuğa gelince yalnız Apaşlara mahsus olan vücudun mutavassıt kısmını ihate eden kuşağa Fransızların *hreechbcloth* ismini verdikleri kısım müstesna olmak şartıyla tamamıyla çıplaktır. Ve baştan ayaklarına kadar da beyazdır. Maskesi tamamıyla ötekileri gibidir; fakat yalnız başında evvelkiler gibi "teridan" yoktur ve her elinde küçük birer değnek bulunur.

Vakit vakit kılıçlara bir salip şekli vermek için tepinmeyi tatil ederler. Bu zaman ayaklarını yere şiddetle vurarak sıçraşırlar. Bundan sonra hep bir ağızdan gayet muharriş ve tiz bir çığlık koparırlar. Bu iki adam birbiri arkasından gittiği halde küçük çocuk daima geride kalır. Bir zaman sonra bu üç şahıs tekrar birleşirler. Bu suretle epeyce bir zaman oynadıktan sonra biraz dinlenip tekrar başlarlar. Sıranın önünde bulunan iki kişinin öküz derilerinden yaptıkları nakarelerin üzerine vurarak hasıl ettikleri garip bir ahenk bunların oyunlarını tenazzum ettiği gibi onları teşcîden geri durmaz. Bundan sonra bütün daire yeknesak bir sada ile şarkıya başlarlar ve ateşin etrafında sıçraşırlar. Vücutları bu ateşin muavenetiyle kızışınca birinci rakkas bir hamlede büyük ateşi atlayıp öteki tarafa geçer.

**ATAÇİNİ, Atacini (آتاچینی)** [fiya] Eski Fransa'nın "Naryun" eyaleti yakınlarında sakin bulunmuş bir kavimdir ki bugün "Ov" nehrine olan yakınlığı münasebetiyle bu namı alırlar.

**ATAJAMA, Atagema (آتاژمه)** [hayv] Zatülercülilbatniye sınıfı "poliseride a" familyasına mensup bir hayvandır. İbtida 1850 tarih-i miladîsinde "Guray" tarafından keşfolunmuştur.

Vücut hayvanı beyzî ve muhaddep, kanı zahrının üzeri Y tarzında bariz, daha doğrusu tulanî bir zevrak ile mücehhezdir. Galsame hidmeti gören safihalar gayet küçük ve dört taneyi geçmez.

Bunun mevcut olan yalnız bir nevi vardır ki ona da "ataje makarinata *Atagemacarinata*" ismi verilir. Yeni Zelanda'da tesadüf edilmektedir.

**ATAJEN, Atagen (آتاژمن)** [hayv] Mugammedülcenah haşerattan humasulersag bir böcektir. "Güve" ismi verilen kürk ve elbise gibi mensucata musallat olan küçük haşerelere pek benzer. Latince ismi "atejenus *Atagenus*"tur. Levahık-i lamiseleri kısa, müteneffih ve bir küme halinde toplanmıştır. Tam bir böcek halinde 44 milimetre büyüklüğünde sırtı muhaddep ve rengi siyahtır. Üzerinde gümüşî birkaç beyaz kıl vardır. Kuddamî kanatlarının tabiatı, karnı; halfîleri ise uçmaya müsait bir tarzda gışaîdir. Taşirler beş mafsallıdır.

Bunlar kahil halinde yazın sayvaniye fasilesi nebatatın çiçekleri üzerinde yaşarlar. Sürfeleri ise mensucatı güveler gibi harap eder. Birçok müellifler bunları mezarlardaki ölüler ile kemik ve boynuz gibi münfesih anasar-ı uzviyeye musallat olduklarını görmüşlerdir. 55 derece-i hararetten telef olduğu da söyleniyorsa da hamız-ı kibrit ve arsenikli mayilere hiç tahammülü yoktur. Fennî ismi "a. pellipo"dur. Serfeleri mayıs, haziran, temmuz aylarında istihale geçirmeye başlar.

**ATAJEN, Atagene (آتاژمن)** [hayv] Mugammedülcenah haşerelerden bir cinstir. Re'sleri üzerine basit bir göz hidmetini gören "şelel-i sabagiye" mevcuttur ki diğer cinslerden bu vasıta ile fark olunur.

**ATAJENUS (آتاژه نوس)** §Atajen

**ATAS, Atace (آتاس)** [hayv] Adimetülecniha haşerat-ı maiyeden bir cins.

**ATAFRUS, Ataphrus (آتافروس)** [hayv] Naime takımı, zatülercülilbatniye şubesi "turbinide a *Turbinidae*" familyasından bir hayvan.

İbtida, 1860'ta "Gab" tarafından mütalaa edilmiştir. Kavkaası küçük ve mahrutî devre-i helezonu az kalkık muhiti az mevzun ve hatt-ı mütehanni üzerinde muhattattır. Devre-i tebaşirîde çok bulunur.

**ATAKAPE, Attakapes (آتاقاپه)** [fiya] Misisipi Nehri'nin munassabı etrafında vakı "Luiziyane" Cumhuriyeti'nin ahalî-i kadimesi bulunmuş bir kavimdir ki elyevm munkarız olmuştur.

**ATAKAMİT, Atakamite (آتاقاميت)** [maa] "Atakama"dan mehuz müradifleri, hamız-ı klor nuhas remolinit semaraj do kalsit *samaragda chalcite*, "salez kup feterez" *salz kup terez*.

Atakamit mebzul olarak cunubî Amerika'nın bakırı havî bazı havzalarında (Şili, Peru ve Meksika'da) tesadüf edilmektedir. Bilhassa Avustralya'da daha çoktur. Amonyak ve hamızlarda erir. Tüp içinde sulanır. Şulesinin rengi yeşil mavimtıraktır. Kömür üzerinde madeni nühas vererek müzap olur. Sıklet-i izafiyesi 44,45; salabeti 3 derecedir. Billurlarına tabiatta pek az tesadüf edilir. Bulunursa bile hacimleri pek küçüktür. Vezüv Yanardağı'nın lavları arasında pek çok bulunmuştur. Billurları menşur muini-i kaim tarzındadır.

**ATAKTAMORFOZ, Atactamorphos (آتاقتامورفوز)** [Tt] Bazı böceklerde son istihaleyi geçirmek üzere sürfenin hareketsiz bir surette bulunması keyfiyeti pek de kullanılmaz.

**ATAKS, Atax (آتاقس)** [hayv] Zatülercülilmafsaliye şubesinden ankebutiyelerden bir akar cinsi.

**ATAKUS, Attacus (آتاكوس)** [hayv] Harşefîlcenah haşerat, gayr-ı mütecanis-i elferondan banisiye taht sınıfına müetallik hatt-ı istiva taraflarında yaşar. Güzel, renkli, gececi, büyük bir kelebektir. Kanatları yaprak şeklinde, gözleri zücacidir; ipek böceğine oldukça benzer. Tırtılları ipek hasıl eder. Birçok nevleri vardır.

**ETAL, Ethale (أتال)** [k] Balık nefsinin cevheri asliyesi olan "metin"in tasabbunu ile elde edilen bir mahsul-ı hususî terkibatı eter gibidir.

**ATALA, Atalas (آتالا)** [fiya] Cunubî Amerika'nın ahali-i asliyesinden bir kavimdir ki Arjantin Cumhuriyeti dahilindeki "Şakoy" sahrasında dolaşırlar.

**ATALANT (آتالانت)** [neb] Mürekkebe fasilesinden cins.

**ATALANTİYA, Attalantia (آتالانتيا)** [neb] Sezabiye fasilesine mensup dikenli şecire mukavvî ve raiyeyi dafidir.

**ATALEA, Atalea (آتاليآ)** [neb] Nahliye fasilesinden Cunubî Amerika'da bulunur bir hurma ağacıdır. Sakları oldukça mürtefidir. Üzerinde intizamsız bir surette halkavî nedbeler vardır. Rişi yapraklarla müzeyyendir. Çiçekler bir meskenlidir. Müzekker çiçekler dalların ulvî kısımlarını işgal eder. Çekirdeklerini badem gibi yerler. Liflerinden Avrupa'da sokak süpürgesi ve fırça imal olunur. Meyvesinin kabuğu sert olduğundan tespih ve düğme yapılır. "Atala a konta *A. Compta*" namındaki nevi Brezilyalılar indinde pek makbuldur. "A. Funifera *A. Funifera*" namını taşıyan nevi ise yine Brezilya'da müsmir şecerler sırasındadır. Diğer memleketlerde bu ağaçları hususi limonluklarda yetiştirirler.

**ATALYA, Athalia (آتاليا)** [hayv] Gışaîlcenah haşerattan "*Tenthredinides*" familyasına mensup levahik-ı lamiseleri kısa ve çomak şeklinde on, on bir mafsaldan müşekkil bir cins.

**ATALYA İSPİNARUM, Athalia Spinarnm (آتاليا سپى ناروم)** [hayv] Gışaîlcenah haşerattan atayla cinsine müteallik bir böcek. En ziyade turp yaprakları üzerinde yaşar. Rengi sarıdır. Başında ve levahik-i lamisesi ile göğsünün bir kısmında siyah lekeler bulunur. Ercülleri sarı ve siyah halkalarla muhattır. Sürfeleri pancar, şalgam, turp gibi nebatların yaprakları üzerinde yaşar. Bu sürfeler temmuz ibtidalarına doğru kahil halinde gelir. Rengi esmer yeşilimtıraktır. Üzerinde siyah siyah hatlar ve noktalar vardır. Ercüllerinin adedi 22'dir. Kışı koza içinde, toprak altında geçirirler.

**ATALUM ROZE, Athalium rosee (آتاليوم روزه)** [hayv] Gışaîlcenah haşerattan ataliya cinsine müteallik bir böcek. Atayla ispinarumdan daha küçüktür. Göğsü siyahtır. Sürfeleri gül ve bögürülenler sayuaniye fasilesi nebatının yaprakları üzerinde yaşar.

**ATALİUM SEPTİKUM, Athalium septicum (آتاليؤم سپتيقم)** [neb] Namî-i bilhavl nebatın "futur-ı muhatiye" denilen mikzomi çet fırkasına müteallik secaya-yı hayvaniyeyi irae eder bir mantar. Klorfili havîdir. Hepsinin üzeri birer ağ ile örtülmüştür.

Halet-i reşimiyesi tabiiyundan birçokları mütalaa etmişlerse de ekseri nakati karanlıklarda kalmıştır. Ataliumlardan herhangi birisinin bulunduğu sudan bir damla alınıp mikroskopla muayene olunursa evvela bir hadebe şeklinde iken gittikçe bir araya toplanıp

nıfs-ı küre sonraları üstüvanî bir şekil aldığı görülür. Şekli o kadar muin değilse de heyet-i umumiyesi şimdiye kadar hep bu suretle nemayan olmaktadır. Heyet-i mecmua daima müteharriktir. Bu hareketi de temin eden protoplazmadır. Bezirleri kisenin üst tarafında bulunur; yani üzerleri "celid-i sarkodi" isminde ince bir gışa ile mesturdur. Futur tesmir ederken bu tabaka mahvolursa da hemen tesmir vuku bulacak mahal, müstesna olarak bakî kalır. Bir kitle iki tabakaya ayrılır. Bunlardan dahildekine sarkodi maddeler toplanır. Ve bunun aralarında da bezirler husule gelir. Nebatat alimlerinden "Bari" ataliumları diğer futur-ı muhatiye gibi nazar-ı itibara alır ve riclilcüzur-ı futur fırkasında mütalaa eder. Ataliumlarda ictima pek çoktur. Kendi gıdalarının üzerine toplanırlar. Şüphesiz hepsi kendi payına çalışır. Hemen yedikleri yerde tenasül ederler. Bazı müellifler, bunların tenasülünü izdivaçla olduğu kabul ediyorlarsa da bu husus pek şüphelidir.

**ATAMANTİN, Athamantin (آتامانتين)** [k] Bu madde atamanta ureosalium athamat aoreoselinum namı verilen nebatın kök ve tohumlarında bulunur. "Küûl ile atamontin"in bir hulasası yapılır. Mayii hususî surette teksif edilirse billurları elde edilir. Bunlar da ibre şeklindedir. "Pamuk taşı"na pek benzer. İpek gibi parlaktır. Kokusu sabun gibi lezzeti biraz harif ve acıdır. Suda erimediği halde eter ve ispirtoda münhaldir. 60-80 dereceye doğru maab olur. Tayeran etmez. Kuru kuruya taktir edilirse "hamız-ı valeryan" husule getirir. $C_{24}H_{20}O_7$ terkibindedir. Potas-ı muharrik, atamantin ile sıcak bir halde muamele edilecek olursa valeryan mülahhamdan biri ile şekilsiz beyaz bir madde vücuda getirir. Kireç suyu ve ma-i barit aynı neticeyi husule getirirse de gayet battîdir.

"Atamantin"in küûlî bir mahlulunun su ile kuvveti azaltılıp ihtiyaten biraz klorlu su konacak olursa kokusu gayet hafif hissedilir. Bu zaman atamantin $C_{24}H_{27}Ch_3O_7$ terkibinde "klor-ı salis atamantin *athamantin tre chloree*" olur. Bir de "azotin-i salis atamanti *A. tirinitre* "vücuda getirmek için soğuk olarak hamız-ı azot buharları atamantin üzerinden geçirilirse mütegayyir sarı renginde bir cisim vücuda gelir ki bu suda ancak eriyebildiği halde ispirtoda, eterde ve bilhassa amonyakta fazla miktarda münhaldir. Lakin sulu hamız-ı azotta pek az münhal olduğunu kimyager "Jebjer" söylüyor. Klor-ı müvellidülma gazının tesiriyle yüz derecede:

$C_{48}H_{30}O_{14}+C_{28}H_{10}O_6=C_{10}H_{10}O_4$ orselun hamız-ı valeryan atamantin cisimlerine ayrılır.

**ATAMİSK, Atamisquee (آتاميسك)** [neb] Kibariye fasilesinden becile nebatatı ihtiva eden bir cins.

**ETAMİN (أتامين)** §Uzv-ı tezkir

**ATANAS, Athanas (آتاناس)** [hayv] Hayvanat-ı kışriyenin de kaput takımı, koride familyası ve alfaine taht familyasına müteallik Avrupa denizlerinde yaşayan bir cins, alfalara evsaf-ı teşrihiyece pek benzer.

**ATANASİ, Athanasies (آتاناسى)** [neb] Rumcada gayr-ı kani, müstemer manasınadır. Türkçe'ye haşişe-i daime tarzında naklolunur.

Mürekkebe fasilesinin senesiyonide kabilesinden Kap ve Ümit Burnu'nda nabit şecireleri havî bir cins.

**ATANASİYE, Athanasiees (آتاناسيه)** [neb] Mürekkebe fasilesinden anteside kabilesinin taht kabilesi.

**ATARÎ (آتارى)** [fiya] Fas'ın cunub-ı şarkîsinde yaşayan bir "barbar" kabilesi. Bunlar arazilerinden geçen kurbanlara musallat olurlar.

**ATAVİZM, Atavisme (آتاويزم)** [biyo] Latincede "ad" muzafunileyh ile cet manasına gelen "avus" kelimesinden mürekkeptir. Latincede "atavus *Atavus*" dördüncü cet demektir. Türkçede buna kadimen "intisal, ecdada müşabehet, asla rucu" dediler. Almancası "*Ahnlichkeit*" veya "*Atavisme*"dir. Bu kelime müennestir. Nebatattakine "Etreben" denir. Istılah-ı alemiyede "cedait" tarzında kaydolundu ise de mana-yı feyzini ihate edemez. "Cüdanit" kelimesinde mana-yı müşabehet yoktur. Ecdada müşabehet dense bile yine femen galat olur; zira "müşabehet" lügatte birbirine benzeyen maksuttur. Halbuki, Atavizm'de cet evsafını mahsule intikal ettirmiştir. Binaenaleyh mahsul-ı cedde benzemek istemiştir. Cet mahsule değil. Bunun en doğru tercümesi "teşebbüh-i cet"tir. Lisan-ı fende ise en ziyade zebanzed olan "Atavizm"dir. Bu nam altında da mutalaası münasiptir.

Atavizm, ecdad-ı beidenin secayasına iktisaptan ibaret bir hal-ı biyolojyaidir. Yani mahsul-ı uzvî, doğrudan doğruya, ebubunun değil ecdadının secaya-yı teşrihiye ve akliyesini kazanmaktadır. Ekseriya yavru ecdad-ı karibine de benzeyebilir. Zaten en bariz Atavizm buradadır. Beid cetlerinin secayasını arz etse bu bizim nazarımızda gayr-ı merî bir derecede kalır. Yok elde fotoğraf vesaire gibi hakikata oldukça yakın vesaik varsa müşkülatın önü alınabilir. Şu halde bu keyfiyet hayvanatta gayr-ı merîdir. Yalnız nebatatta bariz olur. Bu nevin muhtelif tenevvüatı yan yana kuşatmak kabildir.

Atavizm veraset-i asliyenin bir şekil diğeridir. Bunun müteselsilen vukuu da nadirattan değildir; lakin ekseriya birkaç batında gözükmek. Sonra birdenbire meydana çıkar.

Tabiiyunun ekserisi Atavizmin, muhitin ve iklimin tesiratına bile galebe çaldığını söylerler. Hayvanlarda hulasiyet-i ameliyelerinde Atavizm vakaları pek çoktur. Seciye-i ecdadın yeniden zuhurunda yegane şart ecdattan bir numunenin madde-i musavvire-i menteşede sabit kalmasıdır. Muallim Vayseman bu hususu "hayt-ı nüveytinin kalti nazarisi" ile izah etti. Hayt-ı nüveytiyinin kılleti tenasülünün uzaklığına göredir. Erkek ve dişide bulunan madde-i musavvire-i menteşe asıl tahmın yarısını doldurur. Bunu bir batın evvelkine taksim ederse bu yarıda ikiye ayrılır. O halde validenin madde-i musavvire-i menteşesi dörtte bir kadar azalır. İzdivaç uzadıkça ve bu suretle cetten uzaklaştıkça bunlar taksim evveline ve madde-i musavvire-i menteşenin miktarı tenakus eder. Binaenaleyh kendi ebuyeninden ziyade ecdadından hangisininki çok ise teşabih onadır.

Muallim Vaysiman bu nazariyesinde seciyelerin eskilerde istikrarını ileri sürmektedir. O der ki: "Madde-i musavvire-i menteşe yeni bir şahıs vücuda getirdiği halde temayülat gayet mahduttur. Bunun en küçük bir cüzî nevatlarda bulunan diğer musavvirelere nispetle gayet hafî bir sebeple daha mütemayiz ve daha karlı olarak gıda tedarik eder. Faaliyeti ise aldığı gıdaya göre çoğalır ya da azalır. İşte daima birkaç batın gizlenen secaya-yı asliyede bu suretle meydana çıkar. Şu halde kuvvetli olan ve fazla tekessür eden bu musavvirelerden hüceyrelerde müteessir olur. İstifa daima Atavizmi tehtit etmiştir. Buna rağmen ecdad-ı beideden bir parça tenasülde müdahildar olduğu içindir ki beygirlerde iparyun cinsinin sair üç parmağın halet-i mebnada kalıyor. İnsanlardaki memeler de böyledir. Bu mesele oldukça karışıktır. Ve tenasül-i bikr mesaili ile hallolunur. §Madde-i musavvire-i menteşe.

Vaysimandan sonra yine birçok nazariyeler serd edilmiş ise de, hiçbiri matluba muvaffak değildir. "Atavizm kanunu" pek ise zamandan beri malumdur. Hatta esas nazariyesine vukufu olmayan avam bile "teşebbüh-i ecdat" hadisesini kabul etmişlerdi. Birçok kavimler arasında bu Atavizm keyfiyeti uzun ve vahim ictimaî vakalara meydan vermiştir.

Kadim Yunanistan'da mütemekkin ırk ebyaza mensup bir kadın aynı ırktan bir erkekle izdivaç eder. Doğurduğu çocuk maalesef zenciye yakın bir tarzda esmer olur. Kocası bundan şüpheye düşerek mahkemeye müracaat eder. Atavizm kanununun esasına vakıf olmayan hükkam, kadını kocasına sadakat göstermemiş hükmünü vererek zindana tıkarlar. Bu şayia bütün cihana yayılır. Memlekette bu hususta yeni yeni fennî Malumane destres

olan birkaç hekimin alimâne mütalaa ve irşadı ile kadın mahpustan kurtarılır. Neticede anlaşılır ki bu kadının dört batın evvelki ceddi bir Habeş imiş.

Sezar Lömbrozo canîlerde atavizmin büyük rol oynadığını söylemiştir. Doktor Emil Lora, caniler hakkında kaleme aldığı eserlerinde birçok teşrihi, fizyoloji, psikoloji seciyeleri bunların tercüme-i hallerini öğrendikten sonra meydana çıkardığını anlatıyor.

Atavizm, dimağın teşrihi seciyelerinde kat'iyen şüphe edilmeyen, bir ayıp, bir kusur bırakır; fakat bu fennen kusur değildir. Bütün manasıyla bir verasettir. Buradaki ayıbın kime raci olacağı aşikardır. Mahsulde husule gelen tabii vehbî huyları şüphesiz ki ceddinin bir arızasıdır. Terbiyenin bu uzvu şekli imha edeceği başka bahis hiç tereddüt edilmez ki faaliyette bulunmayan her uzuv dumura mahkumdur.

Canî bir pederin evladı her vakit canî olmadığı gibi haluk bir babanın çocuğu da her defasında nazik ve halim olmaz. Zaten metin atavik hallerde mektebin de büyük bir tesiri olmadığı meydandadır. Atavizmin "deha" üzerine de büyük tesiri vardır. §Veraset

Antropoloji, secaya-yı teşrihiyenin natamamiyetini ilhakın noksaniyetini fekkin mustatil bir şekil olmak hassasını münhasıran Atavizm'e atfediyor.

Hayvanlara gelince:

Bir berriye ve merinos koyunlarının verdikleri mahsullara bakılırsa menşeî noktasından bir olduğu görülmektedir. Yedinci asr-ı hicrîde doğan sıpaların ve analarına benzemediklerinin sebebini ibtida anlatan Latin muharrirlerinden "Kolomel"dir.

Nebatlarda ise melezlerin gerek gubar tal veren ve gerekse mebiz husule getiren cetlerinden birisine teşabühi milamî gibi ilm-i nebatta birçok misallere tesadüf edilmektedir.

**İTTİHAD-I İHVE (اتحاد اخوه)** [neb] (Fr. *Adelphie*) Çiçeklerdeki uzv-ı tezkirlerin yekdiğere yapışıp demet teşkil etmelerine "ittihad-ı ihve" denir. Eğer bir çiçekte bunlar tek olursa "vahidülah" çift olursa "senaîlah" çok olursa "kesirilah" tesmiye olunur.

**ETER, Ether (أَتر)** [k] On beşinci asır evasıtında Kimyager "Valeryus Kordus" tarafından meydana çıkarılmıştır.

1548 senesinde "eter"e "zeyt-i hamr" namı verildi. Valeryus, ispirto ve hamız-ı kibrit mahlullerini müsavî miktarda karıştırılıp taktir etmişti. Halbuki husule gelen cisme 1730 miladî tarihinde Kimyager "Kronbiyus" eter ismini vermişti. Sonraları "Şil" isminde diğer bir kimyager bu cisme eter-i kibrit dedi.

Eterin tahassülünü Kimyager “Domas Vilyamsun” tarif etmiştir. Hamız-ı kibrit üzerine küûl tesir ettirebilerek istihsal olunmaktadır. Eterin muhtelif nevleri vardır. Ticarette daima saf olarak kullanılır.

Havası: Kimya-yı uzvîde eter-i hamr, eter-i kibrit, eczane eteri adî eter veyahut doğrudan doğruya “etan hamız-etan” ismini alan eter, gayet seyyal, har, tayyar, lezzeti acı, biraz serinlendirici bir cisimdir. Rayihası hoş ve yakıcıdır. Yüz misli suda erir. İspirtoda, klorformda her nispette münhaldir. Eter bizzat fosfor ve kükürtü eritir. Miktarı ziyade olursa iyot, brom, tutya, civa ratineciyat, şühum, uzvî kilvileri ile klor-ı platin, klor-ı ahir, hadid, klor-ı zehep gibi cisimleri kamilen hal eder. Hava temasında şule ile yanar. Yandığı zaman fazla miktarda “asetilen” hasıl olur. Buharı havadan ağırdır. Ateş yaklaştırılırsa pek çabuk tutuşur. Ekseriya bu suretle büyük kazalara meydan verir.

Eter bir zehir değildir; lakin ziyade miktarda dahilen atılırsa tehlikeye muciptir. İmtisası seridir. En ziyade ciğerler vasıtasıyla itrah olunur.

Tababatte dahilen mezad-ı teşennüc, mesken, münebbihe gibi muhtelif şekillerde alelade küûl ile karıştırılıp “lokman ruhu” halinde kullanılmaktadır.

1846 tarihinde ilk defa olarak Amerikalı “Jafun” ameliyat-ı cerrahiyede ibtal-ı his gibi kullanmış ise de bugün bütün tabipler “klor-ı form”u daha mürecceh görüyorlar. Hayvanların ibtal-ı hissinde eter çok istimal olunur.

Eter, dahilen ziyade miktarda alınırsa mideyi yakar. Bir baş dönmesi husule getirir. Az miktarda alınırsa midede bir intibah uyandırır. Bade imtisas olarak vücudun muhtelif kısımlarına, hasetsen cümle asabiyeye yayılır, lakin icra ettiği tesir pek seridir. Hayvanlara su hazımlar da verilir.

Eterin umumi ibtal-ı his için inşakına çok devam edilirse “tesemmüm-i eterî” husule gelir. Başlangıçta efal-ı dimağiyede fazla bir sünbe zuhur eder. Sonra tedricen umumi hissiyat azalır. Adeleler felce uğrar ve teneffüs durur. Mevti getiren “ganî kalbî”dir.

Fizyolojistler, eter-i kibrit ile husule gelen mevtin sebebini klor-ı formda olduğu gibi “basala-i sisaiye”nin tesümmümü neticesi gibi kabul ediyorlar. Basala-i sisaiyenin zehirlenmesi daima dimağ, nüha-ı şevki ve asab-ı hissiyenin tesemmümünden sonradır. Efal-ı uzviyedeki harekat ve hissiyatın tedricen mütenakıs bulunması bu hususu izaha kafîdir.

**ETERAT ŞİBH-İ MİLHİYE (أترات شبه ملحيه)** [k] Şibh-i milhî eterler kimya-yı madenîde "şibh-i milh"lere mukabildir.*

Alelumum küûller ile madenî hamızat-ı maiyenin aralarında bir zerre su gaip ederek yekdiğeriyle birleşmelerinden mütehassıldır.

Hamız-ı klorma, maiyet-i sodyum üzerine tesir ettirilirse kimya-yı uzvîde de aynı hamızın hamız-ı klormanın maiyet-i küûl üzerine tesiriyle matlup olan şibh-i milh eter meydana gelir; fakat şibh-i milh eterat tevlid için hassaten "hamızat-ı maiye-i madeniye"de iftikar olunur.

**ETERAT-I ŞUHMİYE (أترات شحميه)** [k] Gliserinin istiar, zeyt-i nahl gibi şahmî hamızlar ile ittihadından mütehassıl eterlere eterat-ı şuhmiye ismi verilmektedir.

Bir tulu, üç zerre hamız-ı şahmî bir zerre gliserin ile birleştirerek "sanaî-i erkan-ı şuhmiye" istihsal etmiştir. Başlıcaları şunlardır:

1- İstiarin salis: Memeli hayvanların iç yağlarında, nebatlardan çıkarılan nebatî zeytlerde, kakaoda bulunur.

2- Margarin: Japonya balmumundan çıkarılır. Birçok şahm ve zeytlerde bulunur.

3- Tirya rakin: Tereyağlarının ve yerfıstığının terkibinde bulunur. Eterde az erir.

4- Miristin fındıkta bulunur.

**ETERAT-I MİLHİ (أترات ملحى)** [k] Buna kimya-yı uzvîde eterat-ı mürekkebe ismi de verilmektedir. Eterat-ı milhiye, tıpkı emlah gibidir. Hamızlarda bulunan esas veya madenî müvellidülma yerine bir cezer-i küûlînin bilmubadele kaim olmasıyla tahassul eder.

Alelumum küûllerin hamizat-ı şahmiye-i madeniye ve uzvî hamızlar ile aralarında su gaip ederek birbiriyle birleşmesinde mütevellit "milh"lere eterat-ı milhiye veya mürekkebe tesmiye olunur.

Eterat-ı milhiyede, eğer yalnız küûllerin zerreleri çok olup vazife-i küûliyenin heyet-i umumiyesi hamızlar ile tadilata düçar olmazsa tahassul ve teşekkül edecek "eterat-ı milhiye"de bu vazife bulunur.

Yalnız hamızlar kesirülesas olursa tahassul ve teşekkül eden eteratta hamız vazifesi bulunur.

---

* "Eter"in Arapça'da "at" etiyle cem-i müennes salim yapılamayacağı malum ise de şimdiye kadar yazılan ilm-i kimya-yı uzvî kitaplarında bu suretle kaydedildiğinden etibbayı müşkülata düşürmemek için bu galatı tabir esahına tercih ettim.

Zerreleri çok hamızlar ile kesirülzerre küûller arasında eter teşekkül ederse, ekseriya biri diğerini tadile muktedir olmadığından tahassul edecek eterde hem hamızî hem de küûlî vazifeler bulunur, mamafih milhî eterler bazen hem esas, hem hamız, bazen yalnız mutedil ve bitaraf ekseriya yalnız hamızî ve yalnız da esasî vazifelerini irae ederler.

**ETRARİK, Atrarique (آترariك)** [hamız] §Atranori

**ETRANERNİ (أترانرنى)** [k] Rayihası hoş taamı tatlı bir mayidir.

**ATRAKTASPİS, Atractaspis, (tass-piss) (آتراقتاسپيس)** [hayv] Rumcada "atraktus" magzel, "aspisi" ise yılan manasınadır. Zahifelerin hanşiye fırkasından bir cins, Afrikanın menatık-ı haresinde tesadüf olunur. Enva-ı marufesinden "A. Korpulantus *Atractaspis Corpulentus*"tur.

**ATRAKATASİS KURBOLANTUS (آتراقتاسيس قوربولانتوس)** §Ater aktabesipis

**ATRAKTİLİN, Atractiline (آتراقتيلين)** [k] Bu cisim "hamız-ı atraktilik barit veyahut potas ile tağyirinden husule gelir. Terkibi: 20c 30m 6m'dir.

Atraktilin zamkî bir maddedir. Kokusuz ve hususî bir şeker lezzetindedir. Suda, ispirtoda çok eridiği halde eterde gayr-ı münhaldir. Hamız-ı kibrit bunu tersip ederek sarı bir renk alır. Hamız-ı azot sıcak halinde bu cisim üzerine tesir edebilir. Maiyet-i potas glikoz ile atraktilizenin cisimlerine ayrılır.

**ATRAKTİLİN (آتراقتيلين)** [k] "Hamız" $20_c54_m6_k8_m$ terkibinde bulunan bu hamız, mürekkebe fasilesinden "haşişete bulmum *atractylisgummifera*" ismindeki mülevvene-i safra gibi cisimlerle birlikte bulunur.

İstihsal için bu nebatın kökleri alınıp kurutulur bade sıcak su ile karıştırılır. Suyu da tebhir olunarak tekrar kurudular. Yüz seksen beş derecelik ispirto ile muamele olunur. Ve bu mürekkep mayiin içinde bulunan atraktilin potasyum billurlar halinde teşekkül eder.

Bu hamız üç esaslıdır. 3 cüz-i fert müvellidülma yerine birinci sınıf madenlerden 1,2,3 cüz-i fert kaim olarak milhler tahassul edebilir.

Atraktiniylit potasyum $20_f\ 9_m\ 18_k\ 8_m\ 21_v$ milhi renksiz ve billurları ibrevîdir. Suda erir. Bir hamızla muamelesinde "antraktilin baryum" milhi vücuda gelir. Bu cisim ziyade miktarda su ile az miktarda hamız-ı klorma içinde münhaldir.

Bilhassa hamız-ı atraktilin suda çok münhaldir. Turnusol kağıdını süratla kızartır.

Tasfiyesi için birkaç defa ispirto içinde tebellür ettirilmelidir.

**ATRAKTOS, Atractus (آتراكتوس)** [hayv] 1840 miladi tarihinde tabiiyundan "Ağasız" tarafından tirizodomus namındaki naimeye verilen isim. [Bu kelimeye bakınız.]

**ETRAKİS, Heterakis (أتراكيس)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden didan şibh-i hayfiye feriasından nematud sınıfına müteallik bir cins. Muallim Raye, polimiyer güruhuna ithal ediyor.

Bu cins askaritlerden erkeklerinin şerci yakınında bir mihcemin, ekseriya iki tane sümbülenin mevcudiyetiyle tefrik olunur.

Erkeklerinin nihayet-i zenebiyesinde mütenazır iki sıra halimat ile bir kise-i zenebiye meşhut olur. Bu kise cenah tarzındadır. Hepsi yumurtlar.

Nevleri arasında infilaksa, bresilyanos, yapilluza, persipi, sillum, dispar, diferans, kumpar, kumperassa, kuluzbe, line ata, makulluza gibileri bulunur.

Etrakisler umumiyetle fıkariyenin bilhassa kuşların bağırsaklarında yaşar.

**ETRAKİS İNFLAKSA, Heterakis inflexa (أتراكيس انفلقسا)** [hayv] Etrakis cinsindendir. Vücudu beyaz ve sarımtıraktır. Ağzı etrafında yekdiğere gayr-ı müsavî dudaklar bulunur. Ulvîdekiler büyüktür.

Erkeklerin uzunluğu 3-8 santimetredir. Nihayet zenebiyesi maktudur. Ve her iki tarafta da gışaî kanatlar bulunur. Her yanda kemevîülşekil *fougiforme* on tane halime vardır. İnsitvuk iddiası vech ile mihcemlerle mücehhezdir. Nihayet-i ulvîyesinde bir halime ve yekdiğerine hemen müsavî iki sümbüle vardır ki bunlarda birer tomurcukla nihayetlenmişlerdir.

Dişiler 6-12 santimetre uzunluktadır. Nihayet-i zenebiyeleri müennef mahrutîlşekildir. Ferc hayvanın vücudunun ulvî kısmındadır. Yumurtalar kat-ı nakıs şeklindedir. 75-80 mikron tul, 45-50 mikron arzındadırlar. Bunlar da umumiyetle tavuk, hindi gibi kümes hayvanlarının ince bağırsaklarında yaşarlar.

Mösyö Raye: "Ben, 1889 senesinde Cunubî Fransa'dan gelen peç tavuğunda ayrı didanı buldum." Diyor. Zurn *Zurn* ise bunların karın boşluğunda serbest bir halde yaşayabildiklerini söylüyor.

Aldrevundav, Faleris bunlardan bir etrakisin tavuk yumurtası içinde bulunduklarını anlatıyorlar. Yumurta teşekkül ederken mecra-yı beyzde bunların mevcudiyeti de meydana çıkmıştır.

**ETRAKİS BRASİLİENİS, Heterakis brasilienis (أتراكيس براسليه نيس)** [hayv] Gayr-ı fıkariyenin didan sınıfı, nematut fırkası, adelî unsurları müteaddid olan polimiyer güruhundan haytî bir didandır. Yalnız erkekleri tanınmıştır. Üstüvanî olan vücutları sarımtıraktır. Vücudu nihayetine doğru ve bilhassa zeneb tarzında bulunan kısım pek incedir. 24 metre uzunluğundadır. Ağzında müsavî olmayan üç dudak vardır. Mihcemleri dairevîdir. Şercin yakınında adeta bir kabarcık şeklinde gizlidir.

Sünbüleleri iki tane ise de gayr-ı müsavîdir. Canibinde dokuz çift halime bulunur. İlk öndeki mihcem hidmeti görür.

Mütenazır olmayan bir halime ulvîdeki mihcemlerle aynı hizadadır.

Ağzında dişleri bulunmaz. Şefeler yekdiğere mütesavîdir. Halimattan dördü uçta, altısı şercin yakınında, ikisi de mihcem civarındadır. Yumurtası 63-71 mikron tuluunda 38-48 mikron arzındadır.

Etrakis brasilienis, umumiyetle tavukların bağırsağında yaşar. Tenasüle hadim uzuvları cevf-i haşvî içinde mahfuzdur.

**ETRAKİS PAPİLLOZA, H. Papillosa (أتراكيس پاپيللوزا)** [hayv] Bu da etrakis cinsine mensup haytî bir didandır. Dişlerin tulu 10-15 erkeklerinki 7-13 kadardır. Nihayet-i zenebiyesinde ve mihcemin yanında on iki adet halime bulunur. Vücudu beyaz renktedir. Nihayet halfiyesi kuddamîsine nazaran az daha incedir.

En ziyade kümes hayvanlarından ördek, hindi ile sülün gibi tuyurun averlerinde[?] yaşarsa da o kadar çok bulunmaz. Tavus, peç tavuğu, kaz ve ördekte bulunmuştur.

**ETRAKİS PERSİPİSİLLUM, H. Percipicillum (أتراكيس پرسى پى سيللوم)** [hayv] Bu da etrakis cinsinden haytî bir didandır. Müradifi *tscoris maculosa*'dır. Erkeklerinin fetha-i şerciyeleri yakınında bir mihcem ile iki adet sümbüle bulunur ki yekdiğere gayr-ı müsavîdir. Vücudunun rengi beyaz sarımtırak, fem büyüklükleri yekdiğerine gayr-ı müsavî üç şefe arz eder.

Beşerenin altındaki tabakanın dahilinde bilhassa, adelî unsurlardan müteşekkil "tabaka-i adele-i cildiye" ki, adelî hücrelerden ibarettir. Kesirüladet ve gayet sık her biri müstarazan muhattat olan biri haricî, diğeri dahili iki kıtadan müteşekkildir. Cümle-i asabiyelerinin esasını teşkil eden merîleri etrafındaki halkadır.

Hayatî seciyelerini mütalaa için "nematod" kelimesine müracaat.

Dişileri 6-12 santimetre, erkekleri ise 2-8 santimetre uzunluğundadırlar. Tenasülleri tebyizî, yumurtaları kat-ı nakıs şeklindedir. Enbübe-i hazmiyeleri vardır. Umumiyetle hayvanların ema ve mide gibi umumî cevflerinde neşv u nema bulurlar.

Kümes hayvanlarından horoz, tavuk, hindi gibilerin ince bağırsaklarında bulunup hayvanlara taam arkadaşlığı eder.

Ekserî kümeste yetişen tavuklarda çok vardır. Tavuk bulunduğu mahalle mevadd-ı sefiliyesiyle yumurtaları saçar ve arkadaşları yerden gıda ararken bu yumurtaları alırlar, bu suretle birbirinden diğerine adeta sarî marazlarda olduğu gibi intikal eder.

**ETRAKİS DİSPAR, H. Dispar (أتراكيس ديسپار)** [hayv] Etrakis cinsinden haytî bir didandır. Dişileri iki buçuk zenebiyelerinde ona karib küçük halimeler bulunan erkekleri ise bir buçuk santimetre uzunluğundadır. Kazların emasında yaşar.

**ETRAKİS DİFFERAN, H. Different (أتراكيس ديففه‌ران)** [hayv] Etrakis cinsinden haytî bir didandır. En nihayet 15 milimetre uzunluğundadır. Vücudun iki nihayeti de gittikçe bilhassa dişilerde gayet inceleşir. Ağızlarında dudaklar yoksa da merîlerinde pek aşikar bir surette bariz bir cevf vardır. Erkeklerin de yekdiğere müsavî oldukça kısa ve nihayetleri eğri olmayan iki tane "sümbüle *spicul*" bulunur. Ve bir fem lahika ile mürfakatta bulunur. Mihcemler uzanmıştır. Ve üzerlerinde kitini halka yoktur. Halimelerin adedi azdır. Ve pek cüzî mazruftur. Dişilerin kuddamî nihayetleri müenneftir. Şerc, nihayet-i zenebiyeden pek uzakta değildir. Yumurtalar "nim kürevî *subglobuleux*"dir. Ve üzerlerini ferşeden kısım gayet incedir. Yumurta şibh-i rahim hidmetini görür. Rüşeym yumurtaların içinde adeta yılan gibi kıvrılmış bir halde bulunur.

Tabiiyundan Sansinu, bunları tavukların bağırsaklarının nihayetleriyle "piz *pise*"lerde tesadüf ettiğini söylüyor.

**ETRAKİS KOLOCE (أتراكيس قولوجه)** [hayv] Etrakis cinsindendir. 1885'te Muallim Raye tarafından bu isim verilmiştir. Buna "e. take *H. tache*" de diyorlar.

Vücudu, beyaz ve az şeffaf iki nihayeti incelmiştir. Bunu, şeklinden dolayı askarridma küllüzaye benzeten muallimler vardır.

Ağız hemen yekdiğere müsavî üç dudaktan müteşekkildir. Ulvî olan nihayeti, canibî, nimbeyzî *semi-ellptique* iki cenah ile mücehhezdir. Erkeklerin tulu 16-25 milimetredir. Bazen 50-75 milimetreye kadar vasıl olur. Nihayet zenebiyesi ise kesik bir şekildedir. Her iki tarafta on tane halime bulunur.

Dişlerinin tulu 20-40 milimetredir. Zeneb, mustakim, mahrutî ve müenniftir. Nimbeyzî olan yumurtalar 80-90 mikron tulunda, 40-50 mikron arzındadırlar.

Muhtelif decaciyenin hasseten güvercinlerin emasında yaşar. Şaten sülünlerde de görmüştür.

*Fusaria reflexa (Zeder 1800) ascaris gibosa (Rudolphi 1809) Heterakis inflexa (Schnaider)* 1866 isimleri müteradifidir.

**ETRAKİS KOMPER, H. Compar (أتراكيس قومپار)** [hayv] Etrakis cinsindendir. Buna "etrakis kompanyun *h. compag*", "*none*", "ortak etrakis" ismini de verirler.

85 miladî tarihinde etrakis kompar ismini almıştır. Bilahire 1888'de ise bu isim taammüm etmiştir.

Vücudu beyazımtırak ve nihayete doğru incelir. Ağzı müdevver üç dudaktan müteşekkildir. Her biri birer merkezî halimedir.

Erkeğin tulu 36-48 milimetre kadardır. Nihayet-i zenebiyesi müstakim, mahrutî, mihcemler bir daire etrafında ictima ederler.

Dişiler ise 84-96 milimetre tulundadır. Tuyur-ı deccaciyeden birçoklarının ince bağırsaklarında yaşar. Yüzbaşı "Hiyarşiya *Chier Chia*" tarafından Filipin adalarında bir peliçik midesinde tesadüf edilmiştir.

**ETRAKİS KOMPRESA, H. Copresa (أتراكيس قومپره سا)** [hayv] Buna "mazgut etrakis" de derler. Gayr-ı müsavî üç dudaktan müteşekkil bir kıta-i femmiyesi vardır.

Erkeği 53, dişisi 85 milimetre tulundadır. Avusturalya'da "Çumburg" tarafından ehlî bir horozun emasında bulunmuştur.

**ETRAKİS LİNEATA, H. Lineata (أتراكيس لينه آتا)** [hayv] Etrakis cinsinden haytî bir didandır. Buna "line ata" ismini veren Şenayder isminde bir tabiat alimidir. Raye kendi ismine izafetle "etrakis Raye" de diyor.

Vücudu sarımtırak, dudakları mütesavî erkeği 63 milimetre tulundadır. Cenah-ı zenebi az kapalı, her tarafta on tane halime bulunur. Bunlardan üçü –ki şecere daha yakındır– daha büyüktür.

Dişi 93 milimetre tulundadır. Bu, ibtida bir horozun emasında görülmüştür.

Olfer, Osollo namında iki zat Türkistan'da rast gelmişlerdir. "Fedtoheuka" namında bir alim hayvanat-ı ehliyeden citası büyük olanlarda bulunduğunu da iddia ediyor.

**ETRAMİL AZOTU (أترامیل آزوتی)** [Azotiyeti-i amil]

**ATRANORİ (آترانورى)** [hamız] *Acide atranorique* [k] 19f18m8m bu cisim hamız-ı ozuni *acide usnique* ile "lokanora atra *lecanora atra*" namındaki maddeler içinde eridiği için tebellür yardımıyla hamız-ı ozinikten ayrılarak menşur şeklinde billurlar elde edilir. Zaviyani için derece-i hararette 190'dan aşağı olmamalıdır.

Bu hamız soğuk suda az, sıcak suda çok münhaldir. Eter, *kloroform* küûlde erir. Kloyattaki mahlulünün rengi sarıdır. Fevk-i kloryiti sodyum ile muamele olunursa yine sarı renkli bir mahlul vücuda gelirse de bilahire bu renk kırmızıya tebeddül eder ve neticede bu renk de zail olur. 150 derecede küûl ile tashin edilirse kabiliyet-i inhilal ziyadeleşir. Billurları ibrevîdir. Etyan ile muamelesinde 150 derecede zevban ederve sarı bir maddeye kalb olunur.

**ATİBAT, Atiebate (آتى بات)** [feya] Belçika'nın kadim bir kavmi olup bugün Fransa'nın "Padokla" civarında yaşamaktadır.

**ETER PETROL, Ether de petrol (أتر پترول)** [k] 700 ile 660 arasında sıklet-i esnafiyeye malik mayil bir cisim. Taktir etmek için 60 derece-i hararet lazımdır. Sanayide aheste bir taktir tedrici usuluyla petroldan istihsal olunur. Kendisi tayyar karbon malardan müteşekkildir. Bunlardan başta "Panton" ile "eksan"dan teşekkül ettiği en ibtida söylenebilir.

**ETREÇ (أترچ)** [neb] Etreçe. Hemzenin ve ranın ve cimin teşdidi ile Arapça ağaç kavununa verilen isim. §Ağaç kavunu.

**ETREHİL, Etheracetique (أترخل)** [k] Kimyada tabiri "etanoit etil *Ethanoate d'ethyle*"dir.

Bir karnı derununa iki yüz gram kadar müzab-ı halliyet sodyum konur. Üzerine de 120 gram miktarında 95 derecelik saf ispirto ve 230 gram hamız-ı kibrit ilave edilir. Bundan sonra da taktir olunur. Bu mukattar mahsul-ı mütekasif klor kalsiyum mahluli ile çalkalanacak olursa "etrehil" ispirtodan ayrılır. Bade kireç tozları veya müzab-ı klor kalsiyum üzerine bırakılarak hamız-ı hal eserlerinden tecrit edilebilir. Daha saf elde edebilmek için ikinci bir taktir ve tefrika müracaat lazımdır.

Havası: Kokusu hoş, müteharrik bir mayidir. İspirto ve eterde erir. On bir misli suda da bir dereceye kadar münhaldir. Muayenesi için serbest halinde hamız-ı hali 20 santimetre mükeabı eter içinde beş kısım mürdeseng ilavesiyle yekdiğerleriyle karıştırılırsa "haliyet-i üsrüb" mayiin dibine çöker.

Hekimler ve baytarlar insan ve hayvanatta romatizmalarda kullanılır. Menhidir. İfrazat kasibeyi tenkis eder.

**ATERGATA, Atergata (آترغاتا)** [fa] Süryanilerin aliha zumettikleri vücudu balık, yüzü insan şeklinde bir timsal.

**ATROPUS PULZAKARİYA, Atrops pulsataria (آتروپوس پولزاقارييا)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden kazip asabîlcenah sınıfı kabilesine müteallik bir haşere üst kanatlarında oldukça harşef gözükür. Buna "sarmacı pire" ismi verilir.

**ATROBİS (آتروبيس)** §Omgalotrobis

**ATROPİN (آتروپين)** §Lefah

**ATROZİN, Atrosine (آتروزين)** [k] Lelah denilen nebatın köklerinin küûlî bir hulasası amonyak ile muamele olunursa tortu halinde siyah renkli bir madde kalır ki bu atrozindir.

Eter, ispirto ve suda gayr-ı münhaldir. Lefahın "inbindeki" siyah madde de atrozindir.

**ATROKİSİNDOL, Atroxindal (آتروقسيندول)** [k] Beyaz renkli ve küçük ibreler halinde tebellür eder bir cisimdir. Züban derecesi 119'dur. Eterde, sıcak suda küûlde ziyade; soğuk suda az erir. Mahlulü mutedildir. Floblerde münhaldir.Hamız-ı karbon tavassutuyla ayrılabilir.

**ATRİA, Etheria (آترىآ)** [hayv] Rumcadan mehuz. Gayr-ı fıkariyeden naime şubesi "pelesipod" sınıfı "atriide" familyasına mensup bir nev. Bu ismi ibtida 1807 tarihinde Lamark vermiştir. Pelin bunu "etvab"lara verilen isimden alıyor.

Kavkaası intizamsız ve mısraları yekdiğerine gayrı müsavî kemik gibidir. Sabit olan mısra müteharrik olan mısradan daha yassıdır. Önde bulunan kilablar kuddame veyahut halfe doğru mültevîdir. Sathı şerevî, dahili vechi ise biraz sedefîdir. "Şarita"da sininler bulunmaz. Her iki mısrada iki mukarrep adele vardır.

Bu en ziyade Nil ve Senegal gibi büyük nehirler ile Nankanyaka gibi büyük göllerde bulunur. Nevleri arasında "etri asemi lonata" isminde naimeyi yine Lamark mütalaa etti.

**ETRİ ASEMİLUNATA, Etheriasemilunata (أترى آسميلوناتا)** §Etri a

**ETRİ İDEA, Aetheriidea (أترى ايدهآ)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden naime şubesi pelesiped sınıfından bir familyaya verilen isim. Bu familyada bulunan naimeler umumiyetle

nehirlerde yaşar. Bürnüsleri açıktır. Fevhe-i galsemileri kuddamîleriyle müşterektir. Fevhe-i tenasülü kapalı, ercülleri mefkuttur. Uzv-ı lamis büyük galsemeleri gayr-ı müsavî, bürnüs kise-i haşvî ile birleşmiştir.

Kavkaa gayr-ı muntazam olduğu gibi bazen serbest ve bazen de sabittir. İçerileri ekseriya nimsedefî veyahut sedefîdir. Şaritelerde diş bulunmaz. “Ribat-ı bürünsî” kısmen dahilîdir. Mısraları yekdiğerine takarrup eden adele iki tane veyahut tektir. “Hatt-ı bürnüsî” tamdır.

Lamark, bu familyayı “kama”lara yaklaştırıyor. Ercülleri evvelce var iken bilahire zumura düçar olduğu iddia edilmektedir. İstiridyeler gibi daima taşlara mültesik bir halde yaşarlar. En ziyade Nil nehrinin muhtelif şelalerinde tesadüf edilmiştir.

**ATRİPA, Atrypa (آتريپا)** [hayv] Rumca nefy edatı “a” ile sakba manasına gelen “*Atpyna*” kelimesinden mürekkep bir isim.

Gayr-ı fikariyeden naime şubesi zatülercülelgalsemî sınıfı “atripide a” familyasına mensup bir hayvan buna muhtelif müellifler tarafından muhtelif isimler verilmiştir. 1841 tarih-i miladîsinde “Filip” klay oturis “*clei othyris*” 1487’de “Oriniyi” tarafından “sepiri jerina” yine 1847’de “Ağasız tarafından klay oturis”… 1880’de “Çerniskev” tarafından “Grunevaltedinya *grunewaldtia*”

Bu naimenin kavkaası daire şekline karip ve üzeri parlak kıvrıntılarla müzeyyen, hatt-ı neşv u nemanın önü bazen harşefîdir. Mısra-ı batni, kuddamen muzik, mısra-ı zahrî muhaddep ve gayetle şişkin, hatt-ı aslî muvecc, kilab dairevî ve gayet küçük bir fevbehe ile maktu ve bunun üzerinde “delitidyum” bazen gizli olarak bulunur. Mısra-ı batnînin dahilinde iki mukavvem ve safiha-i siniye çizgiler ile birlikte minşarî sinin vardır. Asar-ı adeliye mısraın ortasına toplanmış ve caniben beyzî mesafelerle mürafakatta bulunur. Ceyb-i viaî iki gasle-i nazil ile birlikte cüdar cebheye doğru gider. İki canibî ceyb-i said ise yekdiğeri aralarında geniş mesafeler bırakarak sanî gusneleri teşkil eder. Mısra-ı zahrında esasi ve gayr-ı nam bir safiha ile kenarları gayet münkesif iki boşluk vardır. Galsemeler mısra-ı zahrînin civarında halet-i mebnadır. İki halezonî mahrut teşkil ederek ivicaclar meydana getirir ve ceni olan lefife-i tavileler nahiye-i esasiye üzerinde mevzu ve kısadırlar.

Silori ve Devoti tabakalarında bu naimelere çok tesadüf edilmektedir.

Ateripa retikularis *A. reticularis*’te aynı enmuzeci irae eder. Bu hayvan da “Line” tarafından tetkik edilmiştir. Kavkaası üzerinde birçok çizgiler vardır.

**ATRİPİDEA, Atrypide (آتريپيدەآ)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden, naime şubesi, “zatülercülgalsiye” sınıfına mensup bir familyaya verilen isim.

Bu familyaya mensup naimelerin cihaz-ı galsamaları kilsî iki galsama-i nazilden müteşekkil ve birbiri üzerine mevzudurlar. Dairevî olan inhinası da mısra-ı zahrîde bunları takip ettiği gibi zirvesi mütekarip olan her iki mahrut halezonîyi de tehtit ederler. Lefife-i tavile metin ve muvectir. Bazen aslî olur. Bazen de mısraın ya vasatında veyahut vasatının kuddamında bulunur.

Envaı arasında zebfospera, glasyadaniya gibi bulunur.

**ATRİŞİ, Athrichie (آتريشى)** [Tt] §Etriki

**ATRİKİ, Atrichie (آتريكى)** [Tt] Rumcada a edat-ı nefy, teriks, terikus şeker manasınadır. Saçları ve eşarı bulunmayan zevîlhayat.

Nebatatta gölgelik ve rutubetli mahallerde yaşayan küçük bir mantara da bu isim verilir.

**ATERİN (آترين)** “hamız” [k] 16f 18m 5m terkibinde uzvî bir hamızdır. Fransızca “*Acide atrique*”dir.

**ATRİNA EPSETUS, Atherina hepsetus (آترينا اپسه توس)** [hayv] müşevvekülmesbeh esmak takımına mensup bir nev. Bu balıkların vücutları uzun, başları küçük ve biraz sivri. Batın muhaddep, zahır ise müstevîdir.

Kıta-i femmiye mailen meşkuk; alt çene üsttekinden mutavveldir. Sırtı siyah ve harşefleri üzerinde siyah bir leke müşahede olunur. Birinci mesbeh-i zahrîde 8-9 ikincide ise 11-12 şua bulunur.

Cildin rengi yalnız batın ve yan taraflarında beyazdır. Vücudun sathında ise alacalı bir şerit gözükür. Mesbehlerin rengi sincabîdir. Sedidin ulvî kısmı ile başın üstünde siyah lekeler bulunur. Bahr-ı Sefîd havzasında yaşar.

**ATRİNA, Atherina (آترينه)** [hayv] Buna Türkçe “gümüş balığı” derler. Müşevvekülmesbeh takımı aprinide a familyasına müteallik bir balık vücudu uzun, üst çenesinde küçük küçük dişleri bulunur. Her iki yanı da gümüşî beyazdır. Birinci çift mesbeh-i zahrî kısadır. Bahr-ı Sefid sahillerinde yaşar.

**ETSA (أتساء)** [fiz] Bu hassa, daima gazlarda müşahede (fer) bulunur; bir gazın miktarı ne kadar az olursa olsun üzerindeki tazyik azaltılırsa hacmi tevsi ederek bulunduğu kabı tamamıyla doldurmak iktidarını haizdir.

(fer) *Elargissement* tecrübesi:

İçinde gayet az miktarda hava bulunan musluklu hususî bir kursak musluğu kapandıktan sonra bir muhalliyetülhava fanusu altına konsa ve tedricen hava fanustan tahliye edilse bu kursağın da yavaş yavaş şiştiği görülecektir; çünkü haricî havanın tazyiki ile fanustaki havanın elastikî kuvveti tevazün etmek için evvelki vaziyette kalması zarurî idi. Halbuki, haricî havanın azalması fanustaki havanın kabiliyet-i ittişaiye neticesi – çoğalması dışarıdaki tazyikin mukabele etmesindendir. Bunu inbisat ile karıştırmamalıdır.

**AT SÜLÜĞÜ (آت سولوکی)** *Hemopis vorax* §"soluk, alak"

**AT SİNEĞİ (آت سینکی)** [fer] *Taon* [hayv] (La.) "*Tabanus*"tur. "Zülcenaheyn haşerattan" müvellidetüşşufeyre haşerat taht sınıfına müteallik bir haşere bazıları tabanide "*Tabanides*" familyasından zikederler.

Fennî ismi "ippo boksa ekina *Hippo boska eqnina*"dır. Bu oldukça büyük haşereler sırasındadır. Tulu 12-24 milimetre kadardır. İstirahat halinde iken kanatları vücudu kısmen örtebilir.

"Resomer" bu haşerenin ercüllerinin uzun ve yekdiğerinden mütebaid bir tarzda bulunduğuna bakarak örümceklere benzetmiş ve ismine de "zebab ankebutu" demiştir. Bunların kanatları müstarizdir. Üzerinde tulanî beş tane asibe vardır. Renkleri sarıya mütemail esremdir. Hortumu kısa, nihayet-i serbestisi küttür. Atların en ziyade kılsız nahiyelerinde yaşar. Hayvanların derisi içine hortumunu sokarak bu suretle kan emer. Bu esnada hayvanlar son derece muztarib olur.

Bu sineklerin rusugları gayet kuvvetlidir. Kurun-ı lamiselesi ise kısa ve üç mafsallıdır. Erkekler ekseriya çiçekler üzerinde yaşar. Ve nadiren her cins birlikte ağaç kütükleri üzerindeki yarıklarda yaşar. Bu esnalarda dişi 200-400 kadar yumurtalarını otlar üzerine bırakır ve bunlar 20-12 günde inficar ederler.

Umumiyetle rutubetli yerlerde yaşar. Her ruşeym müteakip senenin haziranında haşere-i kahile haline gelir; fakat ağaçlar özünde yaşayan sineklere at sineği ismi verilir. Bu "taun"lardan bir nevdir.

At sineklerinden insanlara arız olanları da mevcuttur; fakat ziyade sıcak memleketlerde tesadüf edilmektedir.

**ATEŞE (آتشه)** [fiz] Süryanî lisanından mehuz Acemler ateşe, ibtida “azer” ismini verirlerdi. Bilahire “ateş” olarak kullanmışlardır ki biz de bu galatı lisanımıza doğrudan doğruya geçirmişizdir. Türkçesi “od”dur. Odun ve bilcümle ihtiraka kabiliyetli maddelerin yanmasından husule gelen bir şeydir. Ateş bir fiilin eseridir. Bu kelimeden bir cisimde aynı zamanda hem ziya hem de hararetin tahassulu anlaşılır.

Gazların ateşine “alev” denir; fakat salb cisimler pek de şule hasıl etmediklerinden bunlara, doğrudan doğruya, ateş ismi verilir. Tabii birinci tenvir, ikincisi de hararet husulune hadimdir.

Şiddetli bir hararete bırakılmış bir cismin aynı zamanda ziya ile hararet tevlid etmesine fizikte “*ignition*” ismi verilir. Ateşte de bu hasse aynıyla mevcuttur.

Eski Yunan feylesofları ateşte müesser ve madde olmak gibi iki mühim hassa gördüklerinden bunu o suretle mütalaa ederlerdi. Sonraları ateş “anasır-ı erbaa”dan addedildi. İbtida her şeyin aslı ateş olduğu iddia eden kadim Yunan feylesoflarından “Heraklites”tir. §Anasır-ı erbaa

Ernest “Ştal”ın fikrine nazaran “mevadd-ı nariye” filojistik *phlogistique*” isminde rüknü bir maddeyi ihtiva eder. “Filojistik” eğer şiddetle bir hararetle maruz kalacak olursa ateşe münkalip olurdu. İnsirafîde, doğrudan doğruya şule ve hararet tarikiyle idi. Umumiyetle madenlerin terkibinde kireç, toprak ve filojistik bulunuyordu. Terkibi ziya uğrayan bir madenin içine “madde-i müşteile *phlogistique*” ilave olundu mu tekraren eski haline ricat mümkündü. Kimyager “Maker” ise ihtiraka Salih olan cisimlerin terkibinde otları yakmak hassasına malik bir madde mevcut olduğunu ileri sürüyor ve bunun talimine çalışıyordu.

Bu batıl nazariyeyi esasından hedm eden bugünkü kimyanın banîsi gibi telakkî olunan meşhur Antovan Loran Lavuzaye’dir.

Maddelerin tahavvülü aleminde bir cüz-i ferdin bile gaip olmadığını ve hareketin daima payidar bulunduğunu idda eden bu meşhur kimyager ihtirakî hadiseleri pek vazih bir surette ortaya koymuştur.

Ştal ve taraftarlarına göre, bir madde “madde-i müşteile” yardımıyla yandığı anda onun vezni de azalıyordu. §Ştal ve nazariyesi.

On sekizinci asır nihayetlerine doğru İngiliz kimyagerlerinden “Biristili” müvellidülhumuzayı meydana çıkarmış; fakat Ştal’in nazariyesi ile meşbu olan dimağının tahakkümünden kendisini kurtaramamıştı. Gühercileyi ısıtarak bulduğu gaza “madde-i müşteilesiz hava *Air dephlogistique*” ismini vermişti. “Şibl” hamız-ı sanî-i manganezden

istihsal ettiği yine aynı cismi "hava-yı narî *Air de feu*" namıyla tanındı. Halbuki, Laovazye'nin tetkikatınca havada daima mevcut olan bu gaz temasında gerek sürtülme ve gerek başka bir vasıta ile ihrakına çalışılan cisimler müvellidülhumuza ile imtizac ederek ateş haline gelebilir. Müvellidülhumuzanın imtizacından yanan cisimde bir gaz teşekkül eder ki bunun sıkleti de yandığı dakikadan itibaren birleştiği müvellidülhumuzanın ağırlığı kadar ziyadedir.[*] Bunun aksi olarak kireçli madenler karbon ile ısıtılırsa hal-ı aslîlerine ricat eder. Binaenaleyh bu hususu temin eden "madde-i müşteile *Phlogistique*" değildir. Eğer olsa idi bu madenin sıkletinin ziyadeleşmesi lazım idi.

Halbuki, vezin ziyadeleşmiyor, azalıyor. Madenin gaip ettiği cisimler cismin mevcudiyeti meydana çıkıyor.

Bazıları yanan cismin terkibinde bulunan madde ile müvellidülhumuzanın birleşmesiden nasıl oluyor da ateş tekevvün ediyor? Gibi bir sual soruyorlar ki bîşüphe bu metafiziğe ait bir meseledir.

Laovazye taraftarları bu itiraza karşı diyorlar ki: "Azot, müvellidülhumuza ve müvellidülma"da seyyal bir madde-i nariye mevcuttur. Müvellidülhumuza ihtiraka Salih maddeler ile birleştiği zaman bu madde bilhassa müvellidülhumuzadan infikak ederek şule suretine kalb olunur. §Laovazye Kanunları

**ATEŞ BALIĞI (آتش باليغى)** §Sardale

**ATEŞ BÖCEĞİ (آتش بوجكى)** [hayv] Haşerat sınıfı, mugammedülcenah takımı "malakoderm *Malacodermes*" fariğasına müteallik geceleri ziya neşreder bir böcektir. (Fr) *lampir* der. Acemler "şebtab" derler. İstihaleleri tamdır.

Cinsleri arasında "Amerika ateş böceği, küçük ateş böceği lanpris nokti loka, lafep siplandidola, losivla lozitanika" gibileri mütalaaya ve zikre şayandır.

Bunlar umumiyetle karanlıkta gayet tiz parlak ziyalar neşrederler. El ile tutulup biraz sıkılacak olursa şercinden kavî bir mayi ifraz eder. Erkeklerinin kanatları var, dişilerinin yoktur. Batın taraflarında fosfor ifraz eden gıdaları yalnız dişilere mahsustur. Bu ziya yardımıyla erkeği kendisinin mevcudiyetinden haberdar eder.

Folfor denilen nevinin neşrettiği ziya o kadar parlaktır ki gece yolculara rehberlik hidmetini görmek kabiliyetindedir. Ekseriya Meksika, Küba taraflarında bulunanların neşrettikleri ziya fazladır. Hatta, Amerika siyahlarının rivayetlerine nazaran, ateş böcekleri

---

[*] Bir cismin vezni kendisi teşkil eden ecsamın vezinleri mecmuuna müsavîdir.

son zamanlarda Amerika'da "süs makamında" moda yerine geçmiştir. Yaz geceleri müsamerelere giden kadınlar saçları arasına bu ateş böceğini koyduktan sonra üzerine gayet ince bir tül örtüp böceği saçları arasında hapsederlermiş. Tabii böcek burada kımıldandıkça ziya neşrediyor ve gayet güzel bir manzara vücuda getiriyormuş.

Amerika ve Küba taraflarında bulunan ateş böceklerine "hamil-i ziya" ismini verirler.

Maruf fizyolojistlerden "Rafail Dobva" bu nev ziyadar böceklerin nihayet battaniyelerinde gece rutubetin tesiriyle neşrettikleri fosforî ziyada Muallim Klodepernar'ın fotoğrafisini alabildiğini iddia ediyor.

Şettab, diğer ateş böceklerinden "son halka *pygdium*"sının muhaddebiyeti tam veya mukavves; aynı zamanda amudî olan "mukaddem-i sadr"ın "matvî köşeli ve yaverke[?]" doğru maktu olmasıyla müteferriktir.

Amerika ateş böceği *le cucujo*: Rengi koyu esmerdir. Cildinin üzerinde ince kıllar mevcuttur. "Göğüs *corselet*"sinde donuk iki sarı renk bulunur. Re'si maktu veya müdevver, gözleri büyük, sadrı muhaddep, rusugların şekli haytîdir.

Atanil ve Brezilya havalîsinde çok tesadüf olunur. Sürfeleri şeker kamışı üzerinde yaşar. Haşere-i kamile halinde iken sivrisinekle tagaddî eder.

Lanpris, noktilluka *l. noctilluca*: Çenesi mütebariz olan erkeği kanatlı ve esmer sincabî rengindedir. "Göğsü *corselet*" üzerinde iki leke bulunur. Kanatsız olan dişilerinde gamıd eserleri vardır ve sürfeyi andırır. Dişilerin tulu 15,17; erkeklerinki ise 11 milimetre kadardır. Dişiler sürfelerden ziya neşretmekle müteferriktirler. Erkekler havada, dişiler otlar üzerinde fosforî ziyalar neşrederler. Yumurta müdevver ve sarı rengindedir. Sürfelerde, kahillerde umumiyetle küçük naimeleri eklederler.

Şebçirag *Luciole*: Her iki cinsin de kanatları vardır. Bunun için bazı hayvanat alimleri bunu lampir cinsinden ayrı olarak mütalaa ediyorlar. Re'si küçük ve kısmen mukaddem sadır altında kalmıştır. "*Luciola lusitanica*"dır.

İtalya'da bulunanlara "*luciola italica*" ismini verirler. Erkeklerinde üç, dişilerinde iki tane fosforlu batnî halkalar vardır. Sinek ve fidan bitleri ile tagaddî eder.

**AT KASNISI (آت قاصنيسى)** [neb] *Sagapenum*. Sivanya fasilesi, ezharî sivanye-i tam olanlardan, posadonya kabilesine mensup bir nebattır. Fennî ismi "ferolaparsika *Ferula persica*"dır. Tababette "seknibic" veya "sekbine" namıyla tanınır.

Bu nebattan bir nev ratinec istihsal olunur. Bu ratinec en ziyade Acemistan'da Pazar ticaretine sevk olunur. Bunun haltite müşabeheti vardır. Leyin ve lazıktır. Kokusu nahoştur. Zamkalı diyaşilyun ve tiryakın terkibine dahil olduğu gibi birçok müstehzerat da

karıştırılır. Meyveleri münbasit ve musattahtır. Kemale erdiği zaman müteferrik değildir. Çiçekleri sayvan şeklinde, ke'si oldukça büyüktür.

Evvelleri muzadd-ı ispazmoz gibi on santigramdan bir grama kadar dahilen ita olunurdu. §Kasnı.

**AT KANADI (آت قنادی)** [hayv] Hufaşiye fırkasından en büyük bir yarasa (Fr.) *Peleropode*.

**AT KUYRUĞU (آت قویروغی)** [neb] Falakasız nebatattan hayliye fırkasının bezirleri müteşabih hayliyeler sınıfına müteallik bir cins. İsm-i fennîsi "Ekizatum *Equisatum*"dur.

Türkçe nebatat kitaplarına "zenebülhayl" tarzında naklolunmuştur. Bunun enva-ı nebatiyesi rutubetli yerlerde nema bulur. Sakları mafsallı, isporları yekdiğere müşabihtir. Protallusu bir meskenlidir. Zikre şayan dokuz nevi vardır:

Orman at kuyruğu *Equisetum sylvaticum*: Sakları iki nevdir. Biri uzv-ı tenasülü hasıl eder. Diğeri akim kalır. Her ikisi de aynı zamanda neşv u nema bulurlarsa da uzv-ı tenasülü hamil olan sak beziratın intişarattan sonra da temasına devam eder. Gımdların üzerinde 3-4 diş bulunur. Yazın nadiren rutubetli ormanlarda nema bulur. Bazı memleketlerde bunun sakını yerler.

Bataklık at kuyruğu *Eq. Palusstris*: Sümbülesi üstüvanî sakı yeşil beyazımtırak 6-8 derin mizobe ile mahfurdur. Gımd üstüvanîdir. Mertub çayırlarda yazın tenebbüt eder.

Tarla at kuyruğu Eq. arvens aza-yı tenasüliyeyi hamil olan sak 10-20 santimetre tulunda olup esmer, çıplak ve serbest tanelidir. Gayet sivri sekiz dişlidir. Yazın rütubetli tarlalarda nema bulur.

Dallı at kuyruğu: Sakın tulu yarım ile bir metre tulundadır. Kaim ise de bazen çıplak, bazen dallıdır. Üzerinde 10-15 dil vardır. Gımd yukarıya doğru biraz yaygındır. Süneynatı runhî olup mahrezî bir lahik ile nihayetlenmiştir. Rutubetli kumlar üzerinde iki neharda tenebbüt eder.

Sert dişli at kuyruğu *E. trachyodan*: Üstüvanî olan gımd zirvede biraz yaygındır. Süneynat künt bir tarzda beysidir. Yazın nadiren su kenarında tenebbüt eder.

Serguçlu at kuyruğu *Eq. Variegatum*: Sakının tulu 10-20 santimetredir. Kaim ve basit olup çayır tarzında tevzi etmiştir. Üzerinde sert 6-8 kadar dil vardır. Gımd aliye doğru biraz mütevasidir. Alelade altında siyah bir daire tarzında esnan mevcuttur.

Lahkî at kuyruğu *Eq. limosum*: Sümbülat şibh-i beyzî, sak sathî olarak 10-20 mizabe ile mahfurdur. Gımd üstüvanîdir. Mertub çayırlarda yazın tenebbüt eder.

Kış at kuyruğu *Eq. Hyemale*: Sininat üç mizabeli olup gışaî bir lahika ile sertlenmiştir. Sakı gayet serttir. İlk neharda nadiren su kıyılarında nema bulur.

Ekizetum telmateiya *Eq. telmateia*: Uzv-ı tenasülü hamil bulunan sakın boyu 10-20 santimetre olup rengi kırmızımtırak ve gımdlıdır. Üzerinde 20-30 kadar sivri diş bulunur. Akim olan sakı bir metre kadardır.

**AT KESTANESİ (آت كستانه‌سى)** [neb] *Marronier d'inde* Kestaniye fasilesine mensup büyük bir ağaçtır. Latincesi "*aesculus hippocastaum*". Menşeî Hindistan'dır. On altıncı asır nihayetlerine doğru Avrupa'ya, on yedinci asırda da İstanbul'a ithal edilmiştir. Sakı mutavvel, kışrı esmerdir. Yaprakları mürekkebe-i esbaiyeden geniş ve zenbilî olup yedi parçadan ibarettir. Her kısım beyzî şeklinde olup uçları oldukça sivridir. Çiçekleri hunsî, tezehhürü intihaî ve sümbüle-i müteferrie suretinde tertip olunmuş, rengi pembe beyazdır. Ezrarı büyük harşefleri kalındır. Ve aralarındaki filiz ve yaprakları kışın şiddetli kuraklık ve bürudetinden himayeye yarayan yapışkan bir madde bulunur. Uzv-ı tezkirin adedi yedi ve zülfiraşeyndir. Meyveleri üç mısralı, aleb-i kürevî, inficarı meskenî, gılaf-ı semer dikenlidir. Meyve tamamıyla kestaneye benzer. Dikenli olan gılaf-ı semerin içinde üç bezir bulunur. Asıl gılafı kesif, haşebî, esmerimsi yahut mahun renginde parlaktır. Levzesi kamilen falakalarıyla beraber rüşeymden müşekkildir. Bilcümle eksamı neşeî kabız ve serttir.

Kışrının terkibinde "fraksin ve eskulin" bulunur. Taze dallarının kabuğu dafi-i hummadır. Matbuhu cerhaların pansumanında kullanılır.

Meyveleri ziyade miktarda fükulu ihtiva eder. Bunlardan usul-ı mahsusuyla hamızî bir madde istihraç olunur. Bundan başka neşa ile sabunin namında esmer bir zeyt bulunur ki buna "at kestanesi yağı" namı verilir. Nikris gibi hastalıklarda kullanılır. Çiçekleri ile bezir ve yapraklarındaki maddeye "kersitrin" derler.

At kestanesi meyveleri son derece acı olduğundan atlar bunu çiğ iken hiç yemezler. Nalbantlar, cambazlar atların soluğanına karşı bunu deva gibi kullanıyorlarsa da şimdiye kadar kavî bir netice vermemiştir.

Kırmızı at kestanesi: *Pavia rouse*. Bu da aynı fasile ve aynı cinstendir. Kabukları dafi-i hummadır; fakat tababet-i hazırada gayr-ı müstameldir. Bezirleri balıklar üzerinde sem gibi tesir icra eder.

**ATLAZEREZ (آتلازهرز)** [maa] §Atlaserez

**ATLASEREZ, Atlaserez (آتلاسرز)** [maa] §Bakır yeşili, malaşit.

**ATLAZİT, Atlazite (آتلازيت)** [k] Terkibi bilma karbonit nühas. Klorlu malaşit tenevvüdendir.

**ATLANİT (آتلانت)** [hayv] §Atlanta

**ATLANTA, Atlanta (آتلانتا)** [hayv] Hurafî bir isimdir. Atlas manasına gelir. 1852 tarih-i miladisinde *Eschscholtz* tarafından "şiteira" ismi altında mütalaa edilmiştir. Gayr-ı fıkariyeden naime şubesi zatülercülelbatlaniye sınıfı "atlantidea *Atlantidea*" familyasına mensup bir hayvandır.

Vücut-ı hayvanî rakik, re's mutavvel ve üstüvaneye karip bir şekilde. Levahık-ı lamisenin kaidesinin halfına mevzudurlar.

Ercüller amikan çentikli ve iki kısma ayrılmış bir halde, biri kuddamî caniben muzik ve "vimezepodiyum" ile "perupudyum" ihate ederek az çok mümeyyizdir. Diğeri halfî ve "metapodyum" ile muntazaman münkeşiftir.

Kavkaa gayet nazik "şibh-i kursî *discoıdale*" şeffaf zevrakı ise çıkıntılıdır. Fethası beyzî, dar ve mahrutun arasında amikan mukavvastır. Cidar basit bir tarzda kesilmiş, sedid-i müsellese kariptir.

Atlantaların kırka yakın nevi vardır. Bahr-ı Muhit Atlası'nın nevahî-i harasında yaşarlar. Bahr-ı Sefit'te, Kanarya Adaları civarında ve bilhassa Bahr-ı Muhit-i Kebir'de çok bulunurlar. Bugün en yeni müstehaseleri havî bulunan piliusen tabakasında bu müstehaselere tesadüf edilmektedir. "Lamanun" icra ettiği büyük bir seyahatte ibtida atlantanın nevlerine tesadüf etmiş ise de bunları amonit mahrutları zannetmişti.

**ATLANTASORİDE, Atlantasourides (آتلانتاسوريده)** [hayv] (feria) Cezrî atlantasorder (*Dinasauriens*) zümresinden olan ziyabiye-i kebire müstehasatının bulunduğu feria. Bu feriada bulunan hayvanatın boyu pek büyüktür. Umumiyetle ot yerlerdi. Bakayayı uzviyesine Şimalî Amerika'nın ulvî joraji tabakasında rast gelindi.

**ATLANTA FERİASI (آتلانتا فريعه‌سى)** [hayv] *Atlantidides* naime şubesinin gastropod takımından atlant ecnasının bulunduğu feria. Bu feriada okzizperus ile bellerunun cinsleri vardır. "Atlant" ile manzara manasını "müfid *Eides*" kelime-i Yunaniyesinden mürekkeptir.

**ATLANTOSUR, Atlantosaure (آتلانتوسور)** [m] Rumcada "Atlantis" Bahr-ı Muhit. "Sures" kertenkele demektir. Ziyabiye-i kebiri müstehasatının dilnororipyunus zümresinde şimalî

Amerika'nın jorazi arazisinde bulunmuş kırk metre tulundaki bir cins. Atlantusuras imamanis bu cinsin bir nevidir.

**ATLANTOKİLİZ, Atlantochelys (آتلانتوكيليز)** [m] "*Kelis*" tarzında telaffuz edilmeli.

Amerika'nın devr-i salis arazisinde bulunmuş, sülhefiye-i kebire müstehasatından bir cins. "Atlas" manasına gelen "Atlantik" ile "kaplumbağa" manasını müfit "kelus" kelimelerinden mürekkeptir.

**ATLANTİDEA, Atlantidae (آتلانتيدهآ)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden naime şubesi zatülercülelbattaniye sınıfına mensup hayvanların bir familyasına verilen isim.

Bu familyada bulunan hayvanların cisimleri bir kavkaada bulunur. Galsamaları bir nevsik cevf-i zahrîsi içinde mevzudur. Ercülleri sülasiyülfusustur. Canibî mesbeh-i kazipleri yoktur. Merkezî sininleri "selasilfiraşe *Tricuspide*" veyahut bazen gayet dar vasatî bir sinin bulunur. Canibî olan birinci sinin gayet vasidir ve vahidülfiraşedir. Müdevver, güzelce münkesif bir istitale ile mücehhezdir. Diğer canibî sinineleri muvectir. Kavkaası mahrutî, şibh-i kursî, fethası bir sedid ile mesduddur.

**ATLETA, Athleta (آتلهتا)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden naime şubesi zatülercülelbattaniye sınıfına mensup bir hayvandır.

1853 tarih-i miladisinde "Konrod" tarafından izah edilmiştir. Kendisi "volotililes" nevindendir. Kavkaası beyzî mihver-i halezönü kısıdar.

Amerika'nın eosun tabakasında tesadüf edilmiştir. Halbuki Avrupa'da miosen devrinde bulunmuştur.

**ATMACA (آتماجه)** [hayv] Sahibi eliyle avın üzerine attığı için "atmaca" denmiştir. (Ar.) "ferşame *Misus* (Fr.) *Epervier*"

Fıkariyeden tuyur sınıfı, cariha takımının nehariye kısmına mensup bir kuştur. Atmaca av kuşları arasında en küçük olandır. Gagası kavî ve münhanî, pençeleri mukavvem, parmakları uçunda mevcut çengel tarzındaki tırnakları şikarını parçalayacak derecede metindir. Kanatlarının vüsatı nispetinde gayet yüksek mahallere kadar uçar. Yukarıda bulunurken pek aşağılarda bulunan şikarını fark edecek kadar "hiss-i rüyeti" keskindir. Hiss-i şamesi diğer eklilhububat olan kuşlara nispeten pek nafizdir.

Enbübe-i hazmiyesi, mide hidmetini gören kansa ile konsadan ibarettir ki bunların birinci kısmı olan kansası mukavimdir. Sayd ettiği şikarı ekseriya hazmı güç tüyleriyle bazen kemikleriyle bel eder. Fakat kansanın öğütemediği kısımları istirahat halinde iken

istifra eder. Tenasülleri tebyizîdir. Cümle-i asabiyeleri daha nazik diğer kuşlardan daha zekidir.

Haşeratı küçük memeliler, bıldırcın ve çulluklar ile tayiş eder. Yuvasını ormanlardaki kayın ağaçlarının ince dalları ile sanavberiyelerin dikenleri arasına yapar. Ve her dişi kendi yuvası içinde 3-5 kadar beyazımtırak yumurta vücuda getirir. Yalnız olarak kuluçkaya yatar. Erkek de kendisine gıda taşır. Dişi bu gıdayı yavrulara taksim eder. Yumurtadan çıkan yavrular müddet-i medide yuvada kalırlar. Dişi erkekten büyüktür.

Adi atmaca *Nisus Communis*: Bu kuşun boyu 35 santimetre kadardır. Dişi erkekten büyüktür. Kahil halinde zahrı esmer kül renginde karnı ve sırtının altı kızıl sarı, kuyruğunun uçları cüzî beyazdır. Minkar açık mor, güzel altunîdir.

Bugün atmacanın kolaylıkla ehlî hale gelebilmesinden alelhusus sadakatından istifade için avcılıkta kullanılmak isteniyor; fakat tab'an hunriz olan bu kuşu tehil zannedildiği kadar kolay bir şey değildir.

Atmacayı diri diri elde etmek için hususi tuzaklar kurulur. An-ı saydından itibaren insana alışıncaya kadar "atmaca başlığı" ismi verilen bir "kapuşon" hayvanın başına geçirilir. Mükemmel beslenir. Arzu ettiği taamdan verilirse alıştırmak kolaylaşır. Tenisten evvel insandan korkar. Altunî parlak gözler ile muhitine soğuk nazarlar fırlatır. Bunun için mütemadiyen yanına gidip sövmek, seslenmek bilhassa el ile gıdasını vermek onun hiddetini teskin etmek için kafidir. Ekseriya bu zamanlar başlık çıkarılıp parmak üzerinde taşınır. Hayvanların zeka ve faaliyetleriyle mütevaggıl hükema atmacanın şahinden daha ziyade zeki ve tehile müsteid olduğunu iddia ediyorlar. Atmacanın en birinci düşmanı şahindir.

**ETMEK AĞACI (أتمك اغاجى)** [neb] Zatülfilkateynden bezirleri süveydasız olan inciriye sınıfı, hıbaziye fasilesine mensup büyük bir ağaçtır. Menşeî Asya ise de Okyanusya'da çok tesadüf olunur. İsm-i fennîsi "*Artocarpusincisa*"dır. Yaprakları büyük, Fasları rişîdir. Çiçekler vahidüsseknî uzv-ı tezkir bir tane, haytın şekli kaim, gılaf-ı zehre bir varaklıdır. Haşefede iki mesken bulunur. Uzv-ı tenis müzehher-i amik boşluğunda amik bir inhifaza düçar olmuştur. İbresi basit, mebyizi iki semireli, meyvesi oldukça büyüktür. Yirmi otuz kilo ağırlığında meyvelilerine tesadüf olunur. Meyvesinde buğday unu kıvamında bir leb vardır. Rengi beyazdır. Halbuki haricen rengi yeşilimtıraktır. Bezirler süveydasız olduğu gibi hacimlidir.

Okyanusya'da bunun meyvelerini yerliler toplayıp ateşte veyahut fırında pişirip etmek makamında yerler. Medarî Asya ahalîsi çiçeklerini şekerle kaynatıp reçel ve murabba

yaparlar. Nevleri arasında "artokarpus intugrifoliya *A. integrifolia*" namında diğer bir etmek ağacı daha vardır ki bunun yaprakları daha küçük; fakat tam olduğundan "evrakı tam etmek ağacı" denir. Bunun meyveleri daha büyük daha ağırdır.

"A. etrofila *Ar. hetrophylla*" ismindeki etmek ağacı en ziyade Hindistan ve Madagaskar gibi sıcak nevahîde bulunur.

**ETMEKÇİ MAYELERİ (أتمكجى مايه‌لرى)** [neb] *Levure de houlangerie* zatülbüzur-ı mafsaliye şubesi sakkarumiçes cinsine mensup bir kurttur. Şekli müstatil tenebbüte hadim uzuvları vardır. Müdevver hücrelerden ibarettir. Tenasül ve tessürleri tezerrürîdir. Tevellütleri için mugaddî bir vasat bulunmalıdır.

Etmeği husule getiren buğdayın içinde sikkerî maddeler vardır. Etmekçi mayelerinin süratle tağaddileri neticesi ihtimar husule gelir. §Etmek, ihtimar.

**ETNA (أتنا)** [z] Sicilya Adası'nda bir bürkandır. Yüksekliği 3,313 metre, kaidesinin muhiti 840 kilometredir. Üzerinde yedi yüz adet mahrut bir kanı vardır. Civarında bulunan süluc tabakası bürkan külleriyle pek az bir surette örtülmüştür; lakin kat'iyen lavın inşitar ettirdiği sıcaklıkta erimez.

Bürkanın menfezi veya fevhesi yakınında ve şark tarafa müsadıf cephede ve "eldelbuv" isminde gayet büyük bir harfe vardır ki bu bürkanın indifaı neticesi tahassul etmiştir.

Etnanın indifaı esnasında birçok insanlar telef olmuştur. Tutulan istatistiklere bakılırsa 1069 miladî senesi indifaında yirmi bin, 1693'te ise altmış bin kişi vefat etmişti, 1890'daki indifa bu hasarın miktarını azaltmıştı.

Etnanın üzerinde takriben elli metre irtifaında kestane ağaçları pek güzel neşv u nema bulmaktadır. Eteklerine inildikçe pek çok bağ ve bahçeye tesadüf edilir ki her sene üzüm ticareti, Sicilya'ya birçok para getirmektedir.

**ATNAH, Atnah (آتناه)** [fiya] Şimalî Amerika'da "Yeni İngiltere" veya "Dolaniyun" denilen memlekette yaşar bir kavimdir ki çocuklarının başlarını usul-ı mahsusa ile sıkıp mahrut şekline soktuklarından "mikrosefal" olmakla mümeyyizdirler. Bu vahşi kavmin efradı "Alaska" Yarımadası'na kadar yayılmıştır.

**ATOPODONTA, Atopodonta (آتوپودونتا)** [hayv] Rumca yabancı manasına gelen *ατοποб* kelimesi ile diş manasındaki *öcaug* kelimesinden mürekkep bir isim. İbtida 1886 tarih-i miladîsinde "Kosman *Cossmann*" tarafından tetkik edilmiştir. Gayr-ı fıkariyeden naime

şubesi, pilesipod takımı "veneride a" familyasına mensup bir hayvandır. Şekli "*veneriforme*" veyahut müdevver, veyahut çengel tarzındadır. Mukaddem sadırları "korselet *corselet*" ismindeki helali ve gayet vazih bir şekil arz eder. Safha-i esasiyesi kesif ve mukavvestir. Hafire-i ulviye mefkuttur. Kuddamda gayet küçük ve nokta gibi bir sinin vardır. Vasatî sinin eğri ve künye tarzındadır. İki halfi sininden biri gayet kesif, diğeri ise meşkuktur. Her iki sinin halfiler yekdiğeri üzerine mazrufturlar. Paris'te eosen tabakalarında bu naimelere pek çok tesadüf edilmiştir. Cinsi arasında yalnız atopodonta konformis *A. corformis* mütalaa edilmiştir.

**ATOPİD, Atopide (آتوپيد)** [maa] Mükaab şeklinde olan billurları nim-i şeffaf, desemî ve parlaktır. Rengi kumsaldır. Terkibinde antimunit nari-i kils, patosyum, demir, sodyum ve manganez bulunur. Suda ve hamızlarda erimez. Kömür üzerinde güçlükle izabe olunur. Daima gayr-ı kabil izabe bir maden köpüğü ""*scorie*" terk eder. Duman halinde karbonit sütten güçlükle müteessirdir. Sıklet-i izafeyise 5,3'tür. Karbonit sodyumdan biraz müteessir olur. Salabesi 6,5-5 kadardır. İsveç demir madenlerinde tabii olarak tesadüf edilmektedir.

**ATORAKOFORUS, Athoracophorus (آتوراقوفوروس)** [hayv] Naime şubesi, zatülercülelbattaniye sınıfından atorakoforide a familyasına müteallik bir hayvandır. Bu Rumcadan alınmış "a" neffî beyan eder. Toratorkorus kelimesi ise zırhlı manasına müfittir. Hepsi birden "zırhsız" mealindedir.

Müradifleri: "Janella" (Guray 1860) "ateptea" (Guray 1860) tebribu nepukokavis (Hedemiyeret 1863)

Şekli adi kabuksuz sümüklü böceklerine benzer. Halfen bir nokta şeklinde mahduttur. Vücudu çıplaktır. Zahrının lihafesi vasatından tulanî bir telem geçer. Bürnüs gayet küçük ve dar olduğu gibi kuddamen nahiye-i zahriyenin sağ tarafına mevzudur. Ve bir mizabe ise tehdit edilmiştir. Şekli müsellesîdir. Fevhe-i tenasülü sağdaki levahık-ı lamisenin arkasındadır. Kavkaası dahilî ve kilsî şekli de kilyevîdir. Bazen de müdevver olur.

En ziyade Zeland-ı Cedid, Avusturalya'da çok bulunur.

**ATORAKOFORİDEA, Athoracaphoridea (آتوراقوفوريدهآ)** [hayv] Naime şubesi zatülercülelbattaniye sınıfından bir familyaya verilen isim. Buradaki naimeler uryandır. "Radola" ismi verilen sininin üzerindeki çıkıntılar gayet dardır ki bunlarda en ziyade sinin

merkezi de bulunurlar. Canibî ve dairevî olan sininler o kadar dar değildir. Kısm-ı münakis daha kısa ve sininlerle mücehhez, halfî levahık-ı lamise mefkuttur.

**ATURYA, Aturya (آتوريا)** [hayv] Naime şubesi. Zatülercülerre'siye sınıfı "nuti lidea" familyasına müteallik bir hayvan ibtida 1838 tarih-i miladîsinde "Bron *Bronn*" tarafından tetkik ve mütalaa edilmiş bilahire 1847'de "dorbini *dorbigny*"de "megasi ponya megasi *phonia*" namıyla tanınmıştır.

Kavkaası şibh-i kursî, muhiti muttasıl ve nihayet-i muhitisi ise sarılmıştır. Hacizler muvec ve her cihette aynı ve canibî birer fas teşekkül etmiştir. "Mimas *siphon*" zahra veyahut dahilî cihetine mevzu ve gayet geniştir. Hunî tarzında mizmarlardan müteşekkildir. Altı nevi vardır. Bunların hepsi de Amerika-yı şimalinin, Avrupa'nın Mısır'ın, Hint'in eosen ve miosen tabakalarında bulunurlar.

**ATORİBİ, Athorybie (آتوريبى)** [hayv] Rumca "a" edat-ı nefy ile bulandırmak manasına gelen "türben" kelimesinde mürekkeptir. Poliplerin eder ve müduza sınıfından Bahr-ı Sefit'te müteayyiş bir cinstir. Bunların havisel sebhiyeleri yerine bir iklil *banclien* kaim olmuştur. Levahık-ı lamisesi bunların arasındadır. Bahr-ı Sefit'te yaşayan bir nevi maruftur. Bu da: A rozase *A. rosacee*'dir.

**ATUS (آتوس)** [hayv] Rumca'dan müştaktır. Nefy-i beyan eden "a" ile zarar manasına gelen "tus"tan mürekkeb bir isimdir. Mugammedülcenah haşerat sınıfına mensuptur. Kurun-ı lamisesi on mafsallı ve gayet mutavveldir. Resaklardaki kilablar basittir. Nevleri arasında en ziyade mütalaa edilen atus irtustur.

Atus irtus *Athous hirtus*: Buna tüylü atus da derler. Saviyaneye fasilesine mensup nebatatın nektarlarıyla tagaddî eder. Rengi esmer siyahımtıraktır. Cism-i haşera küçük kabartılarla örtülüdür. En üstte bulunan kanadın sathında dokuz tane mizabe vardır. Bu oyuklar arasında küçük noktalar bulunur. Göğsün genişliğine nispetle tulu daha ziyadedir. Sürfelerinin üzerinde sarı kırmızımtırak renginde mukavim bir zerre bulunur. On iki halkadan ibaret olan vücudun kuddamında bulunan birinci halka hepsinden büyüktür. Sırtında derin bir mizabe mevcuttur. Son halkanın kenarları girintilidir.

**ATOL, Atolle (آتول)** [z] Bahr-ı Muhit-i Şarkîde olduğu gibi engin denizlerde halkavî veya beyzî birçok resif adaları vardır ki ortaları boş ve deniz sularıyla doludur. Denizin sathından 3-4 metre yüksekliğinde olanlar vardır. Atollar bazen parça parça da bulunabilir. Denize nazır cihetleri en büyük gemilerin yanaşmasına müsaid bir derecede derin ve gayet

uçurum iç tarafları bilakis sığ ve durgundur. Buralarını bahrî hayvanlar melce ittihaz ederler. Bazı atolların halkalarının arasında küçük bir müdhil bile olmadığından ekseriya deniz sularıyla değil belki, yağmurlu mevsimlerde yağmur sularıyla hariçten köpüren denizin sularıyla da dalar.

Atollar, en ziyade Bahr-ı Muhit-i Şarkî'de, Bahr-ı Muhit-i Hindî'de de bulunurlar. Mercanyeler otuz yedi metreden derin yerlerde yaşayamadıklarından rasif ve atolların da deniz dibinden itibaren irtifaları nihayet otuz yedi metre kadar olduğu söyleniyorsa da nadiren seksen metreye de çıkar. Bununla beraber, halihazırda birçok resifler vardır ki irtifaları yüz metreyi tecavuz etmektedir. Buna sebep de resifler bir taraftan yükselir ve teşekkül ederken müstenit oldukları arazinin, deniz dibinin bataetle alçalmasıdır.

Atolların sudan harice çıkmış halkaları bazen sahilde küme halinde bulunurlar. Ve dalgaların sahile atmış oldukları ayrı kum parçalarının üzerine denizde mevcut kilsî maddelerin inhilalil neticesi toplanıp yapışmasından teşekkül etmiştir. Bu atollar üzerinde kuşlar ve rüzgar vasıtasıyla getirilen tohumlardan otuz kadar ecnas-ı nebatiyenin neşv u nema buldukları görülmüştür.

Denize nazır olan dar medhalli naime kavkaaları, kum parçaları bir de mercan kırıntılarından müşekkeldir. Ve burası adeta bir rıhtım gibidir.

Atollar pek çok defalarda kümelerle bulunur. Aralarındaki mesafeler muhteliftir. Bazen adetleri o kadar çok ve aralarındaki mesafeler o kadar açık olur ki bunların bulundukları denizler aynen "Cezayir mihemee"yi andırır.

Bazı atolların deniz içinde bulunan bürkan mahrutları üzerinde teşekkül ettikleri görülür. Hint denizinde bazı pek büyük atolların mevcudiyeti seyyahin söylüyorlar.

**ATOLAR, Atolaire (آتولر)** [neb] Bakliye fasilesinden "kronoler" nebatının müradifi.

**ATOM, Atome (آتوم)** [fiz] §Cüz-i fert

**ATOMA, Atoma (آتوما)** §Manzilya

**ATOMARYA, Atomaria (آتوماريا)** [hayv] Rumcada atomos cüz-i fert demektir. Mugammedülcenah haşeratın kaladikor güruhundan ve karipnofajide familyasına müteallik bir cins. Enva-ı hayvaniyesi nebatat bakiyesinde ve gediklerinde yaşar. Gayet küçüktür. Birçok nevi Avrupa'da müteayyiştir. Pancarlar üzerinde icra-yı hisar eden nevi "a. linearis"tir.

**ATOMODENMA (آتومودهنما)** §Posidenyella

**ATOMON, Atomon (آتومون)** [neb] Ban otunun müradifi.

**ETON, Aiton (أتون)** (Kebyum) [meşa] Hamilton'da tevellüt etmiş meşhur bir İngiliz nebatiyunudur. 1759'da "Ked" hadika-i kralisinin müdürü oldu. Meşhur eseri "Hartus Krewensis"tir. Bu eser 1810 ve 1813'te mahdumu Vilyum Tvoshend Eton tarafından tekrar tabedildi. (1731-1793)

**ETONYA, Aitonia (أتونيا)** [neb] Sabuniye kabilesine müteallik bir cins. Bu isim meşhur İngiliz nebatiyunundan Etonya'nın namına izafeten verilmiştir. İhtiva ettiği enva-ı nebatiyesi şeceratttır. Afrika'da sabit ise de Avrupa'da zinnet makamında gars olunmaktadır.

**ETUV, Etuve (أتوو)** [ba] Latince "situffa"dan mehuz. Türkçede tennur, tandır, ütüdür. Derununda yüksek bir derece-i hararet husule getirilmesine mahsus bir cihaz. Mevadd-ı nebatiye veya devaiyeyi kurutmaya veyahut eşya üzerinde mevcut müvellid-i maraz mikropları ilhaka hadım camlı bir dolaptır. Bugün en ziyade bakteriyolojide ve parazitolojide bazı hurdabini enva-ı hayvaniye nebatiyeyi mebzul bir surette türetmek için kullanılır. Etuvlarda derece-i hararet ekseriya kırktır. Hususi echizesi ile hararet sabit tutulabilir. Bu suretle bazı derecede mikropları üretilir. Muhtelif isimlerde etuvlar vardır. Bakteriyolojide runk ve şeriyunun etuvları müstameldir. Bunlar büyükçe tahtadan bir camlı dolaptır. İçinde bir sıra bakırdan borular vardır. Bunlar yan yana, aralarında gayet dar mesafelerle ayrılmış bir halde bulunurlar. Bunların içinde etuvun altında yakılan petrol veya havagazının mahsulat-ı ihtirakiyesi geçer. Yanında bir regülatörü vardır. Bununla istenen derece-i hararet tespit olunur.

Bundan başka arsunul etuvu, parafin etuvu vesaire olduğu gibi bir mahalleden diğer mahalle naklolobilen arabalı etuvlar vardır. Bunlar bir mahalde bir maraz sarî hüküm sürdüğü zaman kullanılırlar.

Bunlarla tabhir makinesı ismi verilir. Resimde gösterilen etuv, elektrik ile idare olunur. Buharlı etuvlar, payis ratıb olmak üzere iki kısımdır. Bunlar tıpta bazı hastalıkların ifşası için müstameldir.

**ATVOD, Atwod (آتوود)** (Jorj) [meşa] İngiltereli meşhur bir hükümşinastır. İbtida Kemriç Darülfünun'da fizik muallimi idi. Bilahire Pit tarafından Londra'ya davet olundu ve maliye

nezaretinde istihdam edildi. Fizikte ecsamın sukutunu işare mahsus bir alet ihtira etmiştir ki bugün kendi namına izafetle “Atvod aleti” derler. Fizik gavamızıyla münasebetdar bir çok asar-ı ciddiyesi vardır. Alelhusus ecsamın harekat-ı müstekime ve devriyesi ile bu hususa müteallik bir tecrübe-i nisbiyesi meşhurdur. Bu eseri 1784’te Kemriç’te basıldı. Fizik desatiri hakkında bir dersin tahlili 1784’te Londra’da tabolunmuştur.

**ATHEROPOGON, Atheropogon (آتهرپوغون)** [neb] Rumcada “*ater isus* başak, pugum” sakal manasınadır. Neciliye fasilesine müteallik bir cins nebat.

**ATERORA, Atherora (آترورا)** [hayv] Fıkariyeden bir kazma ismidir. Etraf-ı kuddamiyelerinde mevcut iham eseri bir haldedir. Etraf-ı halfiyede ise beş parmak bulunur. Üzün kısa ve nimuryandır. Oldukça uzun olan kuyruğunun serbest olan nihayeti sert istitalelerle mücehhezdir. Zahır ve yan taraflarında mevcut dikenler kısa ve keskindir. Bunların arasında gayet yumuşak eşar bulunur.

Tevzi coğrafyası: Amerika’nın Siyaraüt Dağları ile Cava ve Sumatra Adaları, Gine Körfezi, Siyam ve Malezya cihetlerinde pek çok bulunur. Cinsleri arasında “aterora Afrikana” ile “aterora fasikülata” mütalaa olunmuştur.

Aterora Afrikana: Tulu zeneb ile birlikte 66 santimetre kadardır. Dikenleri üzerinde uzunca, uçları esmer renkte sivri ve çengeller sathında birer mizabe bulur. Halfte bulunan şevkeklerden kuddamdakiler daha uzundur. Kuyruğunda istitale mevcuttur. Burun ucunda mevcut kıllar uzun, serbest olan nihayetlerinin rengi esmerdir. Batnını ferş eden eşar gayet yumuşaktır. Gündüzleri çalılar ve otlar arasına gizlenir. Ve burada dişi ve erkek birlikte yaşarlar. Gece olunca şikarını elde etmek için dışarı çıkar. Tehiline muvaffak olunmuştur. En ziyade şarkî Amerika’da bulunur.

Aterora fasikülata: Siyam cihetlerinde çok tesadüf olunur. Bu da diğerlerine şekil ve cesametçe pek benzer.

**ATEROSPERMA, Atherosperma (آتەروسپرما)** [neb] Munbasiye fasilesiden Amerika, Avustralya’da tenebbüt eder bir ağaçtır. Bundan müstehriç ıtrî bir madde mukavvî ve “dafi eskorit *Antiscor butique*” gibi kullanılır. Kabuklarından aterospermin namında bir şibh-i kalevî istihraç olunur. Fennî ismi “terosperma moşatum”dur.

**ATEROSPERMİN, Atherospermin (آتەروسپرمين)** [K] “*zeyer*”e nazaran munimebasi fasilesine mensup “aterosperma” ismi verilen bir nebatın kışrında diğer bir zeyt-i tayyar reçineler ve tanin ile birlikte mevcut, terkibi gayr-ı malum bir cevher-i müesserdir. İstihsalı için bu

kabukların mtbuhu evvela haliyet-i üsrup ile muamele edilir. Husule gelen resûpten süzülerek mayi-i müreşşah amonyak ile muamele edilince aterospermin mayiin dibine çöker. Evvela ispirtoda hal ve tebhir edilip bakiyesi kibrit karbon ile yıkanarak hamız-ı klorma mahlulünde milh halinde eritilir. Tekrar amonyak ile muamelede saf olarak teressüp eder.

Rayihasız, lezzeti acı suda gayr-ı münhal eterde az, küul ve klor formda kamilen münhaldir.

127 derecede zuban eder. Mahlul halinde iken hafif bir kalevî tesirini haizdir. Hamızları tadil eder. Şibh-i kalevîler teamülünü verir.

**ATEROSPERM, Atherosperma (آتەروسپرم)** [neb] Manimyase fasilesinin aterosperma kabilesinden ıtrî ağaçları havî bir cins.

**ATERBAZNİT (آتربازنيت)** §Aterbasinit

**ATERİASİTİT, Atheriastite (آترياستيت)** [mea] Silisiyet-i alüminyum ve kilis maddelerini havî "vernerit" nam-ı umumisi altında müctemi maddelerden birinin ismidir. Terekkübü silisit alüminyumdur. §Vernerit

**ATERİNA, Atherina (آتەرينا)** [hayv] Rumcada ater kanzee manasınadır. Müşevvekülmesbeh esmaktan mojilide familyasına müteallik Bahr-ı Sefit'te bulunur bir cins. Bu cins enva-ı hayvaniyesi küçüktür. Envaı miyanında "aterina presbiter, a. Hebisetez gibilerinin eti pek lezizdir. Birincisi Bahr-ı Muhit-i Atlasî'de ikincisi Bahr-ı Sefit'te müteayyiştir.

**ATEL, Atele (آتل)** [hayv] Fıkariyeden zatülsedaye şubesi perimot sınıfının arizülenf taht sınıfı kırdiye familyasına mensup bir cins maymundur. Eskiler arasında "örümcek maymunu *singe-araignee*" namıyla tanınırdı. Diğer maymunlardan zeneblerin uzun bulunmasıyla mütefarriktir. Sadası gayet ince olduğundan bazı memleketlerde "ıslık çalan maymun *singe-siffleu*" ismi de verilir. En ziyade cünubî Amerika'nın 25 derece arz coğrafyasını işgal eden arazide bulunur.

Bu maymunlardan başları küçük, cepheleri eşarsız etraf-ı kuddamiyelerinin ibhamı eseri bir halde ağaç dallarının tutundukları kuyruklarının uçları uryandır. Tab'an halim ve tembeldirler. Hareketleri ağırdır. Yürürken ayakları yerlerde sürünür ve tüyleri gayet ince zaiftir. Ekserisinin tulu kuyruğu ile beraber 1,50-1,60 kadardır. Ağaç kökleri ve meyvelerle tagaddî ettikleri gibi ağaçlar ve yapraklar üzerinde buldukları böcek ve tortulları da yerler.

Hintliler indinde eti pek lezizdir. Bundan başka postundan da istifade olunur. Bir mahalde bulunurken kedernak ve hasta bir manzara takınırlar. Tenisleri pek kolaydır. Ehlî haline geldikten sonra sahibine pek çabuk alışır.

**ATEL PANİSKUS, Atel paniscus (آتل پانیسکوس)** [hayv] Bu da “atel”in mensup olduğu şube ve familyadandır. Atel paniskus cinsleri arasında en büyük olanıdır. Bunun postu daha tüylüdür. Elin iç tarafları siyah renkte, gözleri siyaha meyyal, başında bir tepelik gibi duran eşarın rengi ise kırmızıdır.

En ziyade cünubî Amerika’da Küban taraflarında çok bulunurlar.

**ATEL PENTARAKTİLUS, Atele pendactylus (آتل پنتاراقتیلوس)** [hayv] Bu da atelin mensup olduğu şube ve familyadandır. Bunun kuyruğu pek uzundur. Etraf-ı kuddamiyesinin nihayette beş tane parmak bulunursa da eserî bir halindedir. Cildini setr eden tüyler siyah renktedir.

Cünubî Amerika’nın Panama ve Peru yakınlarında çok bulunur.

**ATELAB (آتەلاب)** [hayv] Mugammedülcenah haşerat sınıfa mensup bir böcek 5-6 milimetre tulunda olup rengi yeşildir. Vücudunun ulvî kısmı parlak yeşil kurunu, taşirleri tunç rengindedir. Sadrın ulvî kısmı benekli, yan tarafları ince, sivri dikenler ile mücehhezdir. Cenah-ı gamdîler üzerinde gayet derin noktalar bulunur. Ercülleri ve kısm-ı batnîsi tunç renginde yeşildir. Haşere-i kamile halinde iken üzüm bağlarına üzüm kütüklerine musallat olur. Lakin yalnız asma yapraklarını hafifçe tahrip eder. Dişiler, yumurtalarını yaprakların zenebi üzerine bırakırlarsa bu zaman tahribat ziyadeşir. Asma yaprakları derhal korur.

Dişilerin tenasülleri tebayüzîdir. Yumurtalar sekizden fazla değildir. Sürfelerin uzunluğu beş milimetredir. Ercülleri yoktur. Re’s esmer, vücut beyaz rengindedir. Nüsul devrini azami 25-30 santimetre derinliğindeki toprak altında geçirir. Burada kendisine mahsus inşa ettiği hücrenin şekli beyzîdir. Tekemmül devresi tişrin-i evvel aylarına musadıftır.

Orak üzerine üşüştükleri zaman nebatların teneffüsüne mani olurlar. Ve bu suretle üzümlerin kurumasını mucip olurlar sûrfe halinde iken asma yapraklarını toplanıp yakılırsa da bunun da üzümlere aynı ziyanı yapmaktan başka hiçbir muhassenatı yok demektir.

**ATELAPUS KÖRKÜLPÜ NOİDES (آتلاپوس کورکولپو نؤئدەس)** [hayv] Mugammedülcenah haşerat sınıfına mnsup bir böcektir. Meşe ağaçlarında yaşar. Mukaddem sadır ve cenah

gamdi kırmızı rengindedir. Vücudun kısm-ı azamî siyahtır. Sürfeleri tüylerle mesturdur. Sürfenin başı birinci halka içinde saklanmıştır. Vücudunun rengi esmer sarımtraktır.

**ATELANDR, Atelandre (آتلاندر)** [neb] Rumcada "ateles" gayr-ı tam, "ater, andıruz" erkek demektir. Şefeviye fasilesinden hemizeni cinsini havi bir fasıl.

**ATELESTİT, Atelestit (آتلستيت)** [maa] Sarı renkli, şeffaf bir madendir. Hamız-ı azotta kısmen, hamız-ı klormada kamilen erir. Sıklet-i izafiyen 4-6, salabeti 3-4 kadardır.

Tabiatta silisit bizmut halinde züerbaaülvücuh şeklindedir. "Bizmut boyası" namıyla çıkarılır.

Almanyanın Saksanya Dükalığı Şineberg cihetlerinde çok bulunur.

**ATELİST (آتهليست)** Bilma hamız-ı klor mesna-yı nuhas

**ATELİN, Ateline (آتهلين)** [maa] 1872 miladî tarihinde Vezu bürkanının indifaı esnasında tesadüf edilmiş bir madendir. Tabiatı hamız-ı klorma ile tagyire uğramış ve hamız-ı klor nühas haline kalb olmuş tenurit billurlarıdır.

**ATEKİ, Athecie (آتهكى)** "Kornetara" müradifi.

**ATEMEL, Atemele (آتهمل)** [havy] Gayr-ı fıkariyeden mugammedülcenah haşerat sınıfından bir cinse verilen isim.

**ATENE, Athenee (آتهنه)** [meşa] Birinci asr-ı miladîde Yunanistan'da doğmuş meşhur bir tabibtir. Kimyaya ait bazı eserleri vardır.

**ATİA, Atya (آتىآ)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden kışriye sınıfı ati apneit familyasına mensup bir hayvandır. Memalik-i hara denizlerde yaşar.

**ATİANE, Atyines (آتىآنه)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden kışriye sınıfına mensup bir taht familya ismi.

Atia, truglu faris, karidina gibi bazı nevleri meşhurdur. Çeneleri mukavvem hafeleri keskindir. Birinci ve ikinci çift ercüllerinin nihayetlerinde bir milkat bulunur.

**ATİP, Atype (آتيپ)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden ankebutye sınıfı mikalide familyasına müteallik bir cins ismidir. Mukaddem sadrın kuddamında 8 adet gözün toplanmasıyla sair cinslerden tefrik olunur.

"Mugzere *filiere*" ismi verilen şerc etrafındaki üztüvane şeklindeki ağ yapmak için ifraz ettikleri madde-i lüzuciyenin ifrazına hadim kısım altı tanedir.

"Kurun-ı milkatiye *chelicerc*"ler pek büyüktür. Bunlar umumiyetle taş altlarında yaşarlar ve burada kendilerine mahsus yuvalarını yaparlar. Beden hayvanı 0,20 santimetre uzunluğundadır. Yaptıkları hücreler ince borular tarzındadır ki her borunun tulu da "0,30" santimetre kadardır.

Haricî kıllı ve katı ise de içerisi latif tüylerle mefruştur. Bunlara "yer örümceği" namı verilir. Nevleri arasında "atip sulzeri *A. Sulzeri*" bulunur. [La] *atibus*

Atip sulzeri: 0,17 milimetre uzunluktadır. Fekleri üzerinde münhaliler vardır. Batnın nihayetinde iki tane batnı istitale bulunur.

Bu örümcek, yer örümceklerinden fikek kaidesinde pek küçük bir lisbetinin mevcudiyetiyle tefrik ederler.

**ATTİD, Attide (آتيد)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden ankebutye fırkasının anakib sınıfına müteallik bir familya ismi.

Ecnasının mukaddem sadırlarının tulu arzından fazladır. Kuddamen murababa ve kesiktir. Gözleri mürekkeb olup gayr-ı muntazam bir sıra üzerinde sekiz adet olarak mevzudur. Kuddamdaki gözlerden ortadakilerin ikisi büyüktür. Karıncalara benzerler. Ve çekirge gibi sıçrarlar. Sıcak memleketlerde çok bulunurlar. Ercülleri mukavvimdir. Üçüncü çift ercüller mukavvem ve mutavassıtlardan daha uzundur. Ayakları pençelidir. Topraklar altında yaptıkları yuvaların şekli beyzîdir. Ördükleri hususi torbalar yavrularına da mesken hidmetini görür.

**ATİBUS (آتى بوس)** §Atip

**ATİR, Athyre (آتير)** §Fiğ nebatı

**ATİRSİT, Athirsite (آتيرسيت)** §Sinir otu

**ATİRİS, Athyris (آتى ريس)** [hayv] Rumca nefy-i beyan eden "a" harfi ile delik manasına gelen "Jugiç" kelimesinden alınmıştır. Gayr-ı fıkariyeden naime şubesi azdürraciliye sınıfı

"sipiriferid a" familyasına mensup bir hayvan. 1844 tarih-i miladisinde "maktuy" bunu "seminola" ismi tahtında mütaala etmiştir. Halbuki 1844 "aktinukunkus" ismiyle tanındı. 1847'de bürbiniyi sipirijera ismi altında mütaala edildi.

Atirislerin mısralı olan kavkaoları muhaddep tulen ise beyzî tahtülmedarî veyahut münhariftir. Hatt-ı esasi muvec, kilab kısa, "füveyhe-i inhaiye" ile birlikte müdevver sathı pürüzsüz, bazen müzeyyen, cenahilşekl olan isfetalar vasıtasıyla münkeşiftir. Kışr-ı sedef gayr-ı meskub; safha-i esasi tam ve merkezinde dairevi bir delik ile meskuptur. Bazen üstüvanî ve gayet ince ivecaclı bir enbube hamız borusu hidmetini görür. "Haciz-i mutavassıt" halet-i mebnada veyahut uryandır. Fahız ismini alan kısım, gusn-ı nazil nahiye-i esasiyede bir düğüm teşkil ettikten sonra helezon tarzında iki mahrut tevlid eder. Mısraın ortasına doğru "lefife-i vecniye" ismi verilen, şerit gibi ince kısım, geniş ve münhanîlşekl bir sahife vasıtasıyla tesis etmiştir.

Cinsleri arasında atiris konsantrika *A. concentrica* "atiris lamelloza A. lamellosa"lar vardır.

**ATİS, Atys (آتيس)** [hayv] Naime şubesi zatülercülelbattaniye sınıfını "iskafanderide a" familyasına müteallik bir hayvan bu isim Rumcadan alınmıştır. Hurafîdir. İbtida 1810 tarih-i miladisinde Monetfor tarafından keşfedilmiştir. Atis bazen kavkaasına girer. Kurs-i re'si mutavvel ve kuddamen mütekattı halfen ise ikiye müteşaiptir. Veyahut üç zaviyeli bir rezil makamına kaim olmuştur. Gözle görülemez. Ercülleri kuddamen mütekattı, halfen ise gayet münkeşiftir. Kavkaa az katı ve büşrevi veyahut nim-i şeffaf, üzeri helezon tarzında çizgilerle müzeyyen fetha kuddamen mütevasidir. Şefesi mukavves, mihver helezonun muhiti mutekattı bükülmüş, kaidede iltiva etmiştir.

Bütün denzilerde bulunur. Şarel Line tarafından "atis nukum *A. naucum*" isminde aynı nevde bir diğer naime mütalaa edilmiştir. "Atis turjidula *A. turgidula*" isminde bir diğerinin müstehaseleri de arazi-i salesede bulunmuştur.

**ETİL, Ethyl (أتيل)** [k] Etilin maddesinden iştikaka eden cisimlerin ibtidasına ilave olunur bir edat.

**ETİL, Ethyl (أتيل)** [k] C4H5 terkibinde adi küulün cezeridir. İyot maiyet-i eteri çinko ile tahlil ederek istihsal olunur.

**ETİL ETİLEN, Ethyl ethylen (أتيل أتيلهن)** §Bütilen

**ETİL ARSİN, Ethyl arsine (أتيل آرسين)** [k] "Diyenilamin ve etilamin"e tekabül eden arsenik mürekkabatı bilinmiyorsa da iyot etil üzerine arsenik-i sodyum tesir ettirilecek olursa [eterli mayi halinde] "*Triethylarsine*" ve "*iodure de tetrethylarsonium*" elde ediliyor. Etil-i salis arsenik [A8C2H5]3 bütün müvellidülma atomları etil tarafından konan mürekkep müsenna-yı arsenikîler arz eder.

Bu cisim renksiz ve zeytî bir mayidir. Rayihası nahoştur. Hava temasında beyaz duman çıkarır. Son derece semmîdir. Biraz teshin edilirse şule neşreder. Soğukta tahmiz edilerek etil-i salis arsenika kalb olur ki, bu cisim sarımtırak bir mayidir ve sarımtırak rayihası neşreder.

**ETİL AKSİLEN, Ethyl xylene (أتيل آقسيلەن)** [k] Buna "*Dime thylethyle benzene*" ismi de verilmektedir. Bu cisim [6k2m] [2k6m5km] terkibinde bir müvellidülma fahmidir. Muhtelif bromlu eksilenler bromlu veya iyotlu etiller yahut sodyum ile muamele edilerek istihsal olunur. Hamız-ı azotla tahmiz edilip hamız-ı ovvinik ve "mezitilenik"e kalb olunur.

**ETİL ALLİL, Ethyle allhyle (أتيل آلليل)** [k] Panten zümresinden "propil etilen"in müradifi.

**ETİL AMONYAK (أتيل آمونياق)** §Etilamid

**ETİLAMİD (أتيلاميد)** [k] Mayi halinde bir şibh-i kalevîdir. 18,7 derecede galeyan eden cisim etrikiyanus üzerine botas tesir ettirilecek istihsal olunur. Buna monoetilamin, etil amonyak, etiliyak isimleri de verilir.

**ETİL AMİL, Ethyle amiye (أتيل آميل)** [k] "Adi heptan"ın mürafidi

**ETİLAMİN, Ethylamine (أتيلامين)** [k] "Hofman", brom etili amonyak ile muamele ederek etilamin istihsal ettiği gibi Kimyager "Vorç" da kiyanosit etili potas yardımıyla tahlil ederek bu cismi meydana çıkarmıştır.

Bu renksiz bir mayidir. Oldukça seyyaldir. Eter, su ve küulde eriyen etilamin cinsi daima amonyakibir rayiha neşreder. 18,7 derecede zevban eder. İhtiraka salihtir. Turnusol zayıkını şiddetle mavileştirir. Hamızlarla birleşip suda münhal milhler teşkil eder. Diyenilamin [$C_2H_2$] $AZ_2A_6$ terkibinde bir esastır. 57 derecede kaynar.

**ETİL İDRAZEN, Ethylhy drazine (أتيل ايدرازەن)** [k] "Eksan" zümresinden bir müvellidülma karbonidir. §Eksan

**ETİL BANZEN, Ethyle benzene (أتيل بانزهن)** [k] Bir cüz-i fert müvellidülma yerine etil-i cezerenin ekamsile husule gelmiş banzen müştekatından "$H_2C_5H_5C_6$" terkibinde bir müvellidülma fahmîdir. Dipel yağında tesadüf olunur.

Klor alüminyum tesiri altında banzen üzerine klor etil tesir ettirilerek istihsal olunur. 32 derecede kaynar. 0,866 kesafetinde "tuluen" müşabih bir mayidir.

**ETİL TOLUEN, Ethyle toluene (أتيل تولوئن)** [k] Örtü etil toluen meta etil toluen, para etil toluen şekilerinde bir müvellidülma fahmîdir.

Örtü etil toluen, 108 derecede kaynar bir mayidir. Metaetili toluen ise 159 derecede kaynar ve tahammuz yardımıyla hamız-ı izoktalik hasıl eder bir cisimdir.

Para etil toluende 161 derecede kaynar bir cisimdir.

**ETİL KARBİMİD, Ethyl carbimide (أتيل قاربيميد)** [k] Eterde münhal renksiz, seyyal bir mayidir. 60 derecede kaynar. Potas ile muamelede etilamin husule getirir.

**ETİL KARBİLAMİN, Ethyl carbilamin (أتيل قاربيلامين)** [k] 78 derecede kaynar, gayet fena rayihalı bir mayidir. 0,759 kesafet-i izafiyesindedir.

**ETİL KISİLE (أتيل قسيله)** §Etil aksile

**ETİL MALOTİK (أتيل مالوتيك)** [k] §Hamız tartar narı

**ETİL MANNİT, Ethil maninte (أتيلماننيت)** [k] Kaşifi bir tülüder eter-i maiyet-i brom ve potas maniniyetin kapalı tecrübe boruları içinde, hamam-ı marî üzerinde teshin edilerek istihsal olunmuş C10H10O9 terkibinde bir mayidir. Suda az, eterde ziyade miktarda münhal, renksiz, soğuk ve sıcakta tayaran kabiliyetlidir.

**ETİL METİL BANZEN (أتيل متيل بانزهن)** §Etil toluen

**ETİLEN, Ethilene (أتيلن)** [k] Kimya-yı uzvîde gayr-ı meşbu karbon malardan "senaîmeadil" sınıfına mensup renksiz eter rayihasında bir gazdır.

Mürafidleri: Etin, gaz zeyti, karbon sanî-i müvellidülmadır. Remz-i kimyevîsi "$C_2H_4$" şeklinde gösterilir.

Etilen, gazı 1790 miladî tarihine kadar kimyagerler arasında gayr-ı meşhud değil; fakat gayr-ı malum kalmıştır. Bunu ibtida on sekizinci asra doğru Filemenk kimyagrlerinden

dört arkadaş mütalaa etmişlerdir. Aslî hassalarını ve küul ile olan rabıta ve münasebetlerini de en önce tavsif eden Tomas'tır. Denebilir ki etilenin keşfi hakkında terettüb edecek şeref münhasıran zatındır.

Bromlu tam bir surette istihsalına muvaffak olmuştur. Bu zatın ilk müracaat etttiği usul asetilen cismini müvellidülma ile birleştirmekten ibaretti. Bu suretle istihsal edilen etilen "tarik-i bilterkibi"dir.

Mevadd-ı uzviyede etilen fazla bulunur. Bataklıklarda "gaz mürzagi" ile tekevvün eder.

Havass-ı hükmiyesi: 0,89 sıklet-i izafiyesinde renksiz, eter rayihasında bir gazdır. Nakıs 104 derecenin favkında zevban eder. Nakıs 110 derecenin tahtında iken kendisinden iki misli fazla hava-yı nesimî taht-ı tesirinde mayia kalb olur. Suda az münhal olduğu için "havz-ı ma"da tekasüfüne müracaat olunmamalıdır. Klor nühas içine amonyak ilave edilirse husule gelen mayiden etilen erir. Eter, ispirtodan fazla miktarda etilen mas eder.

Havass-ı kimyeviyesi: Müvellidülma gazıyla karıştırılıp ispirto lambasında ısıtılırsa etilen "etan"a tehavvül eder. Doğrudan doğruya hamızlar ile birleşir. Hava temasında parlak bir şule ile yanar. İhtirakta hamız-ı karbon ve su husule gelir. Kırmızı derece-i hararette müvellidülma ve asetiyan karbon esne tahallül eder. Etilen gazı yakılırsa 33,49 derecede "vahid-i narî" husule getirir. Klor ile aynı miktarda etilen karıştırılıp yakılırsa siyah is peyda olur. Bu da karbon ile hamız-ı klor maden ibarettir. Bazen tecrübe kabının içinde bir mayi akar. Bu "klor etilen"den ibarettir ki ekserî kimyagerler buna "Filemenkliler mayii" ismini veriyorlar. "Klor etilen"in kokusu latif ve etere benzer. 82 derecede galeyan eder. Ekseriya şahmî hamızlar, milhler uzvî cisimlerin kuru kuruya taktirinden de husule gelmektedir. Bu gaz teneffüse salih değildir. Klor, brom ve iyotla imtizaç olur.

**ETİL NAKTALEN, Ethil naphtalene (أتيل ناقتالن)** [k] Bu müvellidülma fahmî "naftalin"e müşabihtir. Biri de "a" etil naftalin olmak üzere iki şekli vardır.

A. etil naftalin, bir atom müvellidülmanın yerine etil cezerenin mübadelesiyle tahassül eder naftalin müşakatındadır. Her ikisi de daima "bromlu naftalin ve brom etil" halitası üzerine sodyum tesiriyle elde edilir. A etil naftalin renksiz ve taktir vasıtasıyla tahallül eder bir mayidir. Diğeri ise 221 derecede kaynar bir cisimdir.

**ATİLUS, Atylus (آتىلوس)** [hayv] Mafsaliyeden kışriye fırkası "atiline" taht familyasına mensup bir cismin ismi. Bunlar şimal denizlerinde yaşarlar.

**ETİLVİNİL, Ethilvinile (أتيلوينيل)** §Botilen

**ETİLYAM (أتيليام)** §Etilamid

**ETİLİT, Ethylate (أتيليت)** [k] "Küul etil"in madenî müştaklarına verilen kimyevî bir isimdir. Küulün aslî müvellidülması yerine bir madenin kaim olmasıyla tahassül eder.

Taazzuv ve teşekkülü tamamıyla "maiyet-i madeni"lere benzer.

**ETİLİDEN, Ethylidene (أتيليدن)** [k] Serbest halinde tesadüf edilememiş bir cisimdir. Klor etiliden brom etiliden halinde çok tesadüf olunur.

Klor etiliden: Bu cisim renksiz bir mayidir. Aldeit üzerine fevk-i klor fosfor veyahut klor etil üzerine klor tesiriyle istihsal olunur. Rayihası klor kroma benzer. Suda erimez; fakat ispirto ve eterde münhaldir.

60 dereceye doğru kaynar. Kesafeti 1,20 kadardır.

Brom etiliden: Hamız-ı brom ma ve asetilinin ittihadıyla teşekkül etmiş renksiz bir mayidir. 1,23 derecede kaynar, kesafeti de 2,13'tür. Etilit sodyum ile "eter-i aldeid Acetel" verir.

İyot etiliden: 178 derecede kaynar, 2,84 kesafetinde renksiz bir mayidir. İyot ile serbest halinde bırakılırsa süratla esmerleşir.

Halit-i etiliden: Suda gayr-ı münhal renksiz bir mayidir. 169 derecede kaynar.

**ATİLİN, Atylines (آتيلينه)** [hayv] Gayr-ı fıkariyeden kışriye familyasına mensup bir taht familya ismi

**ETİN, Ethine (أتين)** [k] Buna "asetilin" ismi de verilir.

On sekizinci asrın ortalarında doğru arzî bir "teamül kimyevî" neticesi olarak meydana çıkmış ise de "Edman Davi"n nazar-ı dikkatini celb edememişti. Sonraları Fransa'da meşhur kimyagerlerden Muallim "Bromlu" tarafından keşfolunmuş ve bu suretle hükmî ve kimyevî hassalarına dair malumat elde etmiştir.

Kavs-ı volta ile husule getirilen şiddetli bir hararette karbon müvellidülmalar birleştirilirse "asetilen"in müradifi "etin" gazı maydana çıkar. Zaten bu usulü de meydana koyan "Bromlu"dur.

Uzvî mürekkepler ve metan gazının hararette tahallülü etin veya asetilen denilen bu gazı tekvin ettiği gibi klorform, iyotform üzerine çinko ve gümüş tesir ettirilse yine husule gelir.

Kimyahanelerde tecrübe boruları içine bir miktar amonyaklı klor evvel nühas mahlulü vaz olunur, bunun üzerine de eter ilave edilip "tüp" biraz ufkî vaziyette tutulur. Eter seyyal olduğu için tecrübe borusunun ağzına gelir. Bu zaman bir kibrit ile iştial ettirilirse camın cidarlarında kırmızı tortular gözükür. İşte bunlar "etin nühas" cisminden ibarettirler.

Havass-ı hükmiyesi: Etin veya etilin cisminin remz-i kimyevîsi [*CH=CH*] [$C_2H_2$] suretindedir. Rengi yoktur. Sarımsak rayihasında bir kokuya maliktir. Hava gazıyla tenvir edilen mahallerde gazın memeleri gündüzün açık bırakılırsa fena bir koku hissolunur ki bu tamamıyla "etin" gazından ibarettir. Sıklet-i izafiyesi 0,91'dir. Suda tamamıyla erir.

Havass-ı kimyevîsi: Hava temasında parlak bir şule ile yanar. Tabakı etilin gibi belki daha fazla, duman husule getirir. Muhtelif cisimler ile birleşebilir.

Hafiyyülhararedir. Henüz istihsal edilen mevülma gazı platina süngeri üzerinden geçirilip burada etinde bulundurulursa müvellidülma ile birleşerek etan, etilin tekvin eder. Potas müvacehesinde iyot cismiyle birleşir. Beyaz ibreler şeklinde "iyot sanî-i etin" olur. Klor ile birleşirse münteşir ziya karşısında patlar. Fevk-i manganit potasyum mahlulüyle tahammuz eder. Cehennem taşı amonyak mahlulüyle karıştırılıp "etin" ile muamele olunursa sarımtırak bir tortu hasıl eder ki bir cisimde "etin" tahrisi için en ziyade buna müracaat olunur. Halbuki klor evvel nühas yine aynı amonyaklı suda eritilip bir cisim bununla karıştırılırsa etin cismi varsa mahlul derhal kırmızı bir renk alır. Etin, nafiz bir "mezadd-ı taaffün"dür. Sanayide soba makamında kullanılan hususi lambalarda yakılır. Kuvvetli, hafiyyülharare bir cisim olduğundan ihtirak esnasında tevlid ettiği 61,1 vahid-i narî hararetten büyük istifadeler edilir.

**ETİN, Etienne (أتين)** [meşa] "Şarl" Fransalı meşhur bir müşerrihtir. 1504 miladî tarihinde Paris'te tevellüd etmiştir. Müteaddid tecrübeler ile teşrihe hayat vermiştir. İlk defa olarak "guded-i zelaliye"yi keşfetmiş ve bunlar hakkında ciddi mütalaat ita etmiştir. "Desamat veridiye"yi birinci olarak Şarl Etin görmek bahtiyarlığına nail olmuşsa da bunun keşfi şerefi tamamıyla müşerrih "Falub"a aittir. Bundan başka "asab simayati" namı verilen sekiri halihazır fenne mütabık bir surette mütalaa ettiği gibi "asab tahtüllisanî"nin mukaddim iki "asab-ı rakibiye" ile mufagamalarını görmüştür. On altıncı asrın vasıtasına doğru siyah kan damarları içinde mevcut desamelere "netv-i kazib" ismini vermişti.

Bunların fizyolojik seciyelerine girişerek mezkur desamatın giden gelen kanın ricatına hail olmak vazifesiyle mükellef olduğuna dair nazariyeler serd etmiştir.

Şarl Etin yalnız müşerrih değil, belki bir de ciddi ilm-i nebatat mütehassısı idi.

**ETYEN RABU, Etienne Rabaud (أتيهن رابو)** [meşa] 1868'de Senet Afrik (Averiun)'ta doğmuş bir tabiptir. Paris Fakültesi'nde ulûm-ı tabiiyye icazeti aldı. Paris'in imraz-ı akliye şeririyatında teşrih-i marazî laboratuvar şefidir. Mebhas rüşeym ve acaibat hakkında meşhur eserleri vardır. Bu miyanda fıtık-ı re's *Omphalocephale* cebuciyuların mebhas rüşeymi, vücut-ı beşerin teşrih-i ibtidaiyesi gibileri eyadi-i istifadedir.

**ETİNE DÖ FLAKUR, Etienne de flacurt (أتينه دوفلاقور)** [meşa] Bu zat 1607'de Orlein'de doğmuş 1660'ta ölmüştür. Madagaskar Adası nebatatı en mebzul olan bir kıta-i arzdır. Fransızlar ilk defa olarak 1652 tarihinde burada müessesat-ı tecaribe vücuda getirdiler. Bu zat şirket-i şarkiye müdir-i umumîsi nasb edildiği zaman bu mevkiden pek çok istifade etmiştir.ilk defa olarak salim bir tarzda Madagaskar Adası nebatatı tarif eden bu zattır. "Büyük Madagaskar Adası'nın hikayesi" namındaki eserini yalnız burada tenebbüt eden nebatata hasretmiştir.

**ETİN LADİSLAS ENDLİHER, Etinne-Ladislas Endlicher (أتين لاديسلاس اندليهر)** [meşa] 1804'te Bresburg'ta doğmuş meşhur bir nebatiyundur. Viyana'da ilm-i nebatat muallimi idi. 1839'da kaltedildi. Suret-i vefatı esrar-ı aluddur. Birlikte çalıştığı "Onker" namında bir zatın yatağında ihnak edildiği de maznundur. Bu zat ile vücuda getirdikleri bir usulde zümre-i nebatatta tallofit, kormofit gibileri ayırdılar. Vücuda getirdiği tasnif bir hizb-i kalil tarafından kabul edilmiştir.

**ATAR ELEKTRİKİ (آتار الكتريقى)** [fiz] §Elektrik

**ATAR SAHNAN (آتار سخنان)** [fiz] §Teshin-i şedit

**ATAR ŞARİT (آتار شعريت)** [fiz] §Şariyet

**ATAR MEHRİ (آتار مهرى)** [z] Mihver-i arzın temayülü. Bu en ibtida Heparik tarafından mütalaa olunmuştur. Hassaten küre-i kamerin cazibesi tesiriyle arzın mihveri muin bir zaman esnasında tam bir mahrut resmetmesinde mütehasıl tabii hadiselere bu isim verilir.

Arapçadaki fennî tabiri Latinceden gelme bu kelime tercüme edilmek istenmiştir. Latince “Nutatia” sallanma manasına gelir.

§Arz ve arzın itidaleyn noktalarındaki hareket-i ruciyesi.

**ESKAL (أثقال)** [Ar] Sakilin cemî, ağır şeyler.

**ESMAR (أثمار)** [neb] Nebatlara ilkah fiili vukua geldikten sonra ke’s, tüveyc, uzv-ı tezkir tamamıyla solmaya ve kurumaya başlar. Ekseriya uzv-ı tenisten ibre ve istigamette bu hale dûçar olur. Bilahire sukut ederler. Bu zaman yalnız mebyiz kalır ki bu tamamıyla meyveyi teşkile hidmet eder. Meyve neşv u nema bulduğu müddetçe derunundaki “bezir” de büyür. [Tü] meyve, [F] *Fruits*, [Al] *Frücht* [La] *Fructus*. Mebyizin meyveyi teşkil ederken dûçar olduğu tahavvüller pek mütenevvirdir. Bu havavvüllerin hepsi iki sınıfta cem olunabilir.

Meyvenin şekli ve nevi:

1- Nebatlardan bazılarında meyve teşekkül ederken mebyiz hücrelerinin bazılarında protoplazması çoğalır. Meyve kamilen yeşil rengini gaip ettikçe bu madde de azalır. Bilahire meyve kurur. O zaman derununda protoplazma pek az vardır. Böyle esmare “kuru meyveler-esmar-ı yabise” derler.

Meyve kuruduktan sonra ya kendisi ağaçtan düşer veyahut derunundaki büzuru harice çıkarmak için ikiye yarılır ki buna “inficar” derler. Bu inficarda ekseriya tulanî olur. İnficar bir taraftan olursa öyle meyveler “esmar-ı cerabiye” iki taraftan vukua gelirse “esmar-ı bakliye” ismini alır. Üç mısraa ayrılırsa esmar-ı harnubiye denir. Bazı esmarde meyve küçük küçük deliklerden çıkar. Bunlar “esmar-ı hakî”dendirler.

Hiç inficar etmeyen meyvelere “esmar-ı fakire” namı verilir; fakat alelade bu tasnif pek makbul değildir. Nebatlarda tohumlar doğrudan doğruya yere düşebilecek tarzda meyveler ayrılırsa bunlara “esmar-ı münfecire” derler. Erik, kaysı, şeftali gibi etli meyvelerden olup da tesirat-ı havaiye ile meyvenin sair kısımları çürüyüp bezir harice çıkarsa bunlara da “esmar-ı gayr-ı münfecire” isimleri verilir.

§İnficar-ı esmer

Meyvenin aslı mebyizden ibarettir. Yani mebyizin neşv u nema ve tekemmülü meyveyi husule getirir. Meyvelerden her vakit ke’s düşmez. Mesela kakençte ke’sin fındıkta lefafenin mevcudiyeti böyledir. “Mebyiz” bahsında söylendiği gibi mebyiz alî olursa meyve yalnız mebyizden husule gelir. Esfel olursa ke’sin enbubî kıtası da bazen müzehherde meyvenin terkibine karışır. Böğürtlende müzehher bir halet-i intaşa tahavvül eder.

2- Bazı nebatlarda meyveyi teşkil eden hüceyreler kurumaz. Vakit geçtikçe meyvenin cidarları yumuşar. Böyle esmara “esmar-ı lahmiye” derler.

Bazen de meyvenin mevcut kısımları kamilen lahmî olur. Buna da “ineb” ismi verilir. Eğer “gılaf-ı dahilî-i semer” kuru olursa buna “utme” tesmiye olunur. Palamut kestane meyveleri muhitinde bir gılaf teşkil eder. Bunlara “kadih bellut” derler. Böyle olan meyvelere de “esmar-ı bellut” derler. Meyvelerin fizyoloji noktasında esasî iki kısımdan ibarettir. Biri en hariçte bulunan üç parçadan mürekkep “gılaf-ı semer” kıtası, ikincisi de en dahildeki çekirdeklerden ibaret kısmı.

Meyvenin haricini teşkil eden “gılaf” üç parçadır. Bunlardan birincisi ve en hariçteki beşere yerine kaimdir. Buna “kışr-ı harici-i semer” derler. Bundan sonra tesadüf edilen parçaya da “şahm-i semer” ismi verilir. Bu meyvenin vasatını ve en kalın, zengin kısmını işgal eder.

Daha sonra bir vechi “şahm-i semerî” diğer vechi de çekirdekleri kucaklayan kısma mümas olan dahilî parçaya da “gılaf-ı dahilî-i semer” derler. Ayvada yenirken dişlere oldukça mukavemet eden sert kısım “gılaf-ı dahilî-i semer”den ibarettir.

Bu sertliğin esbab-ı mucibesini istidlal için meyvenin ibtidaî teşekküllerini göz önüne getirmek kafîdir.

Bir meyveyi teşkil eden mebyizdir. Halbuki mebyiz ve semer nebatlarda halekat-ı zeheriye idadına dahildir. Şimdi halekat-ı zeheriyenin menşeî araştırılsa yaprak olduğu meydana çıkar. Fizyoloji-i nebatî ile tegavvül eden ulema bu sertliğin sebeplerini şöyle tefsir ediyorlar.

Dalların elyaf-ı mukavime ve haşebiyesi orakın ulvi olan vechine, elyaf-ı rakika ve leyinesi ise vech-i sefilîsine tekabül eder. İşte yapraklar mebyiz teşkil ettikleri vakit cidar-ı dahilî-i mebyizde sert olan vech-i ulvîye tesadüf eder. Bu nazariyeye istinaden biz de diyebiliriz ki sakın hüzemat-ı lifiye-i haşebiyesi cidar-ı batnî-i mebyizi husule getiren “gılaf-ı dahilî-i semer”den ibarettir.

Semerat-ı şahamiye bariz olan kısm-ı mutavassıtın menşeî aslîsi “müzehher”dir; fakat bu her vakit böyle değildir. Mesela frenk üzümünün “şahm-i semeri” ifrazat-ı büzurdan tahassul etmiştir. “Kabak”ta nesc-i meşimiden narda lahm-ı bezirden mütehassıldır.

Nebatat alimleri esmarı iki kısma ayırıyorlar: Meyve bir zühreden tahassül ederse bunlara “esmar-ı basita” yekdiğerine pek yakın olan çiçeklerden mütehassıl ise bunlara da “esmar-ı mürekkebe” diyorlar. İşte incir, dut ve buna benzeyen meyveler “esmar-ı mürekkebe”dendir.

Esmar-ı basita: Müteferrik ve saib birtakım semirelerden mürekkep olabilir ki bunlar "munfasıl meyveler"dir. Bazen semireler mütelasık olur bunlar da "esmar-ı mütelasıka" derler.

Basit meyvelerden "esmar-ı munfasıla" basit ve müctemi olduklarına nazaran iki kısma ayrılır:

"Esmar-ı müctemie" bariz, mukaar bir müzehher üzerinde toplanır. Halbuki "esmer-i basita" münferittir. Esmar-ı munfasılanın birinci sınıfı esmar-ı şahamiye ve esmar-ı cefifedir.

Esmar-ı şahamiye erik, zerdali, kiraz, kaysı gibi mutavassıt tabakası şahmî, dahilî kışrı ise katı ademî bir nevata mütebeddil olan meyvelerdir ki bunlara "utme *Drupe*" derler.

Üzüm gibi basit bir semireden müteasıl ise bunlara "*unb Baie*" namı verilir.

Esmar-ı cefife "bir bezirli gayr-ı münfecir… birçok bezirli; fakat münfecir olanlar vardır.

Bir bezirli ve gayr-ı münfecir olan meyveler "ay çiçeği, kara buğday"da olduğu gibi bezirler "gılaf-ı semer"e yapışmamıştır. Meyve, gayr-ı müteneffihtir. Bunlara nebatat ıslahında "semer-i fakir" ismi verilir. Buğday gibi hububatta bezir "gılaf-ı semer"e yapışık bir haldedir ki bu da "semer-i mücevvez" namını alır.

Kara ağacın husule getirdiği meyve mütaala edililirse bir bezirli bir "semer-i fakir" görülür. Esmarın "gılaf-ı semer"i kanatlıdır. Bunlar da "semer-i mücennah *samare*" ünvanı verilir. Bezirleri kesir ve münfecir olan "esmar-ı cefife" üç kısma ayrılırlar:

Birincisi: Zakkum ağacının husule getirdiği meyvelerde olduğu gibi inficar "derz-i batnî" vasıtasıyla olur ki bunlar tamamiyen gışaîdir. "Semer-i cerab" namını alır.

İkincisi: Fasulyede olduğu gibi meyve baklî veya karnî olur. Semeri baklî olan meyveler gışaîdir. İnficar hem derz-i batnî ve hem de derz-i zahrî vasıtasıyladır. Bazen semer-i karnî mafsallı da olur.

Üçüncüsü: Vahidülmesken ve inficar-ı hatt-ı varî olan meyvelere "semer-i hakî" derler. Yalnız bir zühreden mütehassıl meyvelerin ikinci kısmı "esmar-ı muttasıla"dır. Bu da evvelki gibi cefife ve şahamiye sınıflarına ayrılır. Cefifeler de ikiye taksim olunarak ya münfecir veyahut gayr-ı münfecir olurlar:

1- Meyvede birçok bezirler mevcut olup hardal da olduğu gibi iki meskenli ve münfecir olursa bunlara "semer-i harnubî" veyahut "semer-i hardelî" namı verilir. Semer-i harnubîlerin ekserisinde mısralar düştükten sonra rüşeymler müstemerdir. Ve rüşeymlerin istitalelerinden birinin üzerinde hafeleri istigmatlı "haciz-i kazib"ler vardır. Ve vazından semer-i harnubî pek güzel anlaşılır.

2- “Ban otu” denilen nebatta olduğu gibi meyvede birkaç mesken vardır ki böyle meyvelere semer-i hunî veya “semer-i hakî *pyxidie*” derler.

3- Tatavla ve kına tenenin meyvelerinde olduğu gibi meyvede birçok meskenler bulunup münfecir ve bezirleri çok olan esmare “semer-i alebî” ismi verirler. Ihlamur meyvelerinin alebî gayr-ı münfecir olduğundan “semer-i mescun” adını takınır.

Münfecir olmayan esmar-ı cefifeden bazıları fındık, kestane cinsinden meşe meyvelerinde olduğu gibi bir meskenli ve kaidesi kadihîdir. Bunlara “semer-i bellutu” namı verilir.

4- Latin çiçeği ile “hudan” denilen nebatın husule getirdikleri meyveler “esmar-ı fakire-i mübtela-ı saka” ismini alırlar. İsfendanlarda olduğu gibi müctemia-i mürekkebeden madud meyvelere “esmar-ı müctemia-i mülasaka” derler.

Esmar-ı şahamiye: Frenk üzümü ağacı meyvelerindeki mebyizin esfel veyahut alî olduğuna nazaran bezirleri bir küme içinde iseler “semer-i inebî”… portokalda olduğu gibi dahilî kışr-ı semer evvela haytîlşekl hücrelerle dolu meskenlere ayrılmış olursa bunlara da “semer-i narencî” ismi ita olunur.

Narda olduğu gibi orta kıtası edimî bezirleri usaralı bir zar ile mestur ve yekdiğeri üzerinde gayr-ı muntazam olarak mevzu, dahilî kışr-i semerden çıkan safihalarla münkasım ve iki meskene ayrılmış meyvelere de “semer-i rümmanî” derler.

5- Meyve üç meskenli bezirler cidarı üç meşimeli olurlar ki bazen “helvacı kabağı” nebatında olduğu gibi meşimeler gayet az büyümüş bir boşlukludur. Bunlar da umumiyetle “semer-i batihî” ismini ahzederler.

Elma ağacının husule getirdiği meyveden olduğu gibi meskenler gudrufu, muşmuladaki gibi meskenleri haşebî olan esmare de “semer-i tüffahî” tesmiye olunur.

Esmar-ı mürekkebe: Dut ağacının verdiği meyve ile ananasta esmar yekdiğerinden birtakım şahamî zarflarla yapışırlar. Lefafede hasıl olan sath-ı beyzîdir. Üst taraf kapalıdır. Bunlara “semer-i tutî *Sorose*” denir.

Esmar-ı haşebî veyahut gışaî pullarla örtülü olan fıstık, ardıç ve ömür otu gibi nebatların husule getirdiği meyvelere “semer-i sanavberi” derler. İncire de “semer-i tinî” derler.

Meyvenin vazifesi: İki vazifesi vardır:

1- Bezir haline kalb olacak beyzatı bir müddet himaye etmek

2- Bezirin intaşı zamanında rüşeym tarafından sarf edilecek olan mavadd-ı gıdaiyeyi ihtiyaten muhafaza etmek.

Mütalaa, gerek meyve ve gerek tohum-ı mülakkah beyzadan mütehassıldır. Bir çiçeğin beyzası telkih olunmazsa meyvede, tohumda vücut bulmaz.

**İSNA AŞER (اثنى عشر)** [teşr] On iki parmak tulunda bulunduğu için buna idattan 12 adedini irae eden “isna-i aşer” ismi verilmiştir. Fransızlar “*Duodenum*” derler. İnce bağırsakların birinci kısmıdır. Batnın amikinde bulunan bu kısmın şekli “at nalına” benzer ki bunun mak’ariyeti sağ tarafa doğrudur. Midenin bevvab kıtasından başlayıp ikinci fıkra-i kutni hizasında nihayet bulur.

“Ulvî, nazil, müstariz” namıyla üç kısımdır.

Kısm-ı ulvî: Midenin bevvab kıtasından ibtidar edip hüveysal-ı safravînin unkuna doğru mümtettir. Aliyen kebedin halfî vechi ile halfen de “verid-i bab”ın cezeriyle münasebette de bulunur.

Kısm-ı nazil: Pengraasın re’sinin sefeli kısmına kadar nazil olur. Bu kısmın tulu yedi santimetre kadardır. Kuddamen kolon said beynindeki zaviye halfen de kilye-i eymenin ünsa hafesiyle mücaverette bulunur.

Kısm-ı müstariz: Eymenden eysere “ulvî eviye-i mesarikiye” kadar imtidat edip saim ile uzar. Halfen verid-i ecf, ebher, hicab-ı haciz ile kuddamen dekolon müstaraz ile nispette bulunur.

Birinci müstaraz kısım “muaddî-i kebedi” ile ikinci kısmında yalnız kuddamî priton ile örtülüdür. Halfî ciheti doğrudan doğruya batnın cidar-ı halfiyesine dokunur.

Ücüncü kısım ise kolan müstarazın ribatıyla mezruftur.

Hayvanlarda ihtilafı: Beygirlerde mesarikadan mahrum olan bu kıta bevvab kıtasından başlayıp karaciğerin halfî vechi ile kolon arasında merak kıtasına çıkar. Sonra halfte sağ böbreğe doğru gelip şiryan-ı mesariki arasında hatt-ı mutavassıt ile tesalüp eder. Bu, buradan da sol böbrek yakınında saim ile mümted olur.

İnsanlarda olduğu gibi üç tane inhina resmeder. Birinci kısım karaciğerin vech-i halfîsinde bulunduğu gibi, ikincisi sağ kilye, üçüncü kısımda sol kilye ile münasebette bulunur.

İsna-i aşerî mahalinde rabteden üç ribat vardır.

Birinci ribat “ribat-ı muslî isna-i aşerî-i kebedi”dir ki bununla karaciğere… İkincisi “ribat-ı isna aşer kilyevî”dir ki bununla da kolona marbuttur. Pankreas ile irtibatı temin eden nesc-i hücrevîdir.

Geviş getirici hayvanlarda kutnanın bevvab kıtasından karaciğerin halfî vechi yakınından başlar. Halfe dönerek kolonun nihayetindeki deverat-ı münteabası hizasından mesarikada teşekkül eden bir fevheden geçip cihet-i eyseri temail eder.

Domuzlarda mesarikadan müstarazan geçer, köpek ve kedi gibi et yiyen hayvanlarda ise iki inhina peyda edip iverin üstünde mesarikadan müstaraz bir tarzda geçer.

Necei: Tabaka-i adeligesi diğer ince bağırsaklar yengi gibidir. Muhatisi üzerinde birçok dessameler bulunur. Zegaye ve gudeydeler müşerreh "Biruter" tarafından keşfedildiğinden bu nam ile tesmiye olunmuştur. Bunlardan başka enbubî ve unkudî gudeydat mevcuttur. Mecelle ve eter hizasında safra ile pangraasın ifraz ettiği usara dökülür. Miadeki hamız buradan başlar.

Hayvanat-ı bakariyede isna aşarın dahilini ferşeden gışai muhati üzerine iki fevhe bulunur ki buradan safra ve azare-i pangraasaya dökülür.

Koyun ve keçide ise bu fevheler müşterektir. Domuzda ise münferittir. Köpeklerde kanat-ı safraiye, kanat-ı pangraasiyenindir ve kanat-ı mefraga-i safraiye ile beraber bulunan bir fetha yardımıyla gışai muhatiye açılırlar.

**ESİR (أثير)** [fiz] Hikmet-i tabiiye alimlerinin cisimlerle ecram beynindeki boş mesafeleri dolduran elastiki, vezni gayr-ı mümkün bir maddeye verdikleri mücerret ve mecazî bir tabirdir.

Hikmetşinaslara göre esirin muvakkat veya mütemadi ihtizazları muhtelif tarzlardadır. İhtizazların muhtelif şekilleri elektrik, hararet ve mıknatisiyetin tekevvününü hazırlar.

Hikmetşinaslar umumiyetle fer cüz-i fert arasında hissedilemeyecek kadar mevcut "mesammat"ın gayet ince ve gazattan en hafifi, mahrum-ı atalet, seyyal son derecede elastiki bir maddenin mevcudiyetini kabulde müttehidülfikirdirler. İşte, buna "esir" diyoruz.

Esir, ecsam-ı salbenin, ecsam-ı gaziyenin, ecsam-ı mayienin ecza-yı ferdiyeleri arasına teneffuz etmiştir. Fezada mevcut olduğu halde zerat havaiye gibi arzın etrafında bulunmuyor.

Esir, her vechle gayr-ı mahsustur. Erezyon, küre-i arzın "esir" denilen seyyalî maddeden sudurunu şu suretle tefsir ediyorlar. "Arzı doğuran güneş, esirin tekasüfünden mütehassıldır." §Arzın tevellüd ve tekevvünü.

Mecmua-i kainatta ziya, hararet, elektrik gibi bilcümle kuvva-yı hükmiyenin husulu muvazenette duran eserin zerrevî ihtizazlarından müştaktır. Klod Birnar, Majendi, Bişa gibi fizyoloji alimleri esiri zevîlhayatın aslı, menşeî olduğunu kabulde müttefiktirler. Bu

mücerripler diyaorlar ki: “Kainatta her şey payansız zerrelerden müşekkeldir. Zerreleri de vücuda getiren esirdir. Öyle ise mevcutların madde-i müvellideleri esirden başka bir şey olmadığını kabulde tereddüt gösterilmemelidir.

Esirden, maddî tahavvülleri mucip olan kuvva tahassül eder. Elektrikit, cazibe, mıknatisit ilh… Hadisat-ı künyenin nazımı olan esasî kanunlar esirin mucip olduğu kuvvetlerden çıkar. Tabiî kuvvanın gayesi, kuvva-i esiriyenin diğer bir şeklidir. Vitalistler indinde ise esir bütün mevcutların mükevvenidir.

“Ernest Hekl” tabiiyun cemiyetinin yetmiş beşinci sene-i devriyesinde Muallim “Şile Zinker”in irad ettiği mesleki bir nokta karşı verdiği cevapta şu kayıtlar nazara çarpar:

“… Bugüne kadar birçok feylesoflar ulûm-ı tabiiyyenin felsefesine dair keşfiyat icra edebilmek ve cüz-i fertlerin hususiyetlerini daha yakından araştıracak bunların esir ile olan alakalarını tamamıyla meydana koyabilmek maksadıyla çok uğraşmışlardır. Bu tetkikattan istihsal edilen bir nokta vardır ki o da esir ismi verilen fezayı imla eden mütecanis, latif rüknün kabl-ı vezin maddelerin cüz-i fertlerine nüfuz ile onların yekdiğerinden ayırdığı kaziyesidir. İşte ihtizazlarıyla elektrik, seda, ziya, mıknatisti tevlit eden de vezni gayr-ı mahsus bu saf cevherdir. Binaenaleyh esirin ne olduğu anlaşılmadıysa da onun birtakım cüz-i fertlerden müşekkil olduğunu tahmin mümkündür. Bunun zıttı ne bir hadise ne de bir müşahade vukua gelmemiştir.

Muallim Huç ispat etmiştir ki, “elektrik, hararet, ziya mıknatısit hep aynı şeyden ibarettirler. Aynı kuvvetlerin ictimaından ve zerrat-ı esiriyenin müstarezan ihtizazlarından mütevellittir.

Kevingsebrg namında bir alim, esir nazariyesini fennî ve tabiî bir dinin esasî olarak kabul ediyordu. Onun indinde esirde halk etmek kuvveti mevcuttur.

Muallim “Ernest Heklo” madde ile esiri şu tarzda mukayese ediyor:

**İCTİRAR (اجترار)** [fiz] Arapça bir mastardır. Türkçesi geviş getirmektir. “*Rumination*” Ot ekledici hayvanlar midelerine götürdükleri gıdayı tekrar ağızlarına getirip ikinci defa çiğnedikten sonra yine midelerine sevk ederler ki bu fiil-i hayatiye fizyolojide “ictirar” ve bu fiili icra eden hayvanlara da “mücterre” denir.

Üst çenelerinde “köpek dişleri” ve “katıa”ları bulunmayan bu hayvanlar umumiyetle memelidirler. Mideleri dört tanedir.

Bunlardan birincisi en büyüktür ki “keriş” denir.

İkincisi de klansove namını alan cerebedir. Üçüncüsünü “ümmültelafif” veya “haft”dır ki midenin nazım-ı aslîsidir. Dördüncüsü ise “şerden” ismini alan “kıtna”dır.

Mücterelerin umumiyetle mideleri o kadar kuvvetli değildir. Bunun için ictirar burada tabiî bir fiil olarak vukua gelir. Tahassülü hayvanın iradesine taalluk eder. Hayvan istemezse geviş getirmez, korku daima ictirarı inkitaa uğratır.

Hayvanat-ı mücterrenin geviş getirmeleri ekseriya gölgelik ve sakit mahallerdedir. Hiç şüphe yok ki bu vazifevî fiilin icrası için istirahat ve serbestinin büyük tesiri vardır.

İctirarda dört nev-i alaim tahassül eder:

1- Midede bir defa çiğnenmiş veya kısmen hazmolmuş etimenin bir araya toplanıp küme teşkil etmeleri…

2- Midede yumak haline gelen etimenin ağza doğru ricatı.

3- İkinci defa ağızda çiğnendikten sonra tekrar mideye avdeti.

4- Son defa olarak tekrar edecek olan mevki ile tarz-ı hareketi…

Midede bir defa tahnedilmiş olan mevadd-ı makulenin küme teşkil etmesi hakkında birçok müellifler muhtelif fikirler dermeyan ediyorlar. Bugün makbul görülen fizyolojist "Florans"ın nazariyesidir.

Bu zat diyor ki: "… İşkembe ile cerye arasında bu kütle husule gelir. Elyaf-ı adeliyesinin tulanî takallüsü merinin nihayet-i bülumiyesi arasında bir dereceye kadar bir takarrübün husuluna sebep olur. Bu zaman merîde teşekkül eden mizabenin şekli müdevverleşir. İşte bu müdevveriyetin mevadd-ı makuleyi yumak haline sokmasından büyük bir tesiri vardır."

Etimenin tekrar feme ricatı hakkında da birçok nazariyeler beyan edilmişse de en ziyade nazara çarpan şu ikisidir:

Birinci nazariye: Sadrın dahilini batnın dahilinde tefrika yarayan hicab-ı haciz ve batnın adelelir, keriş ve ceriye ile aynı zamanda müteharriktirler. Bu suretle yumak şekline giren etime ağza ricat için büyük bir müşevvikin tesirindedir. Halbuki ictirarın daimi ve gayet seri olduğu nazar-ı mütalaaya alınırsa Muallim "Kolen"in dermeyan ettiği bu battı teşvikin ne derecelere kadar doğru olduğu meydana çıkar.

İkinci nazariye: Bu da hicab-ı hacizin bozulmasıyla göğüs içinde havanın inbisat kesbetmesi esasları üzerine müessistir. Şu tarzda ki:

Dişler arasında münasip bir tarzda tahnedilen otlar vesair maddeler, evvela kerşe iner. Burada usara-i mideviye taht-ı tesirinde ufak kısımlara ayrılır. Mevadd-ı nişaiye şekere tahavvül eder ve bu suretle kısmen haft ve kutneye çekerler. İşkembe cereye arasındaki etimede adeta bir "bulamaç" halini alır ve mizame-i merîde küme halinde bir araya toplanıp münbasit hava vasıtasıyla tevsi eden merîye doğru dolarlar. Bu esnada "asab-ı kebir-i müşterek" vesairenin tesiri altında bulunan merînin elyaf-ı adeliyesi bozulur ki, bu

aynen bir "hareket-i mezadd-ı havliye"dir. Merîde bel esnasında aynı garizî hareket mevcuttur. Evvelki yukarıdan aşağıya inen burada aşağıdan yukarıya doğrudur. İşte bu solucan hareketi yardımıyla yarı hazm olmuş mevadd-ı makule ağza gelir. İkinci defa olarak ağızda öğütülüp söbye haline gelen etime bu sefer yine merî, keriş tarikiyle doğrudan doğruya, hafte ve daha ziyade temeyyü etmek için kıtnaya geçer. İşkembe kısmen dolu olursa o zaman batın adelatının hicab-ı haciz ve mide cidarları tazyiklerinin de kelli dahilî vardır.

Fizyoloji tecrübelerinde bütün kerşi su ile doldurulan bir koyun kat'iyen geviş getirmeye muvaffak olamamıştır.

"Şevva" ile "Tosen"in ictirar hakkında ileri sürdükleri bu sonuncu nazariyede en ziyade lisanülmizmarın insidadı ile ciğerlerdeki havanın inbitasına yardım şart-ı esasî gibi gösterilir.

**İCTİMA-I CİNSEYN (اجتماع جنسين)** [fiz] Hayvanların çiftleşmesi demektir. Bu hiçbir vakit "nesil yetirmek" manası müfit "tenasül" lügatı ile karıştırılamaz.

Alelumum hayvanlar ve insanlar buluğa erdikten sonra dişiler ile makarenette bulunur. Bu bir emr-i tabiîdir. Hayvanla, hatta insanlar şehvet ve hararet anlarında kat'iyen tenasülî insiyaklarından cebirlerine karşı duramazlar.

"İctima-ı cinseyn" buluğ zamanından itibarendir. Hayvanlar arasında en evvel buluğa erenler en ziyade ömrü kısa olanlardır. Bundan başka hamlin müddeti, bedenin neşv u neması da itibara alınır.

Memelilerde hayatın imtidadı kısa ve haml müddeti az olanlar pek çabuk bali olur. Farelerin, Hint domuzlarının, tavşanların hem müddet-i hayatları hem de haml zamanları azdır. O halde pek çabuk makarenete meylederler. Koyun, keçi gibilerde nispeten ziyadedir. Koyunların haml müddeti ve ömürleri evvelkilerden oldukça fazladır. Tabiî buluğ zamanı da bunlardan daha evvel zuhur eder. Deve, zürafa, fil, gergedan, su aygırları pek geç baliğ olurlar.

Hayvanlarda buluğun başlangıcı saravî bir şekil arz eder. Hayattar olanların ihlaklarında, turlarında, alelhusus uzviyetlerinde tebdilat göze çarpar. Akl-ı baliğ olan çocukların sesleri kısılır. Meme başlarında katılık veca hissolunur. Uzvî faaliyet de artar ki bunların heyet-i mecmuası ruhî ve uzvî tebeddüllerdir. Buradaki hat daima mecnunanedir.

Buluğa eren hayvanları tabiat haricen süsler ihlakları daha ciddi, metanetleri daha esaslı olur. Halbuki hayvanların dişilerinde keyfiyet aksidir. Onlar daima ihtiyatkar ve halim kalırlar. Buluğ zamanında erkek geyiklerin boynuzları çatallaşır. Erkek arslanın

yelesi ziyadeleşir. Horozların ibikleri daha kırmızı, tüyleri daha parlak olur. Boğanın cildi kalınlaşır ve sert olur. Baş ağır, unk kaba, boynuzlar daha mukavimdir. Böceklerde dişilerin boyları daha büyük ve gösterişlidir.

Erkeklerin husyeleri, dişilerin meme ve mebyizleri ziyade neşv u nema bulur.

İnsanlarda henüz akl-ı baliğ olan erkek çocukları sık sık rüya görür. İhtilam ilk recülî ifraz yine uyku esnasında müşevveş rüyalarla müterafıktır. Bundan sonra ihtilam sıklaşır; çünkü aza-yı tenasüliye daima faaliyettedir. İklimin, muhitin, tarz-ı tefekkürün bu vazifevî şekil üzerine büyük tesiri vardır. Antropoloji alimleri sıcak memleketlerde yaşayan kadınlarda "tams"ın pek erken ve pek sık vücuda geldiğini beyan ediyorlar. "Laponya"da yaşayan genç kızlarda on iki yaşında baş gösterir. Umumiyetle kadınlarda buluğ, erkeklerden pek evveldir. Hayvanlarda iklimin tesiri olup olmadığı malum değilse de herhalde tayların kendi boylarındaki kısraklarla bir arada bulunmaları buluğun vakitten evvel zuhurunu hazırladığını gören birçok zootekni ve fizyoloji alimleri vardır.

On sekiz aylık bir aygırın bir kısrağı aştığı çok vakit görülmüştür. Altı aylık bir öküzün aştığı bir inek gebe kaldığı söyleyen mürebbîler mevcuttur. Osmanlı ordusunda topçu alaylarında iğdiş edilmemiş aygırlar kısrağı aşamadığı müddetler esnasında istimna yaptıkları fennî müşahadelerim sırasındadır.

Telkih zamanında hayvanlar dişilerini arar. İşte bu hale fizyoloji alimleri "hizab *chaleur*" ismini veriyorlar. Vahşi halde puyan olan behayemin bu hareketine "vedaka kut" denir. Hizab vaktinde dişi daha azgın ve erkeği aramaya mütemayildir, fakat bu alaim hayvanın nevine, cinsine göre değişir.

Kısrağın sevki müşkil, huyu titiz olur. İştihasını gaip eden inek sık sık bağırır. Eşşek anırır. Dişi koyun hususî bir tarzda meler ve koçları koklar. Devede "güdeydat-ı dühniye-i semiye" mebzülen ifraz olunur. Ehlî köpekler meskenden uzaklara kaçar. İctima-ı cinseynin vukuundan sonra gelir. Kediler damlarda kiremitleri kıracak kadar azgın olur. Tabiatı mülayimleşen dişi domuzlar hususî bir surette hamurdandır.

Hayvanların makarenet tarzları da muhteliftir. Her hayvan kendi cinsiyle makarenette bulunurda bunun aksi de vakı olabilir.

Orangutan ve şenpanzelerin vasatî Afrika'da Arap kızlarını dağa kaldırdıklarını birçok seyyahlar naklederler. Belkemiği olmayan hayvanlardan solucanların hepsinde "ictima-ı cinseyn" mevcut değildir. Tufeyli olan didanlar yumurtalarını kendi kendilerine telkih eder; çünkü hünsadır. Böceklerde "îctima-ı cinseyn" vardır. Yazın her dakika etrafımızda uçuşan kaçışan sineklerin yekdiğeri üzerine çıkıp uçtukları görülmektedir. Balıklarda bilakis yoktur. Dişi yumurtasını taş kovuklarına bırakır. Erkek "bezirat-ı meneviye"sini bu

beyzeler üzerine akıtıp telkih eder. Kurbağalarda erkek dişinin üzerine binip mağzere mağzereye gelerek makarenette bulunur. Erkek kaplumbağa hususî bir seda çıkarır. Kuşlar ve memeliler umumiyetle çiftleşirler. Makarenet fiili esnasında kızıp daima intiaza gelir. Beygirler çiftleşirlerken "etraf-ı halfiye"leri üzerinde adeta şaha kalkmış bir vaziyette durup ön ayaklarıyla kısrağın sağrısına dayanır ve dişleriyle dişinin cildini ısırır. Bu zaman teneffüs seri, nabız mütezaid, heyecan fazladır. Muhtelif uzuvlarda tebeddüller görülür. Mesela üst dudak müteşennic, burun delikleri gayet açık umumiyetle vücut faaliyettedir. Erkek deve dişinin boynunu dişleriyle ısırıp inki ya da mecbur eder. Erkek kedi dişinin vücudunu pençeleriyle pek kavî bir surette ezer. Kaçmasına müsaade etmez. Hint domuzunun makareneti hemen on beş günü tecavüz eder. Çünkü müdevver olan fetha-i mühbiliyeyi fetih için erkek bu müddet zarfında mütemadiyen uğraşır. Bir erkek ayı on iki saat zarfında on dişi, bir dişi ayı bundan az erkekle izdivaç edebilir. Aygır ve koç daha fazladır. Kumruların kekliklerin, horozların aynı kümeste kadınlarda sevicilik ismini verdikleri ictimaî maraza müşabehet ibraz eden halleri icra ettikleri görülmüştür.

Frenolog "Kubiisular" bir kadını görür görmez müthiş bir buhran geçiren sinirlerinde şedit ihtilaller duyan bir şahıstan bahsederken:

"Bu adamı cürmünü itirafa mecbur ettiğim zaman bana bütün samimiyetle bir kadını yalnız bulduğum zaman müfekkeremden bütün korkular, endişeler imha oluyor. Beni o anda asacaklarını bilsem kabil değil, bu meylimi zabta kadir olamıyorum. Eğer muvaffak olamazsam arzumu yerine getiremediğim için adeta çıldırıyorum." Dediğini söyler. Tabii bu haller gayr-ı tabiîdir. Ve buna "cinnet şehevatı" derler.

Fransa hapishanelerinde canîlerin hayatlarını araştırmakla meşgul olan Doktor "Emil Loran" yirmi altı yaşında adi zekalı, Parisli bir gencin yirmi yaşına kadar istimna yaptıktan sonra yirmi altı yaşında aldığı bir genç kızla sekiz saat esnasında on bir defa münasebette bulunduğu halde yorulmadığını anlatıyor. Şüphesiz ki bu delikanlı da gayet cüzî bir tenebbühten müteessir olan bir "merkez-i tenasülü-i nühar şevki" mevcuttur.

İnsanlardaki ictima-ı cinseyn hissinin tezaidi, tenasülü insiyaka taklit, serait gibi ictimai amellerin galebe çalmasıyla mümkündür. Cima iştihası lüzümundan fazla tefekkür ve tehayyüle tevsi ve inkişaf ettiğini müteaddid müşehadelerle kaydettiğim tecrübelere istinaden söyleyebiliyorum. Zaten "sadis" ictimai marazında taklit ve sirayetin oynadığı büyük rolü "Emil Loran" pek güzel anlatıyor. Osmanlı-Rus Muharebesi'nde can çekişen bir kadının üzerinde fiil-i şenî icra eden taklit ve sirayet kurbanlarından birkaç Bulgar'ı Osmanlı tarihi bize irae etmektedir. Cinaî fiilleri meşhur olmayan "mazoşizm" yani kadınların teveccüh ve iltifatlarına mazhar olmak için yüzlerini boyayan erkeklerin,

muhayyileleri, müfekkireleri yoklansın görülecektir ki bu hareketleri hep “fikr-i sabit” esası üzerine müstenittir. Herhalde “ictima-ı cinseyn” melekesinin fazla inkişafı marazdır.

**ECRAM (اجرام)** [sat]ın Cem’i bu kelime ziruh olmayanlara tahsis edilmiş Arapça bir isim ise de ıstılahta “ecram-ı semaviye” diye kullanılmaktadır. [Bu kelimeye bakınız.]

**ECRAM-I SEMAVİYE (اجرام سماويه)** [K] Kevkeplerin heyet-i mecmuasına verilen isim. §Kevkep

**ECRAM-I FELEKİYE (اجرام فلكيه)** [K] Eski heyet alimleri indinde semanın feleklere taksim olunduğuna göre ay, güneş, yıldız, sabite ve seyyare gibi ecram-ı semaviyeye verilen isim. Ansarların fevkinde olan cisimlerle alimlerin mecmuuna da ecram-ı felekiye denmektedir.

**ECRİBE (اجربه)** [sat] *Follicules*. Cirabın cemi. Kabarcıklar kesecikler manasına gelir. Ukde ve gudeyde ile tenemmüv halindeki uzuvlara ait bazı teşkilata verilen isim.

**ECRİBE (اجربه)** [neb] *Follicules*. [neb] Sezalbine fasilesi, senaiye kabilesine müteallik “sint” cinsinden birçok enva-ı nebatiye vardır ki bunların yapraklarına nebatiyun “sena *senee*” ismini verdikleri gibi ekserisinin meyvelerine de ticarette “ecribe” derler.

Bu muhtelif senaların hasıl ettikleri meyvelerin evveline bir sıfat gibi ilave olunur. Umumiyetle ecribe içinde “katartin *cathartin*” isminde müessir bir madde vardır ki ta’amı acı ve mugassi… Birçok kimyagerler “ecribe-i sena”ların terkibinde tahlil neticesi “hamız-ı kataritin glikozit, katar-ı tümvanit, hamız-ı harizavkanik” denilen maddeleri bulmuşlardır.

**ECRİBE-İ PALT (اجربهٔ پالت)** [neb] *Follicules de lapalte* fennî ismi “kasya kataritika” olan “sena-i munakkî”den tahassul eder. Büyük ve geniş olduğu gibi biraz mukavves ve rengi yeşilimtıraktır. Senaî münakkîye biraz yilyada “setakamepu” ismini verirler.

**ECRİBE-İ HALEB (اجربهٔ حلب)** [neb] “Kasya obtusata c. *Obtusata*” namı verilen senaiye kabilesine müteallik bir senadan husule gelir. Bu meyveler esmer siyahımtırak, mukavves, iki vecihli, bezirlerine mukabil gelen vecihleri üzerinde ipek inceliğinde iğşiye mevcuttur.

**ECRİBE-İ SİNA (اجربهٔ سينا)** [neb] Bu da “ecribe-i palet”in şeceri olan “sena münakki”den mütehassıldır. Rengi yeşil, hacmi küçüktür.

**ECRİBE-İ SİNNİYE (اجربهٔ سنيه)** [nesc] Dişlerin bir kise içinde gömülü oldukları hal.

**ECRİBE-İ ŞARİYE (اجربهٔ شعريه)** [nesc] *Folliculus Pileux*. Ecribe-i şariye lihafenin tegallüfü ile tahassul bir gamddır. İnce kıllarda yalnız beşere ve galiz kıllarda ise bünyesine edimmede girer. Hariçten dahile doğru bu gamdın bünyesinde "tabaka-i munzama, tabaka-i züccaciye, ipitilyaî dahilî" namıyla esaslı üç tabaka vardır. Tabaka-i munzama dairevî, tulanî huzmat-ı munzamadan müteşekkildir. İnce kan damarlarıyla sinirleri vardır. Dibinde küçük bir barize mevcutturr ki buna "halime" ismi verilir. Bu halimede tulanî ve dairevî tabaka-i lifiyelere ayrılmış ve son derece viaidir.

Tabaka-i Züccaciye: İsminden anlaşıldığı vecih ile cam gibi parlaktır. Gışa-yı büşrevînin kaidesine tekabül eder. Tabaka-i lifiye ile "kise-i lifiye"yi husule getirir.

Gamde-i İptilyaî: Ecribenin biraz aşağısından beda eden bu kısmın "tabaka-i hail, tabaka-i hokstey, gamd-ı celidi" namlarıyla üç tabakası vardır. "Tabaka-i hail" nevatsız, "tabaka-i hokstey" ise tevatlıdır. Gamd-ı celidi hücerat-ı munzamadan müteşekkildir. Bunun da nevatı mevcuttur.

Halimeyi örten dahilî gılaf hücrelerinin istihaleleri kılların büyümesine hadimdir. Ecribe-i şariyeye iltihak eden "gudeydat-ı dühniye"nin hacimleri büyüktür.

**ECRİBE-İ GURAF (اجريبهٔ غراف)** [Tt] Kise-i beyza.

**ECRİBE-İ MESDUDE-İ MİAİYE (اجريبهٔ مسدودهٔ معائيه)** [nesc] Bağırsakların gışa-yı muhatilerinde bulunan cümle-i lenfaviyeye müteallik gıdaya benzer, küçük levhalar ve kümeler halindeki kısımlar. Küme halinde bulunanlara "ecribe-i münferide" lüveyha halindekilere de "peyer lüveyhaları" denir. İkisinin de bünyeleri aynıdır. Bu ecribelere bülum, hançere gibi uzuvların gışa-yı muhatilerinde de tesadüf edilmektedir.

**ECRÛBE-İ YEMEN (أجربهٔ يمن)** [neb] "Kasya miçtebalis" ismi verilen meyveler sena-i tıbbîden husule gelmişleridir. Ecribe-i palte nispetle büyükseler de ona pek benzerler.

**ECZA-YI RAKİKA (أجزاى رقيقه)** [fiz] Vaktiyle ziya ve hararetin intişarına izah için hatt-ı müstakim üzere ecsam-ı muziye tarafından neşrolunduğu tahmin edilen ecza-yı rakikaya bu isim verilirdi.

**ECZA-YI FERDİYE (أجزاى فرديه)** [fiz] Bir cismin taksiminde hükmî ve kimyevî hassalarıyla muttasıf bulunabilen son mertebesi yani cüz-i layeteceza Fransızcada "*Atome*" kelimesi Rumca "nefy" manasını ifade eden "α" ile doğratmak manasına gelen "*Topoç*"tan

alınmıştır. Bunu anlatmak için “bihasbilistikra karanlık bir yere küçük bir delikten nüfuz eden güneşin ziyalarında zerrelerin uçuştuğu görülmektedir.” Deniyor. Tabiî bu izah kat’î bir surette fennî olamaz.

Bir cisimde gayet müzdehim olan ecza-yı ferdiye lamise kabiliyetli değildir. Her cüz-i ferdin arasında mesafeler bulunur. Bunların yekdiğeri beyninde muvazenet ahengi temin eden kuvvete “kuva-yı cüz-i ferdiye” derler. Ecza-yı ferdiye kümelerinden her biri, bir zerreyi vücuda getirir. Basit cisimler kendi cüz-i fertlerinin sıklet ve hassalarına nazaran birbirinden ayrılırlarsa da aynıdır. Halihazır kimyagerleri umumiyetle kabul ediyorlar ki ecsam-ı basita zerrelerden bu zerrelerde aynı cüz-i fertlerden teşekkül etmişlerdir; fakat aynı basit bir cismin bu muhtelif tebeddül halleri ancak bir zerreyi teşkil eden cüz-i fertlerin kümelerinde tezahür edebilen ihtilaflar vasıtasıyla izah olunabilir. Cüz-i fertlerin bu’dları hakkında esaslı bir fikir edinmek kabil değildir. Fen bu hususta kat’î hiçbir hadiseyi elde edememiştir. Yalnız bu bu’dların son derece küçük oldukları biliniyor.

Ecza-yı ferdiyenin müteharrik olduğu ta “Anpadukal” zamanından beri malumdur. Bugünkü fizik ve kimya alimleri ecza-yı cüz-i ferdiyenin kendi kendiliklerinden hareket etmekte olduklarını ve bu haareketi de kendilerinde mevcut cazibe ve defa kuvvetlerinden aldıklarını söylüyorlar. Ecza-yı ferdiyenin gayet küçük olduğuna dair birçok deliller vardır. Mesela, “tasfîh laminage” usuluyla bir milimetre kalınlığına kadar altın safihalar vücuda getirilmektedir. Bundan başka bir milimetre büyüklüğünde bir cam bin kadar parçaya ayrılabilmiştir. Bugün öyle nakiiyeler vardır ki hemen el ile temas edilemeyecek kadar küçüktür. Halbuki bunların hüceyreden ibaret uzuvları zerre ve cüzî ve fertlerden teşekkül etmişlerdir. Ziyanın tahlil-i tayfîsi bize şunu ihbar ediyor ki bir şulede miligramın bir milyonda bir cüz-i ferdî mevcuttur. Hulasa cüz-i fertlerin bu’du alelade bir milimetre katrın milyondan birinde aşağıdır. §Cüz-i fert nazariyesi.

**ECSAD (أجساد)** Arapçada bir kelime “ceset”in cemî.

**ECSAM (أجسام)** Arapçada bir kelime “cisim”in cemî.

**ECSAMIN HAVASS-I MUHTELİFESİ (أجسامك خواص مختلفسى)** [fiz] Alaim-i tabiiye muavenetiyle “madde”nin mevcudiyetini gösteren hassalar ya hususî veyahut umumî olur:

İncirar, inbisat, televvün, seyyalet, şeffafiyet gibi tabii arzların bazılarını tavsife yarayan “hassalar” hususîdir. Bu kat’iyen “madde”nin esasını tavsif edemez.

İnkisam, zümesami kabiliyet-i inzigatiye gibi haller umumî oldukları halde yine ekseri hususlarda cisimlerin hakiki mahiyetlerini bize izaha medar olamaz.

Hassa-i esasiye-i ecsam; adem-i tenafüz atalet vüsattır. Cisimlerin kafasının fezada mahdud ve muin bir şekli vardır ki bu zarurî hassaya “vüsat” derler. İki cismin aynı zamanda bir mahali işgal edememesi keyfiyetine “adem-i tenafüz” ismi verilir. Bir cismin sukunette ise sukunetini harekette ise ilelebed hareketini muhafaza etmesine “atalet” derler.

**ECSAM-I ŞAHMİYE (أجسام شحميه)** [k] Nimşeffaf, lemsî, dühnî, kağıt üzerinde berrak bir leke bırakan şeylere ecsam-ı şahmiye ismi verilir. Bunlar menşelerine nazaran iki isim alırlar:

Hayvanların vücutlarını terkip eden şahmî hücrelerden mütehassıl olanlara “şahm” nebatların muhtelif kısımlarından çıkarılanlara da “zeyt” namı verilir.

Nebatlarda istihraç edilen sulu, hayvanlardan elde edilen ise katıdır. Şahmın terkibinde “istitarin, nahlin, zeytin” bulunur. Zeytte ise “nahlin” şahımdakinden pek fazla olarak “zeytin” vardır. §Zeyt ve şahm

**ECSAM-I ŞAHMİYE-İ HAYVANİYE (أجسام شحمية حيوانيه)** [k] İnsanların ve hayvanların idrarlarından maada her uzuv ve bedenin her bir kısmında ecsam-ı şahmiye bulunur. İnsanın vücudundan müstahriç şahmî cisimlerde sinnin inhitatına doğru “oik” denilen maddenin miktarı ziyadeleşir. Koyunun, öküzün, domuzun iç yağlarında ise “istiarın” veya “nahlin” fazla bulunur.

Hayvanî ecsam-ı şahmiyenin idare-i bedendeki menşeî muhteliftir. Hayvanların gıdalarını teşkil eden maddelerden yahut ağziyenin terkibinde mevcut “maiyet-i fahm”ların istihalesinden veyahut da şibh-i zelalî maddelerin uzviyet-i hayvaniyede tahallülünden tevellüd eder.

Şahımlar tedricî bir tahammuz neticesi olarak idare-i bedeniyede birbirini takiben “hamız-ı istiar, hamız-ı nahl, hamız-ı zeyt, hamız-ı valeryan, hamız-ı zübd, hamız-ı kehruba, hamız-ı hummaz” gibi hamızları vücuda getirirler. §İç yağları.

**ECSAM-I SALBİYE (أجسام صلبيه)** [fiz] “Katı cisimler” birçokları hararetle mayi ve hararetin şiddeti arttıkça gaz haline geçen cisimler. §Cisim.

**ECSAM-I UZVİYE-İ AZOTİYE (أجسام عضوية آزوتيه)** [k] Nebatlar azotu hava ve topraktan alır. Toprak, azotu şibh-i zelalî maddelerin mikropların taht-ı tesirinde tahallütü neticesi olarak, azotlu ve amonyaklı ve amonyak mürekkebatın yine toprakta müvellidülhumuza verici

mikropların tesiriyle tahammuzundan mütevellid azotiti ve ezotili maddelerden tedarik eder. 1877 senesinde Doktor "Şelizyeng ve Monç" şibh-i zelalî maddelerin tahallüle düçar olup amonyak ba'de azotitlere kalb olduğunu ispat etmişlerdir.

Kimya-yı uzvî nokta-i nazarından erkan-ı müselleseye azotun dahil olması mezkur rükünlerde şibh-i zelalî maddelerin tekevvününü baistir. Şibh-i zelalî maddeler ise ecsam-ı uzviyenin bir madde-i esasiyesi gibi itibar edilmektedir. Azotun bedende icra ettiği rol hem büyük ve hem de mühimdir. Gaz halinde azotun imtisasa kabiliyetini Muallim Fetantemenden Bakteriyolog ve Kimyager Osman Nuri Bey şöyle izah buyuruyorlar:

"Bakliye fasilesinin kökleri üzerinde müteşekkil derinlerin içinde hurdebinî bir "bakteroid *Bactroide*" neşv u nema bulur. Bu kendisini beslemek için havada bulunan azot gazını masseder alır. Diğer taraftan derelerden [?] aldığı bu nebatlardan imtisas ile aldığı gıdaî ansar mevadd-ı fahmiye yerine onlara azot verir. Bundan maada azot gazı bakteri ve küfler tarafından doğrudan doğruya imtisas olunur."

Gaz halinde azotun imtisas keyfiyetini en önce beyan ve ispat eden Doktor Lamus ve Jilber namında iki zattır. Evvelce izah edilen nazariyenin inkişafına sebep olanlar da Helrikel ile Vilfaret'tir.

Nebatî hücreler, glubulin, azotî esasları, amid, mürekkebat-ı kasantikiye, diyastaz gibi ecsam-ı uzviy-i azotiyeyi imal ederler. §Azot.

**ECSAM-I MUTAAZAVA (أجسام متعضوه)** [k] Gayr-ı muin bir terkipte temeyyü, tebhir, tasallüp ve tebellür etmek gibi tebeddüllere düçar olmayan cisimlere; yani bilcümle zavîlhayat ve eksamına "ecsam-ı mutaazava *Corps Organise* ismi verilir ki bu cisimler gayr-ı mütecanis olmakla beraber muhtelif ve müteaddit "enva-ı kimyeviye"nin bir araya toplanarak taazzuv eylemesinden husule gelir. Et, çiçek, guzruf kemik, kök, meyve, yaprak… ilh hayvanî ve nebatî uzvî kısımlar birer "cism-i mutaazav"dır.

Ecsam-ı mutaazavanın kimyevî terkibi muhtelif "uzvî erkan-ı bila-vasıta"dan ibarettir. Ve her bir "erkan-ı bila-vasıta-i uzviye"nin terkibinde fahm mevcuttur. Bir buğday tanesi alınıp iki sert kısım arasında ezilse bildiğimiz un meydana gelir. Bu un teklis edildiği vakit terkibinde mevcut su buhar haline kalb olur. Sonra husule gelen buharlar yakılsa sarı bir şekil alırlar. Buharlar tamamıyla bittikten sonra bakiye toz tamamıyla kurumuştur. Ve rengi siyahtır. İşine, bu siyah tozda kömürden ibarettir. Bunun kömür olup olmadığını tayin için tekrar ihrak edilirse bu sefer de "hamız-ı karbon" buharları çıkar.

Birçok mutaazav cisimlerde bu siyah tozun vücuda geldiğini görmekle onun terkibinde kömürün bulunmadığına kail olunamaz. Müteaddit, kimyevî vasıtalara müracaatla terkibinde ne miktar karbonun bulunduğunu meydana çıkarmak mümkündür.

**ECSAM-I MÜCERREDE (أجسام مجرده)** [fiz] Elektriki nakle müsait olmayan cisimler. §“Elektrik”

**ECFAN (أجفان)** [teşr] (Arapça) “Cefn” kelimesinin cem’i. Türkçe göz kapağı demektir. (La) “*palpebra*” (F) “*Paupiere*”.

Gözün haricinde ve küre-i aynın kuddamındadır. Muhit-i medariyede mevzudur. Gözü haricin tesiratından tahaffuza yardım eder.

Göz kapakları gışaî iki perdeden ibarettir. Ecfanın haricî cilt dahilî “gışa-yı muhatî” veyahut bazılarının “tabaka-i lahika-i cüfn” dedikleri gayet ince bir gışa ile mefruştur. Gışa-yı muhatî ile cilt ref olunursa mütevassit bir tabakaya tesadüf olunur ki bu da “gışa-yı lifî” ismini alır. Üst göz kapaklarını “cüfn-i ulvî” altındakilere “cüfn-i sefilî’ ismi verilir ki ulvîdeki sefilîdekinden büyüktür. Her cüfnün kendisine mahsus adelesi, guddesi, bu adelelere gıda veren eviyesi, hareketlerini tanzim eden sikirleri mevcuttur. Ecfanın hareketleri bilhassa ulvîdekinin hareketli oldukça kavî ve imtidadlıdır. İki kapak arasında ufkî bir ferce bulunur. Bu ferce ekserî ırklarda; mesela Moğollarda münhariftir.

Her cüfnün biri serbest diğeri mültesık iki hafesi biri muhaddep kısa ve hayvanlarda rakik kıllarla mestur bir haricî vechi… mukaar küre-i aynı” denilen gözün toparlak kısmının tabaka-i munzamasıyla birleşmiş bir gışa ile mestur bir de dahilî vechi vardır. Gerek üst ve gerek alt göz kapaklarının serbest hafeleri üzerinde umumiyetle “kiprik” ismi verilen ince, sert kıllar bulunur. Bunlardan üsttekiler alttakilere nispetle daha uzun, daha mebzul ve serttir. Mültekalara doğru bu kirpikler kısalır ve gittikçe gaip olurlar. Kirpiklerin hidmeti “şuaat-ı ziyaiye” ile göze kaçması muhtemel olan ecnebi cisimlerin duhuluna haylulet etmektedir. Göz kapaklarının hafeleri üzerinde “Miyomiyus” tarafından keşfedilen “ramz veya çapak” ifraz eden guddeler vardır. Şüphesiz bu göz kapaklarının hareketine sühulet bahşeder.

Çapak, dühnî, sarı, hayvanlarda ve ırklara nazaran insanlarda, rengi tahallüf eder bir mayıdır. İnsanların göz kapaklarının serbest kalma hafeleri üzerinde katı ve mukavim bir hat vardır ki buna “gudruf-ı zufrî” derler. Bu kıkırdak her hayvanda yoktur.

İki cüfnün yekdiğeriyle birleştikleri iltisak noktasına “muvassıl veya mülteka-yı ecfan” ismi verilir. Bu mültekalar birer zaviye teşkil eder. Bunlardan burun cihetine

tesadüf edene "zaviye-i insiye" hariçtekine ise "zaviye-i vahşiye" hayvanlarda "zaviye-i dahiliye ve hariciye" denir. Dahilî mültekada bir barize mevcuttur. Bunun zirvesi üzerine "kanat-ı demî" açılır.

Göz kapaklarında birçok kırmızı ve siyah kan damarları teşaup eder ki bunlar da "şiryan-ı aynî" ve "şiryan-ı zuzaviyeviye-i ayn"ın şubeleridir.

Hayvanların hepsinde göz kapakları bulunmaz; mesela yılanlarda, balıklarda yoktur. Beygir, kedi ve umumiyetle kuşlarda göz kapakları üç tanedir. Biri alîde diğeri esfelde biri de ikisinin mütearizen katledebilecek tarzdan yandadır. Buna "cism-i gamiz" ismi verilir. Gözü ziyanın şiddetinden korumaya memurdur.

Umumiyetle göz kapakları "rafia", "halkaviye" namıyla iki adelenin bozulmaları ve ester halleriyle açılıp kapanır.

**ÜCM (اجم)** [sat] Elifin zammıyla okunur Arapça bir isim. Sık ağacı bulunan mahallerde bu nam verilir. Araplar bunu vahşi hayvanların melcaî manasına gelen "ecme"den almışlardır ki ücem de bunun cemîdir.

**ECNİHA (اجنحه)** [hayv] Kanat manasına gelen "cenah"ın cemî. Havada uçan kuşlarla, yarasa gibi memelilerin suuduna hadim bir uzuv. [F] *Ailes* kanatlar gerek kuşlarda ve gerek yarasalarda göğsün yanlarına mevzu olarak bir çift, böceklerin bazılarında ikisi gışaî olmak üzere dört tanedir.

Böcek kanatlarının üzerinde ince asibeler vardır. Bazı balık [peterodaktil *Peterodacthyle*]lerde kanat bulunur. Kanada fizyoloji ve ilm-i hayvanat alimleri "taraf-ı ulvî" nazarıyla bakarlar.

**ECNİHA-İ ENFİYE (اجنحۀ انفيه)** [teş] Burun kanatlarına verilen isim. §Enf, burun

**ECNİHA-İ KALEMİLKİTABE (اجنحۀ قلم الكتابه)** [teş] Basala-i dimağiyenin ulvî vechinde mevcut olan tüy şeklindeki mahalin iki yanlarına bu isim verilir. §Dimağ, basala-i dimağiye.

**ECİNNE (اجنه)** [sat] Arapça "cenin"in cemî. §Cenin

**ACUR (اجور)** [neb] Kasaiye fasilesinden, hıyar nevine mensup bir nebattır kabukları pürüzlüdür. Umumiyetle sıcak memleketlerde, Arabistanda neşv u nema bulur. Terkibinde azotî, şahmî, nişaî, sikkerî maddelerle selülöz, emliha, su ve klorofil vardır. Arabistanda

körpeleri toplanıp salata makamında, bazen de sakız kabağı gibi birçok yemekleri tabhedilip yenir.

**ÜCÛN (اجون)** [sat] Elifin zammıyladır. Arapçada suyun renk ve lezzetinin bozulması manasına gelir.

**ECHİZE (اجهزه)** [sat] "Cehaz" tarzında "c"im fethiyle veya kesriyle de lügattır. Gerek gelin ve gerek ölü veya misafirin muhtaç oldukları eşya ve mühimmata bu isim verilir. Cemî echize. Cemilcemî "echizat"tır. Fende galiben muin bir vazifeyi ifa eden azanın heyet-i mecmuasına bu isim verilmiştir. Bu cihazda umumî vazaifi ikmal için başlı başına bir iş gören uzuvlara "aza-yı esasiye" derler. Her uzv-ı esasinin muin zamanlarda iktisap ettiği faaliyete de "vazife" denir.

(F) *Appareil* (La) *Apparatus* (Al) *Aparat* (İng) *Apparecehio*

**ECHİZE-İ BASRA (اجهزۀ باصره)** [Tt] Basra cihazı vasıtasıyla hayvanlar muhitlerinden haberdar olur. Hayat sahibi olanlar eşyanın seciyesini, tabiatını, rengini, şeklini, cesametini, hareketini bu cihaz yardımıyla anlarlar.

Hayvanat-ı ibtidaiyede echize-i Basra hakkında küçük bir esere bile tesadüf edilememiştir; fakat karitugam gibilerin ziyanın bulunduğu mahale koşmaları tabiiyat alimleri arasında bir şüphe uyandırmıştır.

Silsile-i hayvanatta, hayvanlar cismen, tabiaten, seciyeten, terakki ettikçe basra cihazında basitten mürekkebe doğru ilerler ve oldukça da tekamül eder. Didan sınıfından tufeyli olmayanlar da "nişane-i basrî" ismini alan basra cihazı eserleri mevcuttur. Burada ziyayı inkisar ettirmeye müstaid "batone"ler vardır. Soluklarda echize-i basriye birinciden sekizinciye kadar bulunan halkaların ulvî vechleri üzerindeki nişanelerdir. Kışriyenin mazilerinde echize-i basriye makamında basit gözler, bazılarında düz karniye-i lamialar bulunur. Örümceklerde ve akarlarda echize-i basra "dimağ-ı sadrî"nin ulvî vechinde mütenazır olarak bulunur. Gözler 2-12 tanedir. Zatülsedayada echize-i basriye mükemmel olduğu gibi göz kapakları da tamdır. Balıkların canibî gözleri varsa da cüfünler mevcut değildir. Tuyurda fazla olarak "cism-i gamiz" bulunur. Echize-i basriye yalnız "*Prelegymnophiens*" hayvanlarda cildin altında mestur kalmıştır. §Göz

**ECHİZE-İ BEVLİYE (اجهزۀ بوليه)** [Tt] Hayvanlarda cihaz-ı bevlî faal ve münfail olmak üzere iki kısımdır: Kısm-ı faal guddelerden, kısm-ı münfail ise mecralardan ibarettir.

Faal kısım silsile-i hayvanatta muhteliftir. Kimi guddelerden kimi de böbreklerden müteşekkildir. Bu böbrekler yahut guddeler hayvanın veya insanın bedenindeki hücreleri tagdiye hadim kanı süzmek için bir cihazdır. Gayr-ı fıkariyeden echize-i bevliyenin yalnız faal kısmı bulunur. Naimeden "zülgalsamet-i musaffaha" echize-i bevliye gudeydelerden ibarettir. Bunlara uzv-ı bojanus derler. "Enabib-i malpiki" ismini alan echize-i bevliye didanda cismin imtidadınca uzar. Kuşlarda böbrekler varsa da mesane bulunmaz. Monotermlerde de böyledir. Hayvanat-ı ibtidaiyede echize-i bevliyeden ne faal ne de münfail kısım mevcuttur. Bunlarda echize-i ifragiye hidmetini gören küçük bir sakbedir. Böceklerde echize-i bevliyenin faal kısmı enabib-i malpaki tarafından ifa olunur. Kısm-ı münfail yoktur. Enbubeler bağırsakların hususi bir kısmına açılmıştır. Ekserî balıklarda kurbağalarda faal kısım gayet cüzi teşekkül etmiştir. Bu basit kilyeler muzaaftır ve "kanat-ı volf"a açılır. Ekseriya bu böbreklere "cism-i volf" da denir. Dişilerde kanat-ı volf "halban" vazifesi görür. Yılanlarda, timsahlarda faal kısımlardan kilyeler kurbağalara, semenderlere nispetle oldukça tamdır ve azm-ı aczin altındaki boşluklarda mahfuzdur, mesane yoktur. Halban magzereye açılır. Memelilerde ise hem faal ve hem de münfail kısım mevcuttur.

**ECHİZE-İ TENASÜLİYE (اجهزهٔ تناسليه)** [Tt] Hayvanların taazzuv ve teşekkülelerine göre değişir. Hayvanat-ı ibtidaiyede beyzalar ve bezir-i meneviyeler mevcut olmadığından echize-i tenasüliyeye lüzum görülmez. Bunların tenasülleri tecziî tezerrürî olabilir. Bazı mugtefizülciltlerde bezire-i meneviye ifrazına hadim gudeydeler bulunur. Dişilerinde kırmızı renkte yumurtalar bile vardır. Hayvanlar taazzuvlarında terakki ettikçe tenasül uzvîde baş gösterir. Hinasî olanlarda her ikisi birden bulunur. Kaibleriyle nutfe husule getiren gudeydeler mûnhanî mecralar şeklindedir. Hayvanat-ı mafsaliyede uzun ince borulardan müteşekkildir. Şeritî didanda tenasül cihazı her bir halkada muhaselat olmak üzere bulunur. Uzv-ı tenasül inastan evvel, uzv-ı tenasül-i zükur meydana çıkar. Husyeler yoktur; fakat bezire-i meneviye yumakları bu hidmeti görür. Meniyi nakla hidmet eden kanat ile ceyb-i tenasülînin haricinde bir de "uzv-ı vatî" bulunur. Hinasî olan sülüklerin tenasül cihazları enbube-i hazmiyelerinin altında dokuz çift husyeden sudur eden kanatlar vardır. Bunlar da ritic tarzında mültevi bir kanat-ı meneviye açılırlar. Örümceklerde erkeklerin tenasül aletleri muvec borucuklar tarzında iki husyeden ibarettir. Kanat-ı beyziye bir muhafaza-i meneviye husule getirir ve mütevasidir. Böceklerin erkeklerinde tanasül cihazının kasları bazen çok, bazen de basit ve iki husyeden meydana müşekkeldir. Her iki husyeden gayet ince borular şeklinde iki tane kanat-ı nakletülmenevinin birleşmesi kadibi meydana getirir. Naimeden zatülercülelbattaniye ve zatülercülelcanibiye olanların

birçokları hunsadır. Echize-i tenasüliye guddeleri çifttir. Yılan balıklarında, siklostumlarda kanat-ı naklatülmenevî bulunmaz. Tenasül cihazları karınları içinde ve böbreklerin altında iki husyeden ibarettir. Kanat-ı bevliyenin kuddamındadır. Erkek kuşların meni boruları husyelerden çıka ve husyenin birinci ile imtidad eder. Ördeklerde magzerenin halfi civarında mevcut iki mahrutî hadebe arasında bir de kadib vardır. Dişi kuşlarda ise sol tarafta bir mebyiz bir de kanat-ı beyza bulunur. Sağ tarafta da varsa da faaliyetsizlikten küçülmüştür. Bu mebyiz üzüm salkımı gibidir. Beyaz renkte bulunan beyzalar büyüdükçe renkleri sararır ve bir viai gışa-yı manzüme ile sert olunur. Beyzalar boyunca bı gışa yırtılır ve yumurtalar nafirayımın [?] düşer. Kurbağalarda husye ve mebyiz vardır. Kanat-ı nakletülmenevî, kanat-ı bevlînin açıldığı kanada yani "kanat-ı volf"a açılır. Dişilerde Mollar'ın keşfettiği kanat, kanat-ı beyza hidmetini görür. İnficar eden yumurtalar en önce cevf-i haşviye düşer. Harice çıkması mollar kanatı yardımıyladır. Memeli hayvanlarda umumiyetle iki husye vardır. Monuterm, serin katisiye gibi füruk-ı hayvaniyede husyeler kilyelerin yanındadır. Husyelerden kanat-ı nakletülmenevî çıkar. Mebyiz, kadib tekemmül ettikçe rahim, mahbel, fercte mükemmelleşir.

**ECHİZE-İ TENASÜLİYE (اجهزۀ تناسليه)** [hayv] Hayvanatın taazzuv ve teşkilat-ı morfolojiyailerine göre mütehavvildir. Hayvanat-ı ibtidaiyede beyzat ve beziratı meneviye olmadığından echize-i tenasüliyeye lüzum yoktur. Bunların tenasülü tecziî ve tezerrî olabilir bazı muğtefizülciltlerde bezirat-ı meneviye ifrazına hadim gudeydat mevcuttur. Dişilerinde kırmızı renkte beyzalar bile vardır. Hayvanlar taazzuvlarında terakki ettikçe uzv-ı tenasülde baş gösterir. Hinasî olanlarda her ikisi birden bulunur. Akaliflerde nıtfe husule getiren gudeydat, münhanî mecarî şeklindedir. Hayvanat-ı mafsaliyede uzun ince borulardan müteşekkildir. Didan-ı şeritîlerde echize-i tenasüliye her bir halkada uzv-ı tenasül muhtelif olmak üzere bulunur. Uzv-ı tenasül-i inastan evvel uzv-ı tenasül-i zükur meydana çıkar. Bezirat-ı meneviye yumakları husyeteyn hidmetini görür. Kanat-ı nakletülmenevî ve ceyb-i tenasülînin haricinde bir de "uzv-ı vatî" bulunur.

Hinasî olan sülüklerin echize-i tanasüliyesi enbübe-i hazmiyelerinin tahtında dokuz çift, mecmuu on sekiz tane husyeden sudur eden kanavat vardır. Bürütec tarzında mültevî, kanat-ı menevîye açılır. Örümceklerde erkeklerin uzv-ı tenasülî muvec borucuklar tarzında iki husyeden ibarettir. Kanat-ı dafia batnın kaidesine açılır. Dişilerin mebyizleri de çifttir. Kanat-ı beyziye bir mahfaza-i meneviye husule getirir ve mütevessidir. Böceklerin erkeklerinde echize-i tenasüliye bazen kesirülfüsus bazen de basit iki husyeden müşekkildir. Gayet ince borular şeklinde iki tane kanat-ı nakletülmenevî çıkar. Bunlar bir

huvaysal menevi teşkil ederler. Her iki kanat-ı naletülmenevînin birleşmesi kadibi meydana getirir. Naimeden zatülercülelbattaniye ve zatülercülelcanibiye olanların birçoğu hünsadır. Echize-i tenasüliye muhtelif bulunur. Balıklarda azayı tenasüliye guddeleri çifttir. Yılan balıklarında siklostumlarda kanat-ı nakletülmenevî bulunmaz. Esmakın guded-i tenasülîsi kanavat-ı bevliyenin kuddamındadır.

Kuşların echize-i tenasüliyesi karnın içinde ve böbreklerin tahtında iki husyeden ibarettir. Kanat-ı nakletülmenevî husyelerden çıkar. Husyenin birinci ile imtidad eder. Ördeklerde magzerenin cidar-ı halfîsinde mevcut iki mahrutî hadebe arasında bir de kadib vardır. Dişi kuşlarda ise sol tarafta bir mebyiz bir de kanat-ı beyza mevcuttur. Sağ tarafta da varsa da adem-i faaliyetten küçülmüş ve dumura dûçar olmuştur. Şekli üzüm salkımı gibidir. Beyaz renkte bulunan beyzat büyüdükçe renkleri sararır. Ve bir gışa-i munzama-i viai ile setr olunur. Beyzalar büyüyünce bu gışa yırtılır ve yumurtalar nefir içine düşer. Kanat-ı nakletülmenevî, kanat-ı bevlinin açıldığı kanat-ı volfa peyvestedir. Dişilerinde kanat-ı mollar, kanat-ı beyza hidmetini görür.

Mebyizde badeltaklih beyza inficar eder. En önce cevf-i haşevîye sükut eder. Ba'de kanat-ı mollara geçer. Harice çıkması mollar kanadı vasıtasıyladır.

Memeli hayvanlarda umumiyetle iki husye vardır. Monöterm, seren, kıtisiye furuk-ı hayvaniyesinde husyeler kilyelerin yanındadır. Husyelerden kanat-ı nakletülmenevî çıkar. Mebyiz, kadib tekemmül ettikçe rahim-i mehbel, fercte vardır.

**ECHİZE-İ TENEFFÜSİYE (اجهزۀ تنفسيه)** [hayv] Umumiyetle zevilhayat idame-i hayat için teneffüse muhtaçtır. Echize-i teneffüsiye silsile-i hayvanatta muhteliftir. Uzviyeti basit, mükemmel olanlarda daha ziyade aşikar ve barizdir. Hayvanat-ı ibtibaiyenin teneffüsü "echize-i teneffüsiye" yardımıyla değil, "madde-i sarkudiye" iledir. Hurdabinî nebattan teneffüsleri de tabakî hayvanat-ı ibtidaiyeninki gibidir. Fiil-i teneffüsün mihanikiyeti "hulul" iledir. Bu keyfiyete ercül-i kaziblerin iştirakı vardır. Tufeylilerde solucanlarda teneffüs cilt ile, gayr-ı tafililerde ise galsameselerle icra olunur. Didan-ı şeritiyelerin teneffüs ciltleri o kadar faal değildir. Havasızlığa bile tahammül eden soluklarda teneffüs cilt ile olduğu için echize-i teneffüssiye yoktur. Kışriyeden echize-i teneffüsiye sadırlarının yan tarafında bulunan hücrelerdeki galsamalardır. Tatlı sularda yaşayanların galısası ön ayaklarının kaidesindedir. Akreplerde, örümceklerde karnın altında birbirine muntabık huveysalat-ı gışaiye vardır ki bunlar ciğer hidmeti görürler. Böceklerde echize-i teneffüsiye etrafa yayılmış birçok ince borulardan ibarettir. Havanın duhuluna müsaade eden fethalar böceğin yan taraflarında bulunur. Bu fethalar üzerinde bir

de sidad vardır. Suya düşünce boğulmaması için bunu muhakkemce seddeder. Ve bir müddet suyun üzerinde yoruluyuncaya kadar yüzebilir. Haşerat ve naimeden suda yaşayanlarda echize-i teneffüsiye, galsamalar, havada yaşayanlarda ise "ciğer" makamında kiseler vardır. Etrafına eviye-i şariye örümcek ağı gibi sarılmıştır.

Fıkariyeden dıfdaiyede tahavvülatına nazaran değişir. Sürfe halinde iken galsamalar hal-ı tekellümde ciğerler cihaz-ı teneffüsiye hidmeti görür. Havayı harice tard için faal olan adelat-ı battaniyedir. Teneffüs aynı zamanda cildi olduğu için ciğerleri çıkarılan kurbağalar yine yaşar. Zevahıf da iki kiseye ayrılmış basit rieler ile uzun bir şiryan-ı şezen hançere bir de ferce-i mizmarî vardır. Bukalemunun ciğerleri yılanlarınkine benzerse de kiseden biri küçüktür. Zavahifte, kuşlarda echize-i teneffüsiye gagalarının üzerinde burun dedikleri, uzun bir şiryan-ı şezen, hançere, kasabat ciğerler ekyas-ı havaiye olarak muhtalit bulunur. Memelilerde cihaz-ı tenefüsî mükemmeldir.

**ECHİZE-İ DEVRANİYE (اجهزۀ دورانيه)** [Tt] Silsile-i hayvanatta hücre-i uzviyeyi besleyen kandır. Kan beden-i hayvaniyede hususî bir cihaz içinde devran eder ki bu da her hayvanda bir değildir. Hayvanat-ı ibtidaiyede, isfenciyelerde, polyelerde dem echize-i hususiye içinde devretmez. Hayvanat-ı ibtidaiyede birçoklarında; mesela nakiiyelerde amiblerde "cevigat-ı nabıza" ismi verilen küçük boşluklar vardır ki bunlar vücudu besleyerek mayilerle imla olunur. İnbisat ve tekayyüz vasıtasıyla hayvanatın vücudunu teşkil eden protoplazma kütlesi içine yayılır. Fazalatı harice itrah için de hususî bir sakıbe vardır. Solucanlarda echize-i devraniye yoktur. Ensicenin boşlukları arasında mayi-i mugaddi devreder. Sülüklerde echize-i devraniye ikisi yanda, ikisi ortada olmak üzere dört adet ciz-i viaî-i tulanîden ibarettir. Bunların takallüsü ve inbisatları ensice-i hayvaniyenin her bir tarafına mayi-i mezinin gitmesine medar olur. Kırmızı olan kanlarda küreyvat-ı demeviye gözükmez, kışriyede echize-i devraniye uzviyeti basit olanlara bir viaî-i tulanî, mükemmel olanlarda ise de şiryani bir kalp vardır. Bu kalbin haricî şegaf denilen ince bir zar ile örtülüdür. Kalp vücuda kırmızı kan gönderir. Burada ifsad olunan dem galsamalarda tasfiye edilir.

Ankebutiyelerden bazılarında sırtalarının tulunca mümted ince gışaî borular içinde kan devran eder. Bu kalp makamındadır. Bundan sudur eden diğer ince borularda eviye-i demeviye hidmetini görür. Böceklerde echize-i devraniye pek basittir. Viaî-i zahri, kalp makamındadır. Kalp buteynata ayrılır. Hayvanat-ı naimede iki cevfli bir kalp şiryanîsi vardır. Batinden çıkan dem bedebin halayasına eviyeler vasıtasıyla tevzi olunur. Teneffüsleri galsamî olan dafdaaların iki cevfli bir kalp cihaz-ı devran hidmetini görürse de

bilahire tekemmül eder. Balıkların echize-i devraniyesine müşabihtir. Basla-i şiryaniye ile bir batin bir de üzeyn vardır. Hal-ı mükemmelde ciğerler meydana çıkınca üzeyn ikiye ayrılır. Ve üç cevfli bir kalp teşkil eder. Zavahifin echize-i devraniyesi yılanlarda bukalemunlarda ve kalemumigsalarda iki üzeynli ve bir batinli bir kalptir. Şiryan ve veridlerden ibarettir. Timsahlarda ise batin-i eymen, batini eyser üzeyn-i eymen ve eyser ile batinden çıkan kavs-ı ebherlerden teşaub eden şiryan-i veridlerdir. Kuşların echize-i devraniyesi mükemmeldir. Dört cevfli bir kalp, batin-i eyserden çıkan bir kavs-ı ebher, şiryan ve veridler vardır. Memelilerde echize-i devraniye mükemmeldir. §Devran, kalp

**ECHİZE-İ SEMİYE (اجهزهٔ سمعيه)** [hayv] Echize-i semiye silsile-i hayvanattan muhteliftir. Hayvanat-ı ibtidaiyeden sülüklerde yoktur. Yalnız bazı solucanlarda "huveysalat-ı semiye" ismi verilen "ekyas-ı medhiye" vardır. Hayvanat-ı kışriyeden bazılarında kurun-ı lamisenin kaidesinde huveysalat-ı semiye bulunur. Haşeratta hiss-i sem varsa da echize-i semiye mükemmel değil ve mahalleri muhteliftir. Naimede iki tane huveysalat-ı semiye vardır. Bunlardan cüseymat-ı salbeyi muhtevîdir. Fıkariyeden dafdaalarda echize-i semiye oldukça mükemmeldir. Bir dehliz üç tanede nısf-ı daire şeklinde kanat vardır. Ve bu üzn-i dahilîyi meydana getirir. Bazılarında biluma, müşrih-i üstaki tarafından keşfedilen bir boru vasıtasıyla müşterek "sanduka-i tabl" da vardır ki bu orta kulağı teşkil eder. Yılanlarda echize-i semiye gayr-ı tamdır. Üzn-i haricî ve mutavassıt yoktur. Züvahıfın diğer sınıflarında gışaî-i tabl mevcuttur. Dahilî kulakta bir helezon vardır. Kuşlarda echize-i samia nakıstır. Hayvan, üzn yoksa da diğerleri vardır. Baykuşlarda nakıs bir sayvan bulunur. Kuşlarda hiss-i sem naziktir. Memeli hayvanatta mükemmeldir. §Üzn, hiss-i sem

**ECHİZE-İ ŞAME (اجهزهٔ شامه)** [hayv] Hayvanatta echize-i şame muhteliftir. Hayvanat-ı ibtidaiyede, sülüklerde naimede echize-i şame keşfedilmemiştir. Haşeratın bilhassa sineklerin müteaffin yerlere üşüştüklerini gören hükema-yı tabiîden tedkikatına koyulmuştur.

Joj Kaviye aza-yı teneffüsiyeleri fethası makamında bulunan istigmatları echize-i şame yerinde kabul etmişti. Balıklarda echize-i şame ağzın üst tarafındaki fethalardır. Yılanlarda ve zevahifte basit birçok echize-i şame hidmetini görür. Timsahlarda cihaz-ı şam oldukça neşv u nema bulmuştur. Hanşiyeden, ziyabiyeden burun delikleri müşerreh "Jakopson" tarafından keşfedilen iki boşluk ile müşterektir. Asab-ı semiye asab-ı semîden çıkar. Yılanların hiss-i şameleri gayet naziktir. Sütün bulunduğu yere yılan çok gelir derler. Bundan olsa gerek çıplak tarlalarında yılanların kesretle bulunması rayiha-i latifeden

hoşlandığını ima eder. Hiss-i şamesi kaba olan kuşlarda her biri üç karınlı nakıs hicaplı burun delikleri vardır. Nahiye-i cebhiyeden bir gudde vasıtasıyla ifrazat-ı enfiye buraya irsal olunur. Tuyur-ı carihada; mesela kartal ve atmacalarda, ördek ve kazlarda echize-i şamiye olmadıkça tekemmül ve [???]. Balıkların yanında bulunan iki tane delik "ritic" tarzındadır. Bunlarla hayvan kokuyu ahzeder. Hayvanat-ı sedyede echize-i şame mükemmeldir. §Enf, hiss-i şame

**ECHİZE-İ HAZMİYE (اجهزهٔ هضميه)** [hayv] Hayvanat yardımıyla mayiat-ı bedeniyesini telafi edecek olan gıdasını alır. Ve hazmeder. Vücuduna yaramayanları harice atar. Protoplazma kütlesinden müteşekkil hayvanat-ı ibtidaiyede echize-i hazmiye bir boşluktan ibarettir. Gıdalarını ercül-i kazibleriyle alırlar. Hulul ile vücutlarına nüfuz ettiriler. Hayvanatın teşkilat-ı bedeniyelerine nazaran bu echizede farkı tekemmül eder. Nakiiyeler ehdad-ı mühtezzeleriyle gıdalarını alır. Bunlarda basit bir de çok fem vardır. Süngerlerde, polyeplerde bu cevf-i fem kesb vüsat eder. Ve bir de küçük cevf-i muaddileri vardır. "Antojoer"lerde kısa bir enbube-i merî bulunur. Mukanfezülciltlerde fem ve mide müteşekkil solucanlarda cevf-i hazmî vardır; fakat mukanfezülciltler gibi değildir. Hayvanın vücudundan haşvî bir cidar ile ayrılır. Didan-ı arizinde müteaddid reticler ve müteşaib burulmalar mevcuttur. Didan-ı haytiyede hem fem ve hem de şerc vardır. Cihaz-ı fem, mia-i mutavassıt, mia-i intihaî olmak üzere üç kısma ayrılır:

Solucanların echize-i hazmiyesinde iki tane "beyt-i aver" vardır. Kışriyede, örümceklerde ve böceklerde cihaz-ı fem müteşekkil ve femin etrafında gıdanın tabiiyetini anlamak ve parçalamak için eksam-ı müteaddide vardır. Sülüklerde ağızlar emmeye mahsustur kışriyelerde ercül-i fekkîler vardır. Femden sonra kısa bir merî sonra kunsa bunu müteabıb mia-i mutavassıt gelir. Batnın nihayetine bir mia-i müstakim vardır. Kışriyenin echize-i hazmiyesinde guded-i luabiye mefkuttur. Örümceklerin echize-i hazmiyeleri uzun bir enbubeden ibarettir. Fem, merî ve münşaib averlere malik bir mide mia-i müstakim magzere mevcuttur. Böceklerde echize-i hazmiye, femin yanındadır. Kurun-ı lamiseden başlar. Mugammedülcenah, müstakimülcenah, asabilcenah olan böcekler emicidirler. Bunların ağızları altı parçalıdır. Bilum, merî; yani kansa, kunsa vardır. Mide hidmetini batin kilvesi görür. Mia-i müstakim fetha-i şerciyeye ayrılır. Naimede bir kanattan müteşekkildir. Femden şerce kadar üç kısım ayrılır: Mia-i kuddamî, mia-i mutavassıt, mia-i intihaî. Ağızda ciğerlerle ve küçük bir dil vardır. Kurbağaların ağızlarında dişler mevcuttur. Yalnız lisan arka cihete müteveccihtir. Merî üzerinde ince eşar vardır. Eğer bir baçak "şarbon döbellök" denilen ince kömür tozuna batırılıp merî

istikar müttezih hayvanın başı kesilip bakılırsa tedricen bu ehdab-ı mütenehheze yardımıyla tozların aşağıya doğru ettiği müşahede olunur. Bağırsak kısadır. Karaciğer pankraslar guded-i luabiye yoktur.

Mia-yı intihaî magzereye açılır. Tuyurun çenelerini gaga teşkil eder. Dişleri yoktur. Lisan oldukça serttir. Bilumdan sonra merî ba'de kursak "kansa" gelir. Kunsa ağziyeyi öğütür. İma-ı kısa, bağırsakta iki retic-i averî mevcuttur. Mia-i intihaî magzere ile müntehîdir. Karaciğer büyük ve iki faslı olduğu gibi kanat-ı safraiyesi de çifttir.

**ACI (آجی)** [neb] Tatlının mukabili Türkçe bir sıfat, mekulat hakkında bozulmuş manasınadır.

**ACI AĞAÇ (آجی آغاچ)** [neb] Kesirülvüreykat-ı tüveyciye nebatattan, gayr-ı munfaz, çiçekleri senaîlsekna veyahut mizvac, aza-yı tezkirlerinde bir harşef bulunan simarubiye fasilesi nebatatında bir şecer. [F] *Amand amere* [La] *Quassia amara* En ziyade "Kuyan" cihetlerinde nabittir. Sakından yine kandi ismine izafetle bir "odun" istihsal olunur. Yaprakları tam olduğu gibi bir zeneb-i mücennah üzerindedir. Çiçekleri hinasî, beş parçalı, uzv-ı tezkir tüveyclerin iki mislidir. İbreli ve cihet-i ulvîsi yapışık olan semirelerin adedi beştir. Bezirat muallaktır. Köklerin üzeri ince sincabî renkte, toprak lekelî bir gışa ile mesturdur. Kokusu yoktur. Madde-i müesseresine "kasin" derler ki acılık bundan neşet eder. Suda pek inhilal etmez. Tanen ile karıştırıldığı halde hamız-ı azot ve hamız-ı kibrit içinde münhaldir.

**ACI ELMA (آجی الما)** [neb] Elma

**ACI OTLAR (آجی اوتلر)** [neb] Buğday tarlalarında tenebbüt eden muhtelif zümrelere müteallik yekdiğere benzemeyen birçok otlara verilen ismi adi. [F] *Amareu* [La] *Amarus'tur*. Bu otlar miyanında en meşhuru burçak ve karamuk ilhtir.

**ACI ILGIN (آجی ایلغین)** [neb] §Ilgın

**ACI BADEM (آجی بادم)** [neb] Fasile-i levziyeye müteallik bir ağacın meyvelerine verilen isim. Levzelerinden tasir ile bir yağ istihraç olunur ki ismine "badem yağı" derler. Acı badem "badem"in evsafı tabiiyesini irae eder. Meyvesinden çıkarılan yağın terkibinde sarı renkli bir "ratinc" ile bir de "levzin" madde-i müesseresi vardır. Bu bir madde-i billuriyedir. Sedefî sahaif şeklindedir. Kaynar ispirtoda, suda erir; fakat eterde erimez. Terkibinde tatlı

bademden fazla miktarda “hamız-ı kiyanus”ma bulunduğundan fazla yenirse alaim-i tesemmüm baş gösterir.

**ACI BAKLA CİNSİ (آجی باقلا جنسی)** [neb] Zatülfülteynlerden bakliye fasilesi, firaşiye taht fasilesi retim kabilesine müteallik bir cins. [La] *Lupinus* enva-ı nebatiyesinde evrak 5-9 vüreykalı, ke’s-i müstemer ve yekdiğerinden ayrı iki şefeli; ilm-i beyzî ve zahırda biraz zevrakî, zevrak mukavves ve gaga tarzında müntehîdir. İstigamat biraz kuddama mütemail; semer-i baklî mutavval bir surette çıkıntılıdır. Enva-ı marufesi şunlardır:

Acı bakla *Lapius albus*: Buna “Yahudi baklası” da derler çiçekleri beyazdır. Sakı kaim, yaprakları üsbuî 5-7 vüreykalıdır. Tezehhürü unkud-ı intihaî tarzında bezirleri musattah ve şahmî olup rengi beyaz, lezzetli acıdır. Kaynatılırsa rengi sararır ve acılığı kısmen gider.

Havalî-i Bahr-ı Sefitte mezrudur. Fransa’da ve İtalya’da tezehür zamanında toprağa gömülerek azotlu gübre makamında müstameldir. Bezirlerinin terkibinde alurun “Lapanin *nlpanine*” namında zehirli bir şibh-i kalevî vardır. Bu soğuk suda erir. Eskiden müdrir, muzadd-ı tenya ve mutammis gibi müstameldi.

Dar yapraklı acı bakla *L. lonustifalia*: Buna “mavi acı bakla” da derler. Bezleri geniş olup semer-i fakirin boşluğunu kamilen doldurur. İlkbaharda ender olarak kumlu arazide nabittir.

Müşebbek acı bakla *L. Reticulatus*: Tohumları geniş olup semer-i baklînin vücuda getirdiği boşluğun dörtte üçünü işgal eder. Yaprakların vüreykatı kanyevîdir.

Mukaşşar acı bakla *L. hristus*: zehri müstemer, semer-i fakir kemale erdiği zaman ettavalî değildir.

**ACI TERE (اجی تره)** [neb] Salibiye fasilesinden kardamin cinsine müteallik bir nebat. [F] *Cardaminc amere* [La] *Cardamina amara*. Yaprakları rişi-i meşkuk 5-9 mustatil veya beyzi-i münakis ve zaviyeli veziyeti müteakibedir. Sakı kaim, kabil-i inhina ve çok yapraklıdır. Çiçekleri beyaz, falakaları müstavî, meyveleri semer-i harnubîdir. Eksam-ı zehriyesinden ke’s oldukça beyzi, vüreykat-ı tüveyciye yekdiğere müsavî ve şekilleri müdevverdir. İstigmat müdevver, ibre ise gayet incedir. Sulak mahallerde, çeşme kıyılarında nabittir. Yaban su teresine pek benzer. Muzadd-ı iskariyettir. Bazı mahallerde ihtimar ettirerek şarap yapılır. §Salibiye fasilesi

**ACI ÇİĞDEM, ACI ÇİDEM (آجی چیدم)** [neb] Lahlahiye veyahut isvahiye fasilesine müteallik lahlah kabilesinden bir nebattır. [F] *Cotehique*

Adi soğanlarda olduğu gibi bir "baslî" vardır. Şekli mebyiz ve serttir bir tarafı muhaddeptir, diğer tarafında da uzun bir mizabe vardır. Bu tamamıyla toprağın içindedir. Pek büyük olan çiçeklerinin rengi toz pembe, uzv-ı tezkir altı tanedir. Çiçeklerden sonra zuhur eden yaprakları lami ve kaimdir. Çiğdem yaprakları daima kışın büyür. Ulebi ilkbaharda yaprakların ortasında bulunur.

Menşeî Avrupa-yı vasatî olduğu kabul ediliyor.

Bahr-ı sefid havalisinde pek çoktur. Ecnası arasında sonbahar çiğdemi, zaağferan-ı kazib en faidelileridir. Ratib arazide ziyadesiyle neşv u nema bulur. Çiçeklerin şekli "lale" gibidir. Basalalar tahtülarz birkaç santimetre umkundadır. Büzüratın rengi esmer, şekli kürevîdir. Lezzeti acıdır. Basalında ziyade nişa bulunur. Harekat-ı kalbiyeyi teskin maksadıyla bazen kullanılır. Yaprakları müsehhel-i şedittir; bezir ve soğanları "niksir" illetinde cilt hastalıklarında, istiska afatında kullanılır. Müstahzarat en ziyade bezirlerinden yapılır. Terkibinde "lahlahin" madde-i müesseresi vardır. Oldukça da müderrerdir. Büyük hayvanlara [beygir ve öküz gibilere] beş gramdan fazla verilirse sem gibi tesir eder. Soğanlarını hayvanatın istiska-yı umumisinde kullanırlar. Çiçekleri ihtimara terk edilerek şarap yapılır.

**ACI HIYAR (آجی خیار)** [neb] Ebu Cehil karpuzu müradifi.

**ACI SÜT OTU, ACI SÜD OTU (آجی سود اوتی)** [neb] zatülfilkateynden balikariye fasilesine mensup bir nebat [La] "*Poligala amara*" bu nebat-ı haşişedir. Yaprakları basit, çiçekleri mavi ve unkud tarzında beyaz olan cezerleri de müteferridir. Ke'si beş tane iki yanda bulunanlar biraz tüveyce benzer. Tüveyç beş tane, azayı tezkir tüveycin iki mislîdir. İbre basit, istigmat tamdır. Meyveler ulbîdir. Şahmî olan süveyda hemen yok derecesinde, meşime cidarîdir. İstigmat meyvenin tepesinde küçük küçük deliklerin açılmasıyla başlar. Gayet acı olan cezeri hamildir.

**ACI SALKIM (آجی صالقم)** [neb] Fasile-i firaşiyede "nile" cinsine mensup bir ağaç. [La] "*rohinia amar*" yaprakları rişî, çiçekleri beyaz renklidir. Ziyadesiyle kokuludur. Aksa-yı şarkta alelhusus "Çin"in muhtelif mevakiinde köklerini kaynatıp mukavvî makamında kullanırlar. §Fasile-i bakliye.

**ACI SU (آجی صو)** [z] Terkibinde kibritit magnezi ve süt bulunan su, kuyu suları hep bu kabiledendir.

**ACI MARUL (آجی مارول)** [neb] §Hindiba

**ACI YONCA (آجی یونجه)** [neb] §Yonca, su yoncası

**AÇAR, Atehare (آچار)** [neb] Hint'ten getirilen bir nev-i baharat. Limon, Hint kirazı gibi yeşil meyveler veyahut fasulye hurma tomurcuğu gibi sebze makamında yiyenler sirke ile karıştırılıp yapılmaktadır.

**AÇALYA CİNSİ (آچالیا جنسی)** [neb] Halenciye fasilesi rudure kabilesine müteallik bir cins. Buna "Amerika hanımeli" derler. [F] *Azelea*, [La] *Azalea*. Enva-ı nebatiyesi rududanderon denilen nebattan yalnız yapraklarının sakıt olmasıyla müteferriktir. Evvelkilerde uzv-ı tezkirin adeti on ise bunda da beştir.

Envaının menşei Hint'tir. Asya'da, Amerika'-yı şimalîde yetiştirilir. Ekserîsi zinet makamında dikilir. Yirmi kadar nevî varsa da en meşhurları şunlardır:

Katmerli açalya *Az. amoena* buna Çin hanımeli de derler. 40-50 santimetre irtifaındadır. Çiçeklerinin rengi koyu kırmızıdır. "*Az. mollis*" Japonya açalyası bunun yüksekliği bir metredir. Yaprakları yumuşak, çiçekleri ateşin kırmızıdır. Bizim memleketimizde bulunanlar "*Az. pometice*" nevindendir. Yalnız "*Az. indica*"nın yaprakları müstemerdir. Ve oldukça rududan derunlara pek benzer. Umumiyetle ziyadar ve soğuk limonluklarda yetiştirilir.

**AÇENÎ (آچنی)** [meşa] 1785 senesinde İtalya'da yaşamış bir tabiptir. "Milan" şehrinde birçok mekteplerde "tarih-i tabiî" muallimi idi. Aynı zamanda İtalyanca birkaç risale-i fenniye-i mevkutede muharrirlik etmiştir. İbtida "*Bibliotheca*, *italiana*" mecmua-i mevkutesi sermuharriri idi. Tıpta, tarih-i tabiîye ait eserleri varsa da İtalyancadır. 1827 vefat etti.

**AÇENİ (آچنی)** §Mikoderma

**AÇELYA (آچلیه)** §Açalya

**AÇIKAĞIZ (آچیق آغز)** [neb] §Datura, cevz-i mail tatavla

**İHTİRAK (احتراق)** [sat] Arapça mastar. Yanmak manasındadır. Hararet ve ziya ile müterafık her nev imtizacat-ı kimyevîye bu nam altında mütalaa olunur.

[Tü] Yanma [F] *Combustion* [La] *Combustion* [Al] *Verbrennug*

Hava temasında bulunan bir cismin müvellidülhumuza ile imtizaç ederek yanması keyfiyetine kimyada bu isim verilir. Kömür yanıyor! Dediğimiz vakit biz tamamıyla kömürün terkibindeki müvellidülhumuza gazı ile birleşip yandığını anlarız. Bir cisim ihtirak edince havaya hamız-ı karbon ita eder. İhtirak bazen batî olur:

Eğer hava temasında müvellidülhumuza ecsam ile aheste aheste birleşirse bu zaman husule gelen ihtiraka "ihtirak-ı batî" denir. Demirin üzerindeki paslar havadaki müvellidülhumuzanın aheste bir suretle tesirinden husule gelir ki bu bir "ihtirak-ı batî"dir. İnsan ve hayvanat-ı aliyenin teneffüsü esnasında husule gelen ihtirakta böyledir; çünkü rielere dahil olan havanın müvellidülhumuzası kanın küreyvatı üzerine yapışarak ensiceye gider. §Devran-ı dem. Orada husule gelen ihtirak gayet sakindir. Şüphesiz ki bu da tarz-ı maişet ve iklime göre mütebeddildir. §Hararet-i gariziye

Evailde zannedilir idi ki ateş bilcümle ecsamda sabit bir şeydir. Lavaziyenin tetkikatını müteakip tahammuzun mürafıkı olduğu bildi. Ateş ve ziya pek eskiden kimyagerlerin zihnini kurcalamıştır. Hatta 1680 tarihinde Jan Ray, kurşun ve kalayın açık kaplar derununda teklis edilmekler vezinlerinin azaldığını ispat etmişti. Bu zattan altı sene evvel İngiliz kimyagerlerinden "Mayov *Mayow*" havanın derununa ihtiraka medar olan birmadde-i asliyenin mevcudiyetini dermiyan etmiştir. Bu zatın nazariyesi herhalde şitalin "filojistik" faraziyatını yüz sene evvel çürütmüştür. §Ateş

Umumiyet üzere kimyada ziya ve hararet hasıl etmek üzere iki veya daha ziyade ecsamın ittihadına ihtirak derler. İhtirakın husulu için umumiyet üzere müvellidülhumuzaya ihtiyaç vardır. Mamafih, müvellidülhumuzanın taht-ı tesirinde olmaksızın bazı ittihaddat-ı kimyeviye neticesi ihtirak vukua gelir; mesela antimun ve arsenik klor müvacehesinde yanarak nar-ı Beyza hasıl ederler.

**İHTİRAKAT-I TENEFFÜSİYE (احتراقات تنفسيه)** §Teneffüs, hararet-i gariziye

**İHTİSAS (احتساس)** [fiz] Bilcümle zevîlhayatın muhitlerinde bulunan eşya ile nispet ve taalluku fizyolojide "ihtisas" denilen bir fiil-i vazifevî yardımıyladır. İhtisas umumiyetle vazife-i nisbiyedendir. [F] *Sensation* [Al] *Empfindung* [İn] Sensation

İhtisasta üç hassa vardır: "İntiba, intikal, idrak"

Zevîlhayatın muhitinde mevcut eşyanın havass-ı hamseden biri üzerine biltesir tetabiki “intiba” teşkil eder. Hiç şüphe yok, eli yanmış, kulağı tıkanmış, dili kesilmiş, gözü çıkarılmış, burnunun hissi iptal edilmiş bir insan veyahut hayvanda “intiba mevzuı” mevcut olamaz çünkü intiba fiili uzvun salimiyetiyle kaimdir. Ahîz olmazsa intikal keyfiyeti güçleşir değil, mevcut olamaz.

İşte bunun için fizyolojistler göz, kulak, burun, dil, el gibi aza-yı merkezî muhitten haberdar etmek vazifesiyle mükellef bir “kıta-ı ahize *partie receptrice*” telakki ediyorlar.

Kıtaat-ı ahize muhitte bulunur ve ahizelerin tenebbühü hususi bir münebbih vasıtasıyladır. Hiss-i basar ve göz bahislerinde söylediğimiz gibi gözün tabakalarından biri olan “tabaka-i şebekiye” ziya ile müteessir olduğu halde asab-ı seminin kıta-i ahizesi de ihtizazat-ı havaiyenin süreklediği seda ile intibaha dûçar olur. Meşahir-i tabiiyundan “Möller”in iddiası vech ile asab-ı basarînin ihtisas-ı ziyaiyeyi, asab-ı semînin de ihtisas-ı semîye bais olması asab-ı basarînin dimağda makarr-ı hususi olan “merkez-i rüyet” asab-ı semînin de “merkez-i sem” ile birleşmesinden tahassül ediyor. Fizyolojist “Dondares” fizyoloji laboratuarlarında köpekler üzerinde icra eylediği müteaddid tecrüblerde: “Asab-ı basarî ve asab-ı semî kesildikten sonra asab-ı basarînin nihayet-i muhitası, asab-ı semînin merkezine bağlansa adeta evvelki asabın nihayet-i muhitası bu merkezde kaynaşsa tabaka-i meşimiyede biltesir husule gelen ihtizazat-ı savtiye-i esiriyenin hiss-i seme yardım edeceğini” iddia ediyorsa da asabın nihayet-i muhitasına muntabık olan tesirat, dimağın merakizinde mafsallaşarak münteşir olan asabın vazifesi “intikal”a hidmettir.

Bugün birçok fizyolojistler “fiil-i intikal”ın “asab-ı nakile-i hissiye”nin muhitten merkeze doğru tedricen mütezaid ihtizazat-ı zerreviye-i asabiyeye atfediyorlar.

Asabın nihayet-i muhitasına muntabık olan hislerin dimağın makarr-ı mahsusunda anlaşılmasına da “idrak” derler.

Daha açık bir tabir ile denebilir ki, havass-ı hamse yardımıyla dimağın alem-i haricî ile nispet ve taallukunu temin eden, dimağa eşya-yı muhitanın evsafını bildiren bir kuvvettir.

Bir müellifin söylediği gibi “idrak” alem-i haricîye münatıf ihtisasat-ı muhabereden ibarettir. “Müfekkerenin menşeî, esas idraktır. Zaten intibaat-ı hariciye dimağda bir fikir tevhidine başladığı vakitten itibaren “idrak” husule gelmiş demektir. Şüphesiz, idrak için muhakeme lazımdır. Şimdi uzaktan gelen bir seda, kulağın sayvanını dolaşıp üzüne girip “gışa-yı tablî”yi ihtizaz ettirse, asab-ı semî bunu ka’r-ı mahsusuna bir hareket-i mütezaîde-i muntazama ile nakleder. Bu bir histir; fakat bu sedanın bülbül ötmesi mi, kuzu melemesi, beygir kişnemesi yahut bir şimendüfer düdüğü mü olduğunu bilmuhakeme anlamak idraktır. Hiç şüphe yok ki idrak derecesine göre ya serî veyahut batî olur. Bunun en ziyade

süratta bile hakikatta bir bataet mevcuttur. Şüphesiz bu görülecek, hissedilecek kadar bariz değildir. Bazı müellifler, beşerin hayat-ı ibtidaiyesinde aza-yı hissiyenin tesirat-ı hariciyeye lakayıt, bigane kaldıklarını iddia ediyorlar. Tecarib-i fenniyeye istinat eden bu husus fikrime kalırsa pek mübalağadır. İlk memeyi ağzına alan çocuk bir iki dakika sonra yine bu lezzeti kendisine terk edilmesi için dudaklarını kıpırdatmıyor mu? Fakat pedagojide zikredilen mübhemiyet-i uzviyet-i nokta-i nazarından o kadar ehemmiyeti yoktur. Maksat mesai dimağın anlaması değil; hissederek etmesidir. Bir çocuk uzaktan intişar eden ziyanın ne lamba ne de güneş, olduğu bilmediği gibi onun bir elektrik veyahut bir mum ışığı olduğunu idrak edemez; fakat dimağdaki merkez-i rûyet onu ziya suretinde anlıyor ya bu kafîdir. Bizim buradaki matmah-ı nazarımız "idrak-ı maddî"dir. "İdrak-ı manevî" diye telakki ettirilen husus yine başkadır.

Bir cismin hakkında dimağın bir fikir tam hasıl edebilmesi için o cismin havassı hamse-i muhtelife yardımıyla idraka müsteid mecmua-i secayaye ve vukufulzemdir.

Birçok hisler aynı zamanda hissolunabilir; fakat aynı zamanda idrak olunamaz. Çünkü dimağ hepsini birden muhakeme edemediği gibi tecrit, tamim, temyîz ve mukayese edemez. Hakikatte his mevcuttur; lakin idrak mefkut. Ayrı ayrı zamanlarda vukua gelirse "idrak" sehil olur.

İhtisas münebbihin şiddetiyle tezait eder. Şiddet, hadd-ı gaye-i intibahı aşarsa elem husule gelir. Fizyolojistlerden "Veber" bunun hakkında bir kanun vazetmiştir.

"…Münebbihin şiddeti arttığı halde, ihtisasında bariz bir surette tezaîdi, münebbihlerin mecmu-ı şedaidinin bir vezin muîni kadar ziyadeleşmesine menuttur." Bunun için hiss-i semde, hiss-i basarda, hiss-i lemsede münebbihatın şiddetlerinin farkı birçok fizyolojistler tarafından tecrübeler neticesi kaydedilmişitir.

Hiss-i semde münebbihin şiddetindeki fark ⅓'tür. Hiss-i basarda ise 1/150'dir.

El ile tutulan muin vezindeki bir cismin vezni tezyit maksadıyla ele başka cisimler verilse, mahsus olan vezinde tezaidi evvelki cismin vezin-i muininin 1/12 kadar ziyadeleşmesine menuttur.

İhtisasattan hiss-i ataş, hiss-i cû, hiss-i tebevvül, hiss-i tegavvut gibilerin dimağdaki makarr-ı mahsusları pek itibarî olarak mukayyettir. Bunlar mahal-ı mahsuslarında izah edildi.

**İHTİKAK (احتكاك)** [fiz] Bazı cisimler yekdiğeri üzerine sürtüldüğü zaman zaif olanın sathı aşınmaya başlar. Bu cisimler arasında tezelluk keyfiyetinin husuluna mümanaat eden mukavemet-i hazıraya "ihtikak" namı verilir; fakat aynı cisimler muntazam perdahlanıp

mücella bir hale getirilse ihtikak keyfiyeti de ortadan kalkar. Lakin yine cüzî mevcuttur. Mütemadî sürtülme yine cisimlerin aşınması için kafîdir. "İhtikak kanunları"nı vazeden "Kolomb ve Mezen" namında iki mücerriptir.

İhtikak kanunları üçtür:

1- Aşınmak üzere yekdiğerine temasta bulunan ecsamın icra ettikleri tazyiklerle mütenasiptir.

2- Aşınma keyfiyeti, sutuh-ı ecsamın tabiatına bulunduğu vaziyet ve hale nazaran tezayüd veyahut tenakus eder.

3- Yekdiğeriyle temasa gelen ecsam sutuhunun vusatı ve sürtülmenin süratı ile ihtikakın münasebeti mevcut değildir.

İkinci kanunun daima tezayüdü için bedayetteki temas nazar-ı itibara almalıdır.

**AHCAR (احجار)** §Hacer

**AHSEB (احسب)** [şekil] Tonu sincabî, yele ve kuyruğu kızıla mail olan deve.

**AHŞA (احشا)** [teşr] Haşvin cemî. Müfredi hanın fethi ve şin-i mucumenin sükunuyla telaffuz olunur. Esasen yastık ve minderin içine doldurulan katık ve pamuk manasınadır. Lisan-ı fende dahil batındaki bağırsak, mide vesaire gibi azaya bu isim verilir.

[F] "*Viscere*"dir. [La] *Viscera* veya *Viscus* kelimelerinden mehuzdur. Kalp, kebed, ciğer, bağırsak ilh manasınadır.

*Eigemeide* [Alma] *Viscera* [İn] *Vircere* batında mevcut mide, ema, tıhal, ciğer gibi eksama ahşa-yı batniye... sadırdaki kalp vesaireye de ahşa-yı sadriye derler.

**AHLAM (اهلام)** §Rüya

**İHLİL (اهليل)** [teşr] Elifin ve lamın kesriyle echize-i bevliyenin eksam-ı münfeilesinden gışaî uzun bir enbube-i üztüvanîdir. Muhrec-i bevl [Tür] amcık deliği [F] *Uretera* [Al] *Harngang* unk-ı mesaneden başlar. "Kadib" nihayetine kadar gidip haşefenin kısm-ı mutavassıtında açılır.

Sidik fethası denilen bu kısmın bazen şu teşkilata uğradığı görülür ki buna lisan-ı fende "*Hypospadiase*" ismi verilir.

İhlilin Koper tarafından keşfedilen guddelerin prostatı, havisalatı Koper ile nispet ve tealliki nesc-i hücrevî ianesiyledir. İhlili setreden adale-i asliye veyahut adale-i muacceledir.

İdrar harice çıkmak için bu gışaî borunun kısm-ı halfî-i icra-yı tesir eden adale-i basale-i kahfiyenin inkıbazı ve buna yardım eden adalat-ı münharife-i amikanın mûdahalatı lazımdır.

İhlil unk-ı mesaneden beda ederken geniştir. İlkin bilahire kadibi teşkil eden cism-i kehfî içine girdikçe darlaşır ve burada "enbube-i ihlilî" ismini alır. Kıta-ı kadibiyede gışa-yı muhatı üzerinde altuvat husule getirir. Şüphesiz bunun sabebi intiazda ihlilin uzamasıdır.

İhlilin kamis lifi-i haricîsini pek ince ve elastikîdir. Nihayeti bir parça genişler ve burada "basala-i ihlilî" ismini alır.

Müşerrah Möller, kadibin ecsam-ı kehfiyesinde basala-i asliyeye münhasır müteaddit halezonî şiryanların mevcudiyetini söylemiştir.

Kanat-ı ihlilî bevlve ifraz-ı menevînin harice itrahına hadimdir. §Tebevvül, Tenasül

Silsile-i hayvanatta echize-i bevliye basit olan gayr-ı fıkariyede ihlil yoktur. Monoterm takımından olan hayvanat-ı sedyede mesane yoksa da mecra-yı bevlî mevcuttur. Haşeratta pek de ihlil namını alamayan mecra-yı bevlî, meni sevkine de hadimdir. Kanat-ı malpiki emaya açılır.

Mevadd-ı sefiliyeyi aza-yı müferriğe ile harice itrah eden hayvanat-ı ibtidaiyede ihlil yoktur.

Bakaratta ihlilin kıta-i huveysalası vardır. Kadibin cismi üzerinde adale-i muaccele yoktur.

Haşefe üzerindeki fetha-i ihlil fercevîdir. Mûcterratta nihayet-i ihlil dar, üstevane şeklindedir. Halfe-i münhariftir. Farasiyede unk-ı mesane karibinde bir kunzuğa-i ihliliye vardır.

Kadibin nihayetinde bir üstevane-i sağire şeklinde haşefenin ön tarafında bir tebarüz vardır.

Domuzlarda ihlil mütebariz kıta-i husule dardır. Kadibin ucunda bir ferce vardır.

Akilüllühumda kıta-i havsaliye ve ihlil gayet mutavveldir. Kedi gibi küçük cism-i isfencî daha incedir.

**İHVAİYE (احوائيه)** [neb] Lahlahiye fasilesine verilen diğer isim

**AHVEL (احول)** §Göz

**AH (اخ)** [Tt] Arapça kardeş, birader demektir. Aslı “ahavî” tesniyesi ihvandır. Nebatat ıstılahında müteaddid uzv-ı tezkirin haytları birbiriyle birleşip bir demet teşkil ederlerse bunlara “ah” denir. Bir demet teşkil ederse “vahidûlah” “*monudeiplim*” iki demet teşkil ederse “senaîlah” “*diadelphie*” ilh denir.

Fransızcası esasen Rumcadan mehuzdur. Rumcada “monus” tek, bir “adelfus, kardeş” demektir. Bunun ibtidaline bir sınıf olarak teşkil etmiştir. Fransızcası *adelphe.*

Almanlar “vahidülah”a mukabil *monadelphie* diyorlar.

**AHTAPOT (اختاپوت)** [hayv] Hayvanat-ı gayr-ı fıkariyeden naime şubesi zatülercülirre’siye sınıfı, senaîlgalsama takımında kolları sekiz adet ve her birinin nihayetinde muhacimler bulunan “oknopod” kabilesine mensup kavkaa-i dahiliyesi mefkut olan bir naimedir.

Kolları uzun ve üzerlerinde iki sıra dizilmiş muhacimler bulunur. Vücutları adeta bir torbaya benzer, ekseriya, havalî-i Bahr-ı sefitte yaşar. Umumiyetle ekililesmak iseler de hayvanat-ı kışriye de saydederler. Ayaklarının tulları vücutlarından beş kere büyüktür. Şikarını daima bunlarla tutar. Bin kilogram sıkletinde ahtapotlara tesadüf olunmuştur. Ahtapotların vücutlarından büyük olan kolları hem de lems etmek içindir.

Hiss-i basar, başın kısm-ı canibisindedir. Oldukça büyüktür. Rüyet-i faal, ukdede nihayet bulan bir asab-ı basrî vasıtasıyladır. Erkek dişi ayrı ayrıdır. Suda yaşadıkları için teneffüsleri galsamîdir. Enbube-i hazmiyeleri “v” şeklindedir. Re’slerinde bulunan ağızdan sonra bir kıta-i merî ve mide hidmetini gören bir mia-i kuddamî vardır. Mia-i mutavassıt asıl bağırsak vazifesiyle mükellef. Şerc-i mia-i müstakimin nihayetinde bulunur. Bir üzeyn bir batnîden müteşekkil kalbi vardır. Bunlar bir desame ile yekdiğerinden ayrılırlar. Kan, galsemelerde, suda müntehil müvellidülhumuza temasında tasfiye olunur. Ecza-i bevliyeleri basittir.

**AHTER (اختر)** §Yıldız

**AHTER-İ DÜNBALEDAR (اختر دنبالدار)** §Kuyruklu yıldız ve halley

**İHTİKAN (احتقان)** [fiz] İhtikan daima bir sebeb-i haricî, taht-ı tesirinde vukua gelir. Fizyoloji nokta-i nazarında, hamız, tebyiz, indifa-i esnan esnalarında kanın ziyade miktarda bu nahiyelere toplanmasına derler.

İlm-i emraz umumîde “ihtikan”a “kafr-ı dem” namı verilir. Bir vianın veyahut bir guddanın bir kısım mahduduna fevkalade kanın toplanması ihtikanı husule getirir. İhtikan

ya fail olur veyahut münfail… İhtikan, fail bir uzvun derununda kanın yayılması için tesadüf ettiği mukavematın neticesinden mütehassıldır. Bunun aslı mekanikidir. … Nükse meyaldır. Anasırın istihale-i reddiye ve tehavvülünü doğurur. Vazifeyi taknis etmesi harareti aşağılatmasındandır.

Esbabı, devran-ı deme tesir eden bilcümle mevanîdir. Tezayüd-i tazyikten biri, zaif kalbi…

İhtikan bulunduğunu nahiyeye göre isimler alır. Beyinde olursa ihtikan-ı dimağ, ciğerlerde olursa "ihtikan-ı rie" derler.

İhtikan-ı dimağ kanın birdenbire dimağın vialarına hücumundan neşet eder. Ekseriya ölümle nihayetlenen bu maraz-ı meşum zeka ve harekatta igtişaşatı bais olur. Bu gibi hastalar, bol ve temiz hava ahzıyla yalnız nebat ile tegaddî tabi tutulmalıdır.

İhtikan-ı riede ise şiddetli bir öksürük ile müterafıktır. Bu hastalıkta meşumdur. Ekseriya hastalara "sinayizma" tatbik olunur müzmen ihtikanın rielerde hissi gayet batîdir. Ve zafiyet-i umumiye görülür. Teferruatı emraza aittir.

**İHTİLAT-I CİNSİYET (اختلاط جنسيت)** [zev] Enva-ı muhtelifiye mensup hayvanat ve nebatatta evsaf-ı matlubeyi haiz iki şahsın izdivacıyla husule gelen "arz-î alaim"e ihtilat-ı cinsiyet derler. [F] *Hybridaiium* [Al] *Zwilter beldineg* bu ameliye pek nadir olarak tabiîdir. Gerek nebatatta ve gerekse hayvanatta sanayî olarak mahsul elde etmek için yapılır.

Tarih-i tabiî ihtilat-ı cinsiyetin menşeî hakkında sarih bir malumat veremiyor burada denebilir ki ihtilat-ı cinsiyetin suduru insanların tavassut müdahaleleriyle meydana gelmiştir. Çünkü bu tabiata muhaliftir. Yunanîlerin "iris" kelimesiyle kasikoloji nokta-i nazarından tetkik olunursa mananın "kavaid-i tabiata muhalefet" olduğu anlaşılır. Bunun hakkında ilk mukaddematı serd eden Yunanîlerdir diyebileceğiz.

İhtilat-ı cinsiyette tenasülü vücuda getirilenler her ikisi de aynı nevden olmazsa vücuda gelen mahsul akim kalır. Halbuki tesalûpte "ihtilat-ı cinsiyet" kaidesi üzerine vücuda gelir. Yekdiğerinden farkı "tesalüp"teki tenasülü meydana getirilenlerin aynı nevden; fakat muhtelif ırktan iki şahsın birleşmeleridir. İhtilat-ı cinsiyette mahsuller akir iken tesalüpte bilakis kabiliyet-i telkih hassasıyla muttasıftırlar. Bazı müellifler her ikisine birden "hilasî" namını veriyorlarsa biz burada yalnız "*metis*" kelimesini hilasî, "*Hibrid*" lügatını da "Cins-i muhtelif" diye tercüme edeceğiz. "Mahlut-ı cinseyn" en güzel bir misal "ester" lerdir.

Fakat bazen de hilasîlerde erkeklerin de akir bulundukları birçok tecrübelerinden sonra görülmüştür. [Bu bahse bakınız.]

Tabiiyundan birçokları hayretlerle görmüşlerdir ki tasnif-i hayvanat cetvelinde isimleri pek karib olarak yazılan enva-ı hayvaniye catvelinde isimleri pek karib olarak yazılan enva-ı hayvaniye yekdiğeriyle izdivaç etmedikleri halde pek uzakta bulunanlar evvelkilerden daha sühületle izdivaca kabiliyet irae etmişlerdir. Ve mahsul her vakit akir değil, bazen de tesalüp neticesi elde edilen "hilasî"ler gibi mahsuldar, telkihe müsteid bulunuyorlar. Şimdi, burada bir misal zikreden; hiç şüphe edilemez ki bir aygır ile bir enik arasında enva, cins, ırk, tabiat, hatta teşkilatı teşrihiye nokta-i nazarından oldukça farklar vardır. Bu iki muhtelif nev birbirleriyle birleşip mahsul husule getirdikleri halde, teşkilat-ı teşrihiyeleri yekdiğerine pek yakın bulunan bir dişi ile bir öküz mukareneti taabalud tavasutlardan sonra bile mümkün değil kabil olamamıştır. Ördek müstesna tutulursa kümeste beslenen birçok deccaciye vakt-ı hizabda kendi nevinin gayrısıyla mukarenet için çırpınırlar.

Tuyurun zatüllercülilkeffiye sınıfından birçokları kalamantuvlar, kuğular, kazlar nadiren de ördekler insanların müdahalesiyle ihtilat-ı cinsiyet kaidesi mevciyetçe mahsuller alınabilir. Cins-i muhtalit "*Hyleride*"lerin en ziyade erkeklerinde akamet vardır. Kudema tabiiyun ibridlerde aza-yı tenasüliye mevcut iken mahsul hasıl edemediklerini erkeğin nutfesinin rahme duhul edemeyecek kadar rahmin su-i teşekküle dûçar olduğu fikrinde idiler. Halbuki bu pek adi vakalarda bile doğru olamaz; çünkü birçok fizyolojistler echize-i beyziyenin kısm-ı eymenini katedip telkih ettirdikleri halde pek güzel mümkün olacağını müteaddit tecrübelerle göstermişlerdir.

İridasyon "ihtilat-ı cinsiyet"te kabiliyet gösteren en ziyade dişi eşek ile aygır, ada tavşanıyla tavşan ve kara çakal ile köpektir. Hatta kurt ile köpek mukarenete kabiliyetdar iseler de biz en ziyade misalleri nebatatta alabiliriz; çünkü müvellid-i hayvanî arasında pek çok "hiss-i mahlut *Hybrides*"ler vardır. Bunlardan birçokları tabiaten ihtilat ettikleri halde bir kısm-ı kesirîde bahçivanların müdahale ve yardımıyla izdivaç ederler. Mesela ladin, meşe, nime, saparnası gibi tab'an her vakit "ihtilat-ı cinsiyet" ameliyesine müsteittirler.

Fizyoloji-i nebatînin gösterdiği vech ile zehrenin halka-i selesesini teşkil eden mecma-ı zükur *nandrose* bazen taakkum eder ki buna eser-i uzv-i tezkir "*staminade*" ismi verilir. İşte muhtelif şekillerde birçok uzuvlarda istihlaf eden bunların mahalî asıl aza-yı tezkirin bulunduğu noktadır. Böyle eseri bir şekilde uzv-ı tezkir üzerindeki "gubar-ı tali" denilen sarı tozların teşekkülünde noksaniyet tebarûz eder. Hücre-i taliye içinde mevcut olan iki "nevat" arasında taksimat-ı hücreviye vücut bulamaz. Bazen nevat teşekkül ettiği halde haşefenin inficarından evvel gubar-ı tali secaya-yı dûçar olur. Bu zaman telkihin icrası mümtenilhusuldur. İşte akamet buradan baş gösterir. Halbuki uzv-ı teniste akamet daha

kalildir çünkü teşkilat-ı bünyeviyesi uzv-ı tezkire nispetle pek mükemmel olan uzv-ı tenis gubar-ı tali mebyize götürecek kabiliyettedir. Ve asıl meyveyi husule getirecek olan mebyiz ise iridildikten pek az müteessirdir. Şüphesiz zaif olan gubar-ı tali üzerine bu suretle tesiri ziyadeleşecektir.

Hayvanatta cins-i mahlut daima mukarenete mütemayildir; fakat menileri içinde mevcut "sirmatozoid"ler hal-ı tabiîde neşv u nema bulamamıştır. Bunun için daima dişi ile izdivaç etse de mahsul alınamaz. Tasnif-i hayvanatta zebr denilen bir nev yaban atı adi ecnas-ı farasiye ile aynı nevden değildir. Fakat yine bir zebr bir dişi kısrak ile izdivacında mahsul elde edilir. *Euyarf* tuyurdan sülün ile tavuk izdivaç ettirilirse yavru alınır, zebr ismi verilen hörgüçlü bir öküz ile kuyruğu beygire müşabih çin mandası "yak" ile mukarenette pek güzel mahsuller alınmıştır; fakat tuyurda ekseriya yumurtalar akim kalır. Bu tesadüfîdir. İhtilat-ı cinseyn nokta-i nazarından gebe kalan hayvanatta sakıt cenin pek çoktur. Ekseriyesinde aza-yı tenasülî neşv u nema bulursa da hatta beyzalar bir müddet muvakkate içinde meniyi tevkif ederler.

Ecnas-ı farasiye arasında ihtilat-ı cinsiyet oldukça kesirdir; fakat farasta kat'iyen tuyurdaki kadar kesret görülemez. Ecnas-ı bakariyede fark edilecek kadar azdır. Ulum-ı tabiiye hükeması ecnas-ı farasiyede yedi sekiz nev ayırmışlarsa da en ziyade malum ve makbul olanlar: ekus kaballus *Equs challus*, ekus azinus *E. asinus*, ekus emionus *E. Hemionus*, ekus zebra *E. zebra*, ekus burşeli *E. Burchellis*'tir. Bunları, ani aygırın merkep ile ceketay *Hemion* denilen yabanî melez atın da kısrak ile izdivacı Avrupa'da adeta bir sanat haline girmiştir. Şemsettin Sami Bey lûgatta bu cümleyi işaret eden "*mulasseria*" kelimesini "istibgal" lügatına mukabil kullanıyor. Biz de o suretle mütaala ettik. §İstibgal

Erkek manda ile inek veyahut öküz ile dişi manda çiftleştirilirse mahsul almak kabil değildir.

Vaktiyle Rusya, Lehistan havalîsinde yaşamış bir nev yaban öküzü "Orun veyahut Oruş *Onroche*" denilen bakarat ile ineklerin mukarenetinden husule gelen cins-i mahlutun da ilkaha gayr-ı müsait olduğu birçok tecrübelerden sonra anlaşamamıştır. Yaklarla ineklerin izdivacından mahsul almak kabildir. Boğa ile dişi yakın tenasülünden vücut bulan yavruya Tibet ahalisi "*Cu Dju*" ismini verirler. Yavru dişi olursa "*Diomon*" denir.

Erkek yak ile inek izdivaç ettirilip alınan mahsulun erkeğe "paçe *pedjo*" dişisine de "tedço *Tedjo*" derler.

Koç, dişi keçi ile birleşirse alınan "cins-ı mahlut" "şabin *chabin*" namını alır, dişi ehlî domuz ile yabanî erkek domuzun mukarenetinden mahsul alınır. Köpekler ekseriya tilkilerle izdivaç ederek uzun ve eşarî mebzul kuyruklu yavrular yaparlar. Dişi bir kedi ile

bir köpeğin izdivacından yavru husule geldiği görülmüştür. Adi tavşan ile ada tavşanları birleşerek "leporid" denilen bir mahsul meydana çıkar. Hodan horozuyla Afrika tavuğu, dişi hindi ile koşnişin horozu, erkek süklünle tavuk mahsul verir. "Rosar *Roussard*" adi kazlarla Kanada kazlarının mukarenetinden mahsul alınır. Bir berriye ördekleriyle adî ördeklerin izdivacından molar denilen yavrular alınır.

**İHTİLAT-I GAZAT (اختلاط غازات)** [fiz] Ecsam-ı gaziye kuva-i inbisatiyeleri habsiyle yekdiğeriyle yan yana bulundurulursa hemen ihtilaf ederler. Bunu en evvel keşif ve ispat eden meşhur hikmetşinaslardan "Bertüle"dir. Bu zat iki cam balon elde etmiş, bu balonların ağızlarına birer musluklu boru koyup yekdiğeriyle iştirak ettirmiştir. Balonlardan birine müvellid-i ita, diğerine de hamız-ı karbon gazı koymuştur. Bilahire hareket ve tesirat-ı hariciyeden alelhusus hararet-i muhitadan muhafaza fikr-i salimiyle rasathanede evvelce hazırladığı karanlık, adi derece-i hararette bir vasıta, mahzene koymuştur. Bir müddet sonra mafsalları açmış ve müvellidülma ile hamız-ı karbon gazlarını yekdiğeriyle uzun müddet temasta bırakmıştır. Daha sonra her iki balon mühteviyatını nazar-ı tahlil ve muayeneden geçirmiş, neticede görmüş ki müvellidülma ile hamız-ı karbon yekdiğeriyle birleşmişlerdir. Gazat ise aynı zamanda her iki balonda da kafî miktarda bulunmuştur. Fizikte de ihtilat-ı gazatı ekseriya "intişar" diye de tavsif ediyorlar.

Umumiyet üzere gazların ihtilatı başlıca iki kanun ile icmal ederler.

1- Aralarında kimyevî tesirat bulunmayan gazlar az çok süratle ihtilat eder. Bu, bir ihtilat-ı samimi ve daimîdir.

2- Derece-i harareti sabit kaldıkça birçok gazlardan müşekkel halita-i gaziyenin kuvva-i elastikiyeleri mahlut bulundukları gazatın kuvve-i elastikiyeleri mecmu-ı cebiriyesi müsavîdir.

**İHTİLAFAT-I CİNSİYET (اختلافات جنسيت)** [fiz] Aza-yı tanasülenin teşkilat-ı teşrihiyesini vazaif-i uzviyesini pek sathî bilen zaman-ı kadim müşerrihleri, cinsiyet hakkında pek az malumatları vardır. Hatta Aristo fiil-i telkih neşv u nema-yı cenine dair nazariyeler bile serd etmiştir.

Aristo "…Erkek tevlit hassasını haiz hususi bir mayi ihzar eder. O bu mayiden kadında varsa bile gayet azdır. Cenin rahimde büyür, dem-i nekasî ile beslenir.

Cismin ihtilaf-ı zevîlhayatın şahsında büyük bir alamet-i farikasıdır. Cinsiyette ihtilafat ve dişiliğin ayrılığıdır. Hayvanat-ı ibtidaiye ile mazuvat-ı hurdebiniye cinsiyet

yoktur. Çünkü bunların tenasülü tezerürî veyahut tecziî olur. Cinsiyet bazen de aynı şahısta birleşir. Nebatatın ekserîsi böyledir. Mesela bir zambak gözden geçirilirse uzv-ı tenisin etrafında birçok azayı tezkirin mevcudiyeti görülür. İşte hayvanatta da bazı naimelerin, didanların tafilî olanlar bu suretle kendilerini telkih ederler. Bunlar hünsadır. Nebatatta "hünsa-i kazibe" namı tahtında mütaala olunan hurma gibi ağaçların çiçekleri üzerinde uzv-ı tezkir, bazısında uzv-ı tenis bulunur. Burada telkih haricin tesiratıyladır. Hünsa ve akir eşhas-ı hayvaniyeye nazar-ı itibara alınmazsa umumiyetle hayvanatta aza-yı tezkire malik olana erkek… Uzv-ı tenisi bulunana da dişi derler. Bazı insanlarla haşerattan arı, karınca gibilerde akirler çoktur. Bunlar yavrulara "süt ninelik" vazifesini görürler ki ilm-i hayvanatta bu gibi akirlere "hadim" yahut "amele" ismi verilir. Şüphesiz ki akirlerin hayat-ı tenasüliyede vazifeleri muattaldır. Hayat-ı tenasüliye de dişinin gördüğü hidmet pek büyüktür.

Klordirnar zamanında Anatomolojist Mösyö "Lndva Landais" cinsiyetin rüşeymin tarz-ı tagazzisinden neşet ettiğini ileri sürmüştü. Ve nazariyesini şu esas-ı tecrübe üzerine bina etmişti.

Landvas kendisinin meydana getirdiği bir arı kovanından aldığı bir "hadim arı"yı Fransızların arı kraliçesi bizim yanlış olarak "arı beyi" dediğimiz haşereyi hücre-i mahsusuna koymuştur. Burada hususî meydana getirilmiş gıda ile beslenen bu hadimin neşv u neması inkitaa uğramış olan uzv-ı tenasülü baş göstermiştir. Halbuki erkek olacağından şüphe, girmediği arı yumurtalarını da hadimlerin tenmiyesine hadim gıda ile memlü hücrelere koymuş bunların bilahire akir olarak meydana çıktığını görmüştür.

Fakat bilahire Muallim Sansun ile Basîtan tecrübeleri daha ileri götürerek nazariye-i evvelî esasında hadmetmişlerdir. Bu zevatın müşahedat ve tetbikatı şöyledir. "Bir kovan içinde gömecek ricale mahsus gözlerine müennes olacak beyzatı alıp erkeklere mahsus mahallata taksim etmişler; netice-i muayenede bunların cinsiyetlerine halel gelmediğini pek aşikar bir sürette görmüşlerdir.

Buradan istihdal olunuyor ki "cinsiyet" hiçbir vakit rüşeymin süret-i mahsusa da tayazziyesinden vücut bulmuyor. Cinsiyet-i beyzatta kablülinkisam mevcuttur. Bu hususun inkişaf ve irşadına yardım eden "amberiyoloji"dir. Teşrihe istinat eden bu ilmi-i mücez artık pek güzel gösteriyor ki uzv-ı tenasül-i zükur kanat-ı mollardan südur ediyor. İşte kanat-ı volfun veyahut kanat-ı molların irticacı öteki "kanat-ı mefrega"nın tenemmiyesine yardım ediyor. Ve bu suretle " cinsiyet" vücut buluyor. Netice "mastar-ı cinsiyet" bu kanatların olduğudur. Halbuki rüşeymlerde aynı zamanda hem kanat-ı volf hem de kanat-ı mollerin birlikte tenemmüvü "hünsaiyete" zemin hazırlıyor. §Tenasül-i bikrî

Rüşeymde gudde-i tenasüliye-i teşrihte cism-i volfın kısm-ı dahilîsinde dahil pritona doğru mütebarizdir.

Cism-i volf, kanat-ı mollar ve gudde-i tenasüliyeden herhangi birisi fazla nema bulursa o cinsiyet tezahür eder. Aza-yı tenasüliye cinsiyeti vücuda getirir. Yine mezkur cism-i rüşeymin henüz neşv u neması ikmal etmeden böbrek hidmetini görür.

Rüşeymin tevellüdü bezirat-ı meneviyenin "vitellus" içine tamamıyla nüfuzu şarttır. Bezirat-ı meneviyenin gışa-yı vebtelline nüfuzu "mikropil" yardımıyladır. Gışa-yı vitellusun inkişafı, "döytellin"in harekatına tabidir. Nevat-ı mezkürenin beyzanın bu iki gışasını yarıp içeri girdiğinden sonra nevat-ı müennese ile birleşerek bir nevat-ı cedit tevlit etmesi asıl telkihi vücuda getirir ki bu yeni nevata "neve-i vebtellin veyahut nevat-ı mütecezzî" ismi verilir. İşte telkihten hemen pek az zaman sonra tekevvüne yüz tutan rüşeymin ilk işi "teczî etmek"tir. Bu teczî aynı hayvanat-ı ibtidaiyenin tenasül-i teczîisine müşabihtir. Evvela iki ba'de dört beş ilh kısımlara ayrılır; fakat rüşeymin bu suretle tevekkünü hayvanatın hepsinde başkadır. Mesela kuşlarda yumurta umumiyetle şerait-i muine-i hararete tabidir.

Mütevalî taksimata uğrayan vitellusun sathında eser-i inşikakat müşahede olunur; fakat bu teczî aynı tarzda değildir. Ya küllî veyahut cüzî olur. Teczî küllî, bazen teczî-i tam denilen bu tarz memeli hayvanatta maymunlarda ve insanlarda olur. Bu suretle muntazam bir tarzda tam teczî eden beyzata "*alecithes*" derler. Halbuki insanlardaki teczî tam olduğu halde buna *Toloiecitles* derler. Kuş yumurtasındaki teczî, cüzî; yani gayr-ı muntazamdır.

Muntazam ve tam olarak teczî eden Beyzalar hüceyrat-ı rüşeymiye "morula *Morula*" ve "plastula *Plastula*" tarzlarında terekküp eder.

İbtida teşekkül eden "morula" nemcî bir kürecik halinde olduğu gibi plastula şekline girmek için de manzarası kavs ve dairevî olur. İşte plastulatın ortası boştur. Buna "cevf-i mütecezzî" içindeki mayiede "mugaddî vitellus" derler. Bilahire plastolada inhifaz muhitaya uğrar, şekli kürevî olur ki buna da "gasterola" derler. Bu da cidarıyla "edeme-i cürsume" denilen bir vüreyk-i dahilî bir de vüreki haricîye malik olan şekli alır. Cevf-i mia ibtidaiyede teşkil eden bu "plastoderm"in favhası aynı zamanda cihaz-ı femmîde vücuda getirir. Vüreykat-ı hariciye plastoderm ile dahilî arasında bilahire teşekkül eden kısım "vüreyk-i mutavassıt *mesoderme*"dir. İki safihaya ayrılan bu "vüreyk-i mutavassıt" bir taraftan plastodermin vüreyka-i dahilîsi diğer taraftan da vüreyk-i haricîsi ile birleşir ki bu ittihat neticesi büyük boşluk meydana gelir. İşte uzviyet-i hayvaniyeyi terkip eden ensac-ı plastodermin vüreykatından mükevvendir.

Bu vüreykattan vüreyk-i dahilî tagaddiyeye, vüreyk-i haricî ise intibahat-ı hariciyenin tesiratına hadimdir. Vüreyk-i mutavassıtın vazifesi müşterektir.

Vüreyk-i mutavassıt, adelet-i, eviyeyi, ensice-i mutazammayı… Vüreykat-ı dahilî, gudeydat-ı, enbube-i hazmiyeyi… Vüreyk-i haricî ise dimağı, azayı hissiyeyi, vücudun haricini ferş eden cildi tekvin ederler. İşte rüşeymin nema-yı mütevaliyesi tekemmül-i uzviyetteki envaı, ecnası teşkile saiktir.

Uzv-ı tenasülün tekvinin ilk devrinde cism-i volf edimme-i cürsümenin safiha-i mutavassıtı ortasında hafif bir çukurluk suretindedir.

Bu hal kuluçka olmaya başlamış tavuk yumurtalarında pek aşikardır. Guded-i tenasüliye ile guded-i bevliyenin mebde-i teşekkül burasıdır. Kanat-ı dafika-ı volfu vücuda getiren "ezrar-ı mücevvefe"dir.

Kanat ve cism-i volfun üzerini setr eden gışaya "beşere-i muhatî-i intaşiye *Epithelium germinatif*" derler. Halbuki, kanat-ı molların teşekkülü bundan sonradır. Yani ribat-ı hicab-ı haciz ile, ribat-ı katnînin haricinde "ipteliyum jer minatif" yardımıyla tahassul eder. Mecra-yı molların nihayet-i kuddamîsi mesaneye açıldığı halde nihayet diğeri kapalıdır. Gudde-i tenasüliye cism-i volfun kısm-ı dahilîsinde vücut bulur ki buna da "beşere-i muhatî-i intaşiye"nin büyük muaveneti dokunur. Bilahire bu gudde-i tenasüliyeden erkek olacaksa husyeler, dişi olacaksa mebyezler vücut bulur. İşte rüşeym bu halde iken "epitelyum jer minatif" mütaala olunsa evvelkilerine nispeten nevatı pek büyük olduğu görülür. Bunlara "beyz-i ibtidaî" namı verilir.

Anbiriyolojistler ummiyetle dişilik alaiminin beyzat-ı mezkureden tahassul ettiklerine kaildirler. Halbuki pek az zaman sonra iki husye "epiytelyum jer minatif"in altında birleşmiş olduğu halde ince bir ip manzarasında gözükür, demek rüşeym halinde iken bile cinsiyet o kadar ayan değildir.

İşte zannediliyor ki şu zamandan sonra tagaddinin ehemmiyeti vardır. Bu şeriata tebaiyetle beşere-i muhatiye-i intaşiyenin mahvolması "kanat-ı nakletülmenevî"nin infiradına meydan veriyor. Zaten Hofman da bu nazariyeye istinaden erkeklerin tekevvün-i rüşeymin bir devrinde muntazam ve tamam tagaddî edememek neticesi vücut bulmuş ve "Piç *Auvorton*" olduğunu söyler.

Şahıs dişi olacaksa cism-i volf üzerindeki enaib mahvolur. Beşere-i muhatiye intaşiye çoğalır, vech-i dahilîsinde teşekkül eden büzuratta beyzat-ı ibtidaiyeyi beyzleri meydana getirirler. Uzviyundan birçoklarının beyanat-ı müteaddidesi üzerine fizyolojistler hem hayvanlarda hem nebatlarda tecarib-i müteaddidede bulunmuşlardır. Gaye-i müşahede "uzv-ı tenis, uzv-ı tezkirden daha çok mukavimdir!" fikrini tekerrür etdirmiştir.

Domuzlarda erkeğin hüveynat-ı meneviyesi ile dişinin beyzaları yekdiğeriyle hariçte mukayese edilmiş speri maozaitler hayvan öldükten sonra ancak 46 saat hayatta olduğu halde beyzelerdeki kuvva-i hayatiyle 68 saat bakî kalmıştır. Nebatiyun “zehre-i muzaaf” haline getirmek istedikleri çiçeklere “aza-yı tezkir” fena olduğu halde uzv-ı tenisin yaşadığını pek güzel görmüşlerdir. Bu henüz telkih edilmemiş bir şekildir. Halbuki kurbağalarda telkihten hemen elli saat sonra rüşeym üzerinde icra edilen tecrübeler bu mukavemetin daha fazla olduğunu göstermiştir. Tevri hayvanın ilk kızgınlığı esnasında dişi ile birleşirse mahsulun erkek olabilmesi nazarî olarak anlatmışsa da tecrübe bunun aksini irae etmiştir. Bu keyfiyeti hüveynat-ı mesubenin adetçe ziyadeliğine haml ediyorlar; fakat huveyn-i menevî ile bir beyzeyi telkiha mukadder olan amiryolojistler bu hususu pek kabul edemezler.

Hayvanat mürebbîlerinden birçokları “mavîye” usulünü kabul ediyorlarsa da bu keyfiyet fennî değildir.

Mösyö Rider iddia ediyor ki küçük yaşta olunan kızlar ilk telkihte daima “mahsul-ı müzekker” gebe kalırlar. Sinn-i vasafîde tehil edenlerin çocukları “kız” oluyor. Devr-i neşv u nemanın tevaffuku esnasında kocaya varan kızlar yahut döller hemen umumî denebilecek tarzda erkek çocuk dünyaya getiriyorlar. Bu halde sinnin ehemmiyeti araştırılmalıdır. Zaten son tecrübeler de bunu gösteriyor ki erkeke mahsul almak için erkeğin kadından büyük olması şarttır.

Cinsiyet üzerine ziyanın tesalübün de tesiri varsa da gıdanınki pek çoktur. Muhtelif anasırdan terekküp eden iklimden mahsule düşecek hassa-i tesir pek kestirilip atılamazsa da az çok bunun tesiri mevcuttur. “Liyebig” tecrübesi azotun cinsiyet üzerinde ne gibi rol oynadığını gösterir. Azottan mahrum nebatat daima akimdir. Cinsiyetin husulü gıddanın terkib-i kimyevisine tabidir. Azotu çok olan tavuk yumurtalarından daima horoz vücut bulmuştur. Müvellidülma karboniyenin ziyadeliği tavuğu meydana getirir.

Demevî, asabî, safravî emzicelerin vücuda getirdikleri hüveynat-ı meneviyede azot ansarı ziyadedir. Binaenaleyh çocuklar da hep erkek doğacaktır.

Fakat bu tabiî halattedir. Suistimalat daima mesuleden hariçtir. Alelhusus gayet kavî bir erkek cılız bir kadın ile izdivaç etse, mahsulun kız olarak tevellüdüne hayret edilmemelidir. Çünkü uzv-ı tenasül nisanın mükemmeliyet ve mukavemeti cinslerin yekdiğeriyle mübarezesinde daima galebe çalmıştır. Galebeyi yapan uzviyet değildir. Anasırdır. Müelliflerin bazıları elektrikit, mıknatisit, birçoğu da müvellidülhumuza, müvellidülma, karbonun yekdiğerine galebesinden mütevellit olduğunu söyleyip işin içinden çıkıyorlar. Bu hususta “Leopold Şinik”in 1901’de Berlin’de inikat etmiş olan

beynelmilel zoolojya kongresinde verdiği konferansın bir kısmı vardır. Bu zat demiştir ki çocuğun erkek yahut kız olması habel vukuunda üç ay evvel rahim-i maderde albuminin tahallül etmesine menuttur. Tahalülün bir zaman muinde iki ay daha devamı mahsulün erkek olmasına medardır. Tahallüle mani olunursa mahsul dişi olur.

Bu fennîdir; fakat irade tahtında değil. Binaenaleyh tatbik olunamaz. Ne kadar perhiz edilse mizac iklim sinn bunun önüne oldukça haildir. Umumiyet üzere denebilir ki: Erkek evlada malik olmak isteyen zevat "safravî asabî" kadınlarla… Daima kız isteyen eşhas da "İltifavî ve safravî" kızlarla tehile razıolmalıdır. [*]. Burada "Atavizm" tavsif eden hususat saire "cinsiyet" hakkında metin bir fikir veremiyor. Hatta Şarl Darvin "nazariye-i sim-i nisbî"ye tatbikan hareket ettiği halde yine muvaffakiyet elde edemedi; çünkü cinsiyet daima talkihten sonra baş gösterir.

"Jang" namındaki müellif adet görmeleri hafif meşimeleri küçük kadınların erkek doğuracaklarına kail olmuştur. Tagaddi nazar-ı itibara alınırsa zenginlerin karıları niçin kız doğurdukları meydana çıkar.

**İHTİMAR (اختمار)** [k] İnfial babından mastar. Arapçada mütegayyir olmak veya mayalanıp özlenmek manasınadır. Hamrın küp içinde kaynayıp derecesini bulması.

[Al] *Gahtong* [F] *Fetmentatin* menşe uzvî olan bir mürekkepte "hamir" namında diğer bir maddenin bazı şerait dahilinde icra-yı fiil etmesiyle bizatihi tahassul eden ifal-ı kimyeviyeye bu isim verilir. Bunun neticesi bu mürekkep cism-i uzvîyi tahallül eder.

Avam-ı mayi veya hamir halinde bazı mevadd-ı uzviyenin hiçbir zahiri sebebi olmaksızın kendiliğinden kabarıp köpürmesine bu ismi verirler. Bunun pek eskiden beri malum olanı tahammür-i küulî idi.

İhtimar sanayi-i ziraîyeden; yani beşerin ilk defa olarak bu gıdanın ununu su ile karıştırıp hava temasına terk ettikten sonra ateşte pişirip yediği zaman meydana çıkmıştır. İlk insanlar suyu ve meyvesi bol ormanları mesken ittihaz ettikleri zaman muhtelif meyveler ve kokoroz ile müteayyiş edilir. Devr-i vahşet-i beşerin nihayetlerine doğru çobanlığa ziraatta başlamışlardı. İbtida buğdayı hasat ettiler, bunun öğütülüp un haline getirilmesi oldukça sonradır.

Şarap, sirke, şira gibi mevadın imalı da bundan sonradır. Şüphesiz ki ihtimarın husulü ihtiyac-ı saikası esnasında müstenit bir tesadüftür. Muallim Pastor'den evvel birçok kimyaların ihtimara sadece "mevadd-ı uzviyenin fevran ve neşr-i gazat etmesi gibi alaim-i kimyeviyenin ile müterafık-ı nümayişat" nazarıyla bakarlardı. İhtimarın tabiat-ı

kimyeviyesi birinci defa olarak zikreden Muallim Pastor'dur. Daha evvelce Razî "cemre" hastalığının tekevvününe ihtimarın büyük bir tesiri bulunduğunu söylemiştir.*

Pastor ibtida ihtimarın birçok mazuvat-ı hurdebiniyenin tesiriyle vücuda geldiğini anlatınca tahariyata koyuldu ve biralarda "bira mayaları, yasil laktik" gibi uzviyat-ı hurdebiniyenin buldu. İhtimarın en önce mazuvat-ı hurdabiniyenin "hayat-ı bilahavaiye"leri yardımıyla tahassül ettiğine kail oldu; fakat netice-i tetkikat bunun aksini gösterdi.

* Bu zat: "Bugün Alman kadınları kışlaların nefer-i müteahhidi oldu" der. Sebebi meydandadır.

# BULGULAR ve YORUM

Yapılan tez çalışmasının sonucunda tespit edilen terimlerin bilim dallarına göre sınıflandırması aşağıdaki gibidir:

**Antropoloji: (1)**

APAŞ, Apacha

**Bakteriyoloji: (1)**

ETUV, Etuve

**Biyoloji: (1+179+138=318)**

ATAVİZM, Atavisme

**Hayvan: (179)**

APOĞONİ, Apogoni

ATEMEL, Atemele

ABRAMİS BRAMA, Abramis bruma

ABADA

ABADİVA, Abadiva

ABAKET, Abacet

ABAKS, Abax

ABAKUS ESTERYOLA, Abax STRİOLO

ABARİD, Abarid

ABDEST BOZAN

ABİZA, Abisa

ABJORSENYA, Abjorsonia

ABLABER, Ablaber

ABLABES, Ablabes

ABLABRA, Ablabera

ABLAK

ABLAK

ABRAKSAS, Abraxasse

ABRALYA, Abralia

ABRAMİS BEJOERKNA, Agramis bejoerka

ABRAMİS SOPA, Abramis sopa

ABRAMİS VENBA, Abramis vinba

ABRAMOD, Abramode

ABRANŞİYA, Abranchia

ABRANŞİYATA, Abranchiata

AHTAPOT

APANDİKULATA, Apandiculata

APAR, Apar

APAT, Apate

APATORA, Apatora

APEREA, Aperea

APEROSTOMA, Aperostoma

APERTA, Aperta

APİİN, Apiine

APİKOTA

APİOKRİDİN, Apiocridines

APİOKRİNİT, Apiocrinite

APİON RADİOLUS, Apion radiolus

APİON, Apion

APİOSER, Apiocere

APİOSERAS, Apioceras

APİR, Apiaire

APİST, Apiste

APİUS, Apius

APİZİA, Apyziae

APLİD, Aplide

APLİDİ, Aplidie

APLİDİPYUM, Aplidium

APLİZİLLA, Aplysiella

APLİZİYAS, Apiysiaeecs

APLODAKTİL, Aplodactyle

APLODER, Aplodere

APLODON, Aplodon

APLODONİT, Aplodenite

APLOKNEMİ, Aplochnemie

APLOMİ, Aplomie

APLONİS, Aplonis

APLONİŞE, Aploniche

APLOPOR, Aplopore

APLOPSES, Aplopses

APLOSANTR, Aplocentre

APLOSELİS, Aplocelis

APLOSER, Aplocere

APLOSONİKS, Aplosonyx

APLOSTEGU, Aplostegue

APLOTARZ, Aplotarse

APLUR, Aplure

APLUSTR, Aplustre

APLUSTRİDE

APLUSTRUM, Aplustrum

APODER, Apodere

APODONT, Apodonte

APOFİL, Apophyle

APOĞON, Apogon

APOİKA, Apoica

APOİKA, Apoica

APOKLE, Apoclee

APOL, Apolle

APOLEKT, Apolecte

APOLEMİ, Apolemie

APOLLON, Apollon

APOMA, Apoma

APOMESTOM, Apomestom

APOMESYİN, Apomecyne

APOMİDOPTER, Epomidoptere

APONİKA, Aponica

APOPZİD, Apopsids

APOROBRANŞ, Aporobranche

APOROBRANŞ, Aporobranche

APOROSEFAL, Aporocephale

APOROZ, Aporose

APOSİRT, Apocyrte

APOTOM, Apotom

APOTOMODER, Apotomodere

APOTOMOPTER, Apoiomopter

APRİKARDİYA, Aprieardia

APRİZ, Apris

APTERA, Aptera

APTERİKS, Apterixe

APTERUR, Apterur

APTERUSSA, Apterussa

APTİKSİYELLA, Aptixiella

APYARİDE, Apiarides

APYARİT, Apiarites

APZONDEZİ, Apseadesie

AT

AT KANADI

ATAFRUS, Ataphrus

ATAJAMA, Atagema

ATAJEN, Atagen

ATAJEN, Atagene

ATAKS, Atax

ATAKUS, Attacus

ATALUM ROZE, Athalium rosee

ATALYA İSPİNARUM, Athalia Spinarnm

ATALYA, Athalia

ATANAS, Athanas

ATAS, Atace

ATEL PANİSKUS, Atel paniscus

ATEL PENTARAKTİLUS, Atele pendactylus

ATEL, Atele

ATELAB

ATELAPUS KÖRKÜLPÜ NOİDES

ATERİNA, Atherina

ATERORA, Atherora

ATEŞ BÖCEĞİ

ATİA, Atya

ATİANE, Atyines

ATİLİN, Atylines

ATİLUS, Atylus

ATİP, Atype

ATİRİS, Athyris

ATİS, Atys

ATLANİT

ATLANTA FERİASI

ATLANTA, Atlanta

ATLANTASORİDE, Atlantasourides

ATLANTİDEA, Atlantidae

ATLETA, Athleta

ATMACA

ATOMARYA, Atomaria

ATOPODONTA, Atopodonta

ATORAKOFORİDEA, Athoracaphoridea

ATORAKOFORUS, Athoracophorus

ATORİBİ, Athorybie

ATRAKTASPİS, Atractaspis, (tass-piss)

ATRAKTOS, Atractus

ATRİA, Etheria

ATRİNA EPSETUS, Atherina hepsetus

ATRİNA, Atherina

ATRİPA, Atrypa

ATRİPİDEA, Atrypide

ATROPUS PULZAKARİYA, Atrops pulsataria

ATTİD, Attide

ATURYA, Aturya

ATUS

ECHİZE-İ HAZMİYE

ECHİZE-İ SEMİYE

ECHİZE-İ ŞAME

ECHİZE-İ TENASÜLİYE

ECNİHA

EPERLAN, Eperlan

EPİBALİT, Hepialite

EPİNOŞ, Epinoche

EPTAMEN, Heptamen

ETRAKİS BRASİLİENİS, Heterakis brasilienis

ETRAKİS DİFFERAN, H. Different

ETRAKİS DİSPAR, H. Dispar

ETRAKİS İNFLAKSA, Heterakis inflexa

ETRAKİS KOLOCE

ETRAKİS KOMPER, H. Compar

ETRAKİS KOMPRESA, H. Copresa

ETRAKİS LİNEATA, H. Lineata

ETRAKİS PAPİLLOZA, H. Papillosa

ETRAKİS PERSİPİSİLLUM, H. Percipicillum

ETRAKİS, Heterakis

ETRİ İDEA, Aetheriidea

İBL

İBRE

**Nebatat: (138)**

ABABOY, Ababoy

ABAKA, Abaca

ABAKOPTERİ

ABAMA, Abama

ABAME, Abamees

ABARİĞA, Abariga

ABASOLA, Abasola

ABAVİ, Abavi

ABAZİKARPON, Abasicarpon

ABAZOLA, Abasola

ABDAL OTU

ABDEST BOZAN

ABELYA, Abelia

ABİLE, Abilo

ABLANİ, Ablani

ABLANİYE, Ablanier

ABLANYA, Ablani, Ablamer, Ablania

ABLİYA, Abelia

ABNOS

ABNOS AĞACI

ABNOS KAZİB

ABNOSİYYE FASİLESİ

ABOBRA, Abobra

ABOLAZA, Abolaza

ABR, Abre

ABROFİL, Abrophyle

ABROM, Abrome

ABROMA

ABROTANELLA

ABROTANOİD

ABROTANOM

ABROTOLUS, Abrotalus

ABROTYA

ABRUS, Abrus

ABU, Abu

ABULBERA

ABUTA, Abuta

ABUTİLON, Abutilon

ABYES, Abiees

ACI

ACI AĞAÇ

ACI BADEM

ACI BAKLA CİNSİ

ACI ÇİĞDEM, ACI ÇİDEM

ACI ELMA

ACI HIYAR

ACI ILGIN

ACI MARUL

ACI OTLAR

ACI SALKIM

ACI SÜT OTU, ACI SÜD OTU

ACI TERE

ACI YONCA

ACUR

AÇALYA CİNSİ

AÇAR, Atehare

AÇIKAĞIZ

AEĞL MARMELO, Aegl Marmelos

AİBA, AAİBA, Aaiha

AL, AAl, Aal

APAKRİDİYE, Apacridie

APALAŞ ÇAYI, Apalache

APİKİR, Apicre

APİOKARP, Apiocarpe

APİON APİİKANU, Apion apiichanus

APİYUS, Appius

APLEKTRUM, Aplectrum

APLODİSK, Aplodisque

APLODON, Aplodone

APLOPAP, Aplopappe

APLOPERİSTAM, Aploperistamee

APLOR

APLOSTAHYE, Aplostachyees

APODANT, Apodantha

APODOSFAL, Apodocphals

APODOT, Apodotes

APODOTİN, Apodogyne

APOĞON, Apogon

APOĞON, Apogones

APOKALBAS, Apocalbace

APOKAPON, Apocapon

APON, Apon

APONOJETE, Aponogetees

APONOJETON, Aponojeton

APONOJETON, Aponojeton

APOPLANEZİ, Apoplanesie

APOR, Apore

APOROS, Aporose

APOSİN, Apocyn

APOTECYA, Apotecia

APOTEMNON, Apotemnon

APOTEPYA

APOTER, Apotere

APOTES, Apotece

APPİOS, Appios

APROZ

APULEJA, Apuleja

APUS, Apus

APYASTR, Apiastre

AT KASNISI

AT KESTANESİ

AT KUYRUĞU

AT, Ate

ATALANT

ATALANTİYA, Attalantia

ATALEA, Atalea

ATALİUM SEPTİKUM, Athalium septicum

ATAMİSK, Atamisquee

ATANASİ, Athanasies

ATANASİYE, Athanasiees

ATELANDR, Atelandre

ATEROSPERM, Atherosperma

ATEROSPERMA, Atherosperma

ATHEROPOGON, Atheropogon

ATOLAR, Atolaire

ATOMON, Atomon

EBU CEHİL KARPUZU

EBU HANÇERİYYE

ECRİBE

ECRİBE-İ HALEB

ECRİBE-İ PALT

ECRİBE-İ SİNA

ECRÛBE-İ YEMEN

EPİSEA, Epicea

EPTAİDER, Heptander

ESMAR

ETMEK AĞACI

ETMEKÇİ MAYELERİ

ETONYA, Aitonia

ETREÇ

EYRİD, AERİD, Aeride

İBRE

İBRE-İ MÜBERREZE

İBRETÜLRAÎ

İBRETÜLRAÎ FASİLESİ

İBRİYYE FASİLESİ

İHVAİYE

İTTİHAD-I İHVE

**Coğrafya: (11)**

ABBEKUR, Abbecurt

ABDAN

ABHAVAR

ABİS

ABİSANE

ACI SU

APANYUL, Epagnule

APLİT, Aplite

ATAR MEHRİ

ATOL, Atolle

ETNA

**Hurafat: (3)**

ABADA

APİS, Apis

ATERGATA, Atergata

**Etnoğrafya: (7)**

ATİBAT, Atiebate

ATABASKAN, Atahbascano

ATAÇİNİ, Atacini

ATAKAPE, Attakapes

ATALA, Atalas

ATARÎ

ATNAH, Atnah

**Fizik: (23)**

A

APOMEKOMETRE, Apomecometre

ATAR ELEKTRİKİ

ATAR SAHNAN

ATAR ŞARİT

ATEŞE

ATOM, Atome

ECSAM-I MÜCERREDE

ECSAM-I SALBİYE

ECSAMIN HAVASS-I MUHTELİFESİ

ECZA-YI FERDİYE

ECZA-YI RAKİKA

ESİR

ETSA

İBRE-İ MIKNATIS

İBTİLAL

İCTİMA-I CİNSEYN

İCTİRAR

İHTİKAK

İHTİKAN

İHTİLAFAT-I CİNSİYET

İHTİLAT-I GAZAT

İHTİSAS

**Kimya: (59)**

ATERİN

ATRANORİ

ETRARİK, Atrarique

ABİT, Abit

ABİTİT, Abietite

ABYATEN, Abietene

ABYETİN, Abetine

APATİN, Apatine

APİİN, Apiin

APİJENİN, Apigennine

APİOL, Apiole

APOAKONİTİN, Apoaconitine

APOĞLUS, Apoglucique

APOKRANİ, Apocrenique

APOMORFİN, Apomorphine

APRİA, Apyria

ATAMANTİN, Athamantin

ATLAZİT, Atlazite

ATRAKTİLİN

ATRAKTİLİN, Atractiline

ATROKİSİNDOL, Atroxindal

ATROZİN, Atrosine

ECSAM-I MUTAAZAVA

ECSAM-I ŞAHMİYE

ECSAM-I ŞAHMİYE-İ HAYVANİYE

ECSAM-I UZVİYE-İ AZOTİYE

EPİDERMOZ, Epidermos

ETAL, Ethale

ETER PETROL, Ether de petrol

ETER, Ether

ETERAT ŞİBH-İ MİLHİYE

ETERAT-I MİLHİ

ETERAT-I ŞUHMİYE

ETİL AKSİLEN, Ethyl xylene

ETİL ALLİL, Ethyle allhyle

ETİL AMİL, Ethyle amiye

ETİL ARSİN, Ethyl arsine

ETİL BANZEN, Ethyle benzene

ETİL İDRAZEN, Ethylhy drazine

ETİL KARBİLAMİN, Ethyl carbilamin

ETİL KARBİMİD, Ethyl carbimide

ETİL MALOTİK

ETİL MANNİT, Ethil maninte

ETİL NAKTALEN, Ethil naphtalene

ETİL TOLUEN, Ethyle toluene

ETİL, Ethyl

ETİL, Ethyl

ETİLAMİD

ETİLAMİN, Ethylamine

ETİLEN, Ethilene

ETİLİDEN, Ethylidene

ETİLİT, Ethylate

ETİN, Ethine

ETRANERNİ

ETREHİL, Etheracetique

İHTİMAR

ABAN, AABAN, Aaban

ABARNAHAZ, Abarnahas

ABTİZ

**Kozmoğrafya: (4)**

APORRETİN, Aporrhetine

ATEROSPERMİN, Atherospermin

ECRAM-I FELEKİYE

ECRAM-I SEMAVİYE

**İlm-i Müstehasa: (4)**

APATOSORUS, Apatosaurus

APTİKUS, Aptyelins

ATLANTOKİLİZ, Atlantochelys

ATLANTOSUR, Atlantosaure

**Madeniyat: (12)**

ABİŞİST

ABRİYAKANİT, Abriachanite

APATİT, Apatite

ATAKAMİT, Atakamite

ATELESTİT, Atelestit

ATELİN, Ateline

ATLASEREZ, Atlaserez

ATLAZEREZ

ATOPİD, Atopide

EPİDOT, Epidote

APOFİLLİT, Apophyllite

ATERİASİTİT, Atheriastite

**Bilim Adamları: (32)**

ABANO, Abano

ABASKANTOS

ABAT

ABBE HUÎ, Abbe Hauy

ABBE, Abbe

ABEL HOVELAK, Abel Hovelacgue

ABULALABİN ZÜHD

AÇENÎ

ATENE, Athenee

ATVOD, Atwod

EBU MERVAN BİN ZEHER

EBUBEKR-İ RAZÎ

ETİN LADİSLAS ENDLİHER, Etinne-Ladislas Endlicher

ETİN, Etienne

ETİNE DÖ FLAKUR, Etienne de flacurt

ETON, Aiton

ETYEN RABU, Etienne Rabaud

İBN-İ BAYTAR

İBN-İ CENDELE

İBN-İ DİNAR

İBN-İ HAYYAT

İBN-İ HAYYİM

İBN-İ HENDED

İBN-İ KERNEMİT

İBN-İ RIDVAN

İBN-İ RUMÎ

İBN-İ RÜŞD

İBN-İ SİNA

İBN-İ ZEHEBİ

İBNÜL SABUNÎ

İBRAHİM LÜTFÜ PAŞA

**Tıp: (33)**

ABANO, Abano

ECNİHA-İ ENFİYE

ECNİHA-İ KALEMİLKİTABE

AHŞA

EBHER

EBYAZ

ECFAN

İBRE-İ SEPİKS

İHLİL

İSNA AŞER

ABAKADO, Abacado

ABERRİJEN, Aberrigenes

ABORİJEN, Aborigene

ABTİLA

AH

ALKİN, AALKİN, Aalihene

ANGİBÇ, AANGİBÇ, Aangitch

APLUSTRUM

APNOMON, Apnenmone

APOA, Apoa

APOATR, Apoatre

ATAKTAMORFOZ, Atactamorphos

ATRİKİ, Atrichie

ATRİŞİ, Athrichie

ECHİZE-İ BASRA

ECHİZE-İ BEVLİYE

ECHİZE-İ DEVRANİYE

ECHİZE-İ TENASÜLİYE

ECRİBE-İ GURAF

EPİPOD, Epipode

EPİPODİYUM, Epipodium

IBT

İBREVÎ

# SONUÇ ve ÖNERİLER

Tez konumuz olan Suphi Ethem'in "Ulûm-ı Tabiiyye Lügati"nin günümüz Türkçesi imlâsına aktarımı konusunda 622 sözcüğün açıklaması yapılmıştır. Bu sözcüklerden terim olanlar ilgili oldukları alanlara göre sınıflandırması yapılmıştır. Bu eserin bir ilk olma özelliğinden eserle ilgili yeni çalışmaların yapılması gerekir.

Ulûm-ı Tabiiyye Lügatiyle ilgili yapılacak çalışmalarda tezimiz büyük bir kolaylık sağlayacaktır.

# KAYNAKÇA


Devellioğlu, Ferit. (1993): **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, 11. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi.

Muallim Naci. (1995): **Lugat-i Naci**, İstanbul: Çağrı Yayınları.

**Örnekleriyle Türkçe Sözlük**. (1995): Cilt: I, Ankara: MEB Yayınları.

REDHOUSE, Sir James W. (1991): **Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük: New Redhouse Turkish-English Dictionary**, İstanbul: Redhouse Yayınevi.

Şemseddin Sami. (1989): **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul: Enderun Kitabevi.